

Η ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ

ΕΝ Τῷ ΡΩΜΑΪΚῷ ΚΡΑΤΕΙ

Ἡ ἱστορία τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ἐν τῷ ρωμαϊκῷ κράτει ἔχει δι' ἡμᾶς (τοὺς Γάλλους) ἐνδιαφέρον ἰδιάζον, διότι εὐρίσκωμεν ἐν αὐτῷ τὰς ἀρχὰς τῆς παρ' ἡμῖν διδασκαλίας. Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν σχολεῖα ἡμῶν ὀφείλουσι πολὺ εἰς τὰ τοῦ Δ' αἰῶνος καὶ σήμερον ἐπι συμβαίνει ἡμῖν πολλάκις νὰ συνεχίζωμεν ἀνεπαισθήτως παραδόσεις ἐγκαινισθείσας ἐπὶ Αὐγούστου ἢ ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ. Ὅπως δὲ ἀκριβῶς γινώσκωμεν τὸ ἡμέτερον παιδαγωγικὸν σύστημα, νομίζω ὅτι ἀρμόζει νὰ ἐλθωμεν εἰς τὴν πηγὴν του. Θὰ τὸ κατανοήσωμεν κάλλιον, ἐὰν γινώσκωμεν πόθεν ἐξῆλθε καὶ πῶς διεμορφώθη. Πρὸς τὴν μελέτην ταύτην δὲν στερούμεθα μαρτυριῶν, τὰς ὁποίας θὰ πειραθῶ νὰ συνδέσω καὶ νὰ ὑποβάλω εἰς τοὺς ἀναγνώστας.

Α'

Τῷ 662 Κ. Ρ. καὶ 92 π. Χ. οἱ ἄρχοντες τῆς Ρώμης ἔμαθον, ὅτι ἐπετράπη νὰ νοιζῶσιν ἐν τῇ πόλει σχολὰς, ἐν αἷς ἡ Ρητορικὴ ἐδιδάσκετο λατινιστί. Ἀπὸ πολλοῦ ὑπῆρχον ἐν Ρώμῃ ρήτορες Ἕλληνες καὶ ἡ ἀρχὴ δὲν ἐταράττετο ἐνεκα τούτων, διότι ἐσκέπτετο βεβαίως, ὅτι μαθήματα διδασκόμενα ἐν γλώσσῃ ξένη δὲν ἦσαν ἐπικίνδυνα καὶ ὀλιγίστους μόνον ἐδύνατο νὰ προσελκύωσιν. Ὅσον ὅμως ἀφορᾷ τοὺς Λατίνους ρήτορας, ἡ ἐξουσία ἐδείκνυτο αὐστηροτέρα καὶ οὐδεὶς εἶχεν ἤδη ἐπιτύχει τὴν ἀδειαν νὰ ἐλάσκη τὸ ἐπάγγελμά του ἐν Ρώμῃ. Τότε ὅμως ἡ περίστασις ἐφαίνετο εὐνοϊκωτέρα εἰς αὐτούς· διότι εὐρίσκοντο ἐν τῇ παραμονῇ τῶν ἀγώνων τοῦ Μαρίου καὶ τοῦ Σύλλα· ἡ αὐστηρότης τῶν ἀρχαίων ἡθῶν εἶχεν ἤδη πολὺ ἐλαττωθῆ καὶ δὲν ἐμερίμων παντάπασι περὶ τοῦ σεβασμοῦ τῶν ἀρχαίων γυναικῶν καὶ ἠθικῶν ἀξιωματιῶν. Οἱ τότε ὅμως τιμηταί, ὁ Γνάτιος Δομίτιος Αἰνόδαρβος καὶ ὁ Λεύκιος Λικίνιος Κράσσοσ, ὁ διάσημος ρήτωρ, ἔδειξαν αὐστηρότητα, ἦν δὲν περιέμενον, καὶ διέταξαν ἀμειλίκτως νὰ κλείσωσιν αἱ νέαι Σχολαί. Τὸ δημοσιευθὲν τότε διάταγμα εἶχεν ὡς ἐξῆς. «Οἱ πρόγονοι ἡμῶν ὤρισαν τί ἤθελον νὰ διδάσκωνται τὰ τέκνα των καὶ εἰς ποῖα σχολεῖα

εἶδει νὰ ὀδηγῶνται. Αἱ δὲ κριντομῖαι, αἵτινες εἶνε ἐναντία εἰς τὰ ἔθιμα καὶ τὰ ἤθη τῶν πατέρων ἡμῶν, ἀπαρέσκουσιν ἡμῖν καὶ θεωροῦμεν αὐτὰς καταδικαστέας». Τὸ σαφές τοῦτο διάταγμα φαίνεται βεβαιούν, ὅτι ὑπῆρχε σύστημα ἐπίσημον ἐκπαιδεύσεως ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ρώμῃ. Ἄλλ' ὁ Κικέρων ὁμιλεῖ πολὺ διαφόρως. Λέγει δηλ. αὐτολεξεῖ· «Ἡ ἀνατροφή δὲν ἦτο οὔτε ὑπὸ τῶν νόμων ὠρισμένη, οὔτε δημοσία, οὔτε κοινή, οὔτε ὁμοιόμορφος διὰ πάντας» καὶ προστίθῃσιν ὅτι ὁ Πολύβιος, ὅστις συνήθως ἐθαύμαζε τοὺς Ρωμαίους, ἐμέμφετο αὐτοὺς αὐστηρῶς ἐπὶ τῇ ἀμελείᾳ ταύτῃ.

Αἱ δύο αὐταὶ μαρτυρίαι δὲν εἶνε τόσο ἐναντία, ὅσον φαίνονται κατὰ πρῶτην ἐποψίν καὶ δύνανται νὰ συμβιβασθῶσι. Δύναται μὲν τις νὰ πιστεύσῃ μετὰ τοῦ Κικέρωνος, ὅτι ἐφ' ὅσον διήρκεσεν ἡ δημοκρατία δὲν ὑπῆρξε νόμος γραπτὸς κανονίζων τὴν ἐκπαίδευσιν τῆς ρωμαϊκῆς νεολαίας, ἀλλ' οὐδὲν κωλύει νὰποδεχθῶμεν μετὰ τῶν τιμητῶν, ὅτι ὑπῆρχον περὶ τοῦ ζητήματος τούτου παραδόσεις καὶ ἔξεις πιστῶς διατηρούμεναι ἐπὶ αἰῶνας καὶ ἀπὸ τῶν ὁποίων οἱ φρόνιμοι δὲν ἤθελον νὰπομακρύνωνται. Ὁ ἀρχαῖος Ρωμαῖος δὲν ἐθεώρει τοὺς νόμους ἰερωτέρους τῶν ἀρχαίων ἐθίμων. Μήπως ὁ Ἔννιος δὲν λέγει «Ἐπὶ τῶν ἀρχαίων ἠθῶν στηρίζεται τὸ μεγαλεῖον τῆς Ρώμης;»

Τὰ ἀρχαῖα ταῦτα ἔθιμα ἀνακεφαλαιοῦνται ἀρκούντως ἐν τινι ἀξίᾳ λόγου ἐπιστολῇ τοῦ Πλινίου, δι' ἧς λυπεῖται, διότι ἀπώλοντο. «Ἐπὶ τῶν ἡμετέρων προγόνων, λέγει, δὲν ἐδιδάσκετό τις μόνον διὰ τῶν ὤτων, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν. Οἱ νεώτεροι βλέποντες τοὺς πρεσβυτέρους τῶν ἐμάνθανον ὅ,τι οἱ ἴδιοι ἐμελλον νὰ πράξωσιν ὕστερον, νὰ διδάξωσιν ἡμέραν τινὰ τοὺς διαδόχους των». Ἡ ἀνατροφή λοιπὸν τότε ἦτο λίαν πρακτικὴ καὶ τὰ παραδείγματα ἐχρησίμευον ὡς μαθήματα. Ρωμαῖος ἐκ μεγάλης οἰκογενείας δύο μόνον ἐπαγγέλματα ἐγίνωσκε, τὸν πόλεμον καὶ τὴν πολιτικὴν. Καὶ τὸν μὲν πόλεμον ἐδιδάσκετο ἐν τοῖς στρατοπέδοις. Μετὰ τινὰς προπαρασκευαστικὰς ἀσκήσεις ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ Ἄρεως, ἐνθα οἱ νέοι ἠσκούντο εἰς τὸν χειρισμὸν τοῦ ξίφους, εἰς τὸν ἀκοντισμὸν, εἰς τὸ πῆδημα, τὸν δρόμον καὶ εἰς τὸ νὰ ρίπτωνται κάθυροι εἰς τὸν Τίβεριν, ἀνεχώρουν εἰς τὸν στρατόν. Ἐνταῦθα, ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ στρατηγοῦ, οὐ ἀπετέλει τὴν κόρτιν «καθίσταντο ἱκανοὶ νὰ διοικῶσιν ὑπακούοντες». Τὴν δὲ πολιτικὴν ἐδίδασκον αὐτοὺς οὐχὶ ἐγχειρίζοντες αὐτοῖς πραγματεῖαν τινὰ τοῦ Πλάτωνος ἢ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλὰ ἀναγκάζοντες νὰ παρίστανται εἰς τὰς συνεδρίας τῆς γερουσίας. Ἐκάθηντο ἐπὶ μακρῶν ἐδωλίων παρὰ τὴν θύρην καὶ ἀπρεῖχον αὐτοῖς ἐκ τῶν προτέρων τὸ θέαμα τῶν συζητήσεων,

ὧν μετ' ὀλίγον ἐμελλον νὰ μετάσχωσιν». Ἡ ἀνατροφή αὕτη δὲν ἦτο ἡ ἀρίστη πρὸς μὲρφωσιν φιλοσόφου, ἀλλ' ἐμὲρφωσιν ἀνδρῶν πρακτικῶν καὶ εἶχε τὸ πλεονέκτημα νὰ κατασκευάζῃ αὐτοὺς ταχέως. Τὸ εἰκοστὸν ἔτος ὁ ἀνὴρ, ὅστις κατὰ τὴν ῥῆσιν τοῦ Κικέρωνος, εἶχε τὴν ἀγορὰν (forum) σχολεῖον καὶ τὴν πείραν διδάσκαλον, καὶ εἶχε παραστῆ εἰς μάχας τινὰς καὶ ἀκούσει μεγάλους ῥήτορας δημηγοροῦντας, ἦτο ὄριμος πρὸς τὸν δημόσιον βίον.

Δὲν ἀνέφερα ἀκόμη περὶ τῆς ἰδίως καλουμένης ἐκπαιδεύσεως, τ. ε. περὶ τῶν σπουδῶν, αἵτινες προηγούνται τῶν ἄλλων καὶ τὰς ὁποίας δύναται τις μὲν νὰ συντάμῃ καὶ ἀπλοποιήσῃ, ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον νὰ καταργήσῃ τελείως. Ἦτο ἀνάγκη πρὶν ἢ ὁ νέος κατέλθῃ εἰς τὴν ἀγορὰν ἢ νάναχωρήσῃ εἰς τὸν στρατόν, νὰποκτήσῃ τὰς στοιχειώδεις ἐκείνας γνώσεις, τὰς ὁποίας οὐδεὶς δύναται νὰ περιφρονήσῃ. Καὶ εἶχε μὲν ὁ λαὸς Σχολεῖα δημόσια, περὶ ὧν βραδύτερον θὰ εἴπω ὀλίγα, εἰς ταῦτα ὅμως δὲν ἐφοίτων τὰ τέκνα τῶν μεγάλων οἰκογενειῶν. «Οἱ πατέρες των, λέγει ὁ Πλίνιος, ὄφειλον νὰ εἶνε διδάσκαλοι αὐτῶν. *Suus cuique parens pro magistro*». Ὑποθέτω ὅτι ὁ Πλίνιος οὕτως ὁμιλῶν ἐνόει τὸν Κάτων· διότι γινώσκωμεν, ὅτι ὁ Κάτων, ὅτε ἔσχεν υἱόν, ἐπεχείρησε νὰ τὸν διδάξῃ ὁ ἴδιος. Διὸ συνέταξε δι' αὐτὸν ὀλόκληρον ἐγκυκλοπαιδεῖαν τῶν γνώσεων τῶν κατ' αὐτὸν χρόνων. Ἡ ἐγκυκλοπαιδεῖα περιεῖχε πραγματεῖας περὶ γεωργικῆς, περὶ στρατιωτικῆς, περὶ δικαίου, περὶ ἠθικῶν ἀξιωματῶν, ρητορικῆν καὶ τέλος βιβλία ἰατρικῆς, ἐν ᾧ πολλὰ ἔλεγε κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἰατρῶν «οἵτινες ἄμωσαν νὰ φονεύσωσιν ὅλους τοὺς βαρβάρους διὰ τῶν φαρμάκων των καὶ πληρώνονται διὰ νὰ δολοφονῶσι τοὺς ἀνθρώπους». Ἀντέτασεν ἀναμφιβόλως εἰς τὴν προβληματικὴν τέχνην των ὅ,τι ἡ πείρα τὸν εἶχε διδάξει, ὅτι δηλ. τὸ λάχανον (ἢ κράμβη) θεραπεύει τὰς ἀσθενείας τοῦ στομάχου καὶ αἱ ἐξαρθρώσεις ἀποκαθίστανται διὰ μαγικῶν συνταγῶν. Ὁ Κάτων, ὡς βλέπομεν, ἐξεπλήρου τὸ καθήκον του μετὰ ζήλου παραδειγματικῶν, ἀλλὰ εἰμεθα βέβαιοι ὅτι τοιοῦτοι πατέρες ἦσαν σπάνιοι· οἱ γονεῖς ἀπηλλάσσοντο τοῦ βαρέος τούτου φορτίου δι' ἄλλου τρόπου· διότι ἀγοράζοντες δούλον λόγιον ἐπεφορτίζον αὐτὸν νὰ διδάσκῃ τὸν υἱὸν τὰ ἀναγκαῖότατα· ὁ δούλος ὅμως δυστυχῶς εἶχεν ὀλίγην ἐπιρροὴν ἐν τῇ οἰκογενείᾳ· τοῦ δὲ υἱοῦ ἦτο μάλλον θαυρατῆς ἢ διδάσκαλος. Ὁ Πλάυτος ἐν μιᾷ τῶν τερπνοτέρων κωμωδιῶν του παρίστησι νέον ἄσωτον, τὸν Πιστοκλήρην ὅστις θέλει νὰ παρασύρῃ τὸν παιδαγωγὸν του, τὸν Λυδόν, εἰς τὴν ἐρωμένην του. Ὁ Λυδὸς ἀνθίσταται, ἐργίζεται καὶ τὸν νοθετεῖ· ἀφοῦ εἶπεν ὅσα ἐδύνατο, ὁ νέος περιορίζεται νὰ τῷ εἴπῃ: «Ἐγὼ εἶμαι δούλος σου ἢ

σύ είσαι ἰδικός μου δούλος ;» Ὁ Λυδός μὴ ἔχων τί νάποκριθῆ, τὸν ἀκολουθεῖ βλασφημῶν.

Ἡ σκηνὴ ἐλήφθη ἐκ τοῦ πραγματικοῦ κόσμου καὶ πολλοὶ τῶν παιδαγωγῶν τῆς Ρώμης θά ἐπανελάβον βεβαίως τὴν φράσιν τοῦ Πιστοκλήρου.

Ἡ πρακτικὴ αὕτη ἀγωγή, τοῦλάχιστον ὑπὸ τὴν καλητέραν αὐτῆς ὄψιν, ἀναμιμνήσκει τὴν ἀνατροφὴν, ἣν οἱ Ἀθηναῖοι ἔδιδον εἰς τὰ τέκνα των, ὅπως ἀπεργάζωνται αὐτὰ πολίτας τελείους. Ἡ τῶν Ἀθηναίων ἐκπαίδευσις δὲν ἐστηριζέτο μόνον ἐπὶ ἀρχαίων ἐθίμων, ἀλλ' ἐθεμελιούτο ἐπὶ τοῦ νόμου. Ὁ Νομοθέτης σκεπτόμενος μετὰ λόγου, ὅτι τὸ κράτος δὲν ἔχει σπουδαιότερον συμφέρον, εἶχε φροντίσει μετ' ἀκριβείας νά κανονίσῃ τὰς ἐλαχίστας λεπτομερείας. Ὁ Ἀθηναῖος πολίτης ὤφειλε νά ὑπηρετήσῃ τὴν πατρίδα του ἀπὸ τοῦ εἰκοστοῦ ἔτους μέχρι τοῦ ἐξηκοστοῦ : ὅπως δὲ παρασκευασθῆ, ἀπὸ τοῦ 18—20 ἔτους ἦτο ἔφηβος. Ἐκαλεῖτο δὲ ἐφηβεία δοκιμασία ὑποχρεωτικὴ, ἣν ἡ δημοκρατία τῶν Ἀθηνῶν ἐπέβαλε τοῖς νέοις καθ' ἣν στιγμὴν ἐμελλε νά παραχωρήσῃ αὐτοῖς τὰ ἀστικά καὶ πολιτικά δικαιώματα. Ὅ,τι δὲ ἐν τῇ Ἀθηναίων πολιτείᾳ εἶνε μάλιστα ἄξιον παρατηρήσεως, εἶνε τὸ εὐρύ καὶ πλήρες αὐτῆς. Ὁ πολίτης κέκληται νά ἐκπληρώσῃ πολλαπλᾶς ὑπηρεσίας, ὧν οὐδεμίᾳ ἀμελεῖ ὁ ἔφηβος. Ἀσκεῖται ἐν πρώτοις ὁ ἔφηβος εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν· διδάσκεται ὑπὸ ἐιδικῶν διδασκάλων τὸν χειρισμὸν τῶν ὅπλων καὶ τῶν μηχανῶν τοῦ πολέμου. Καθ' ὃν χρόνον μένει ἐν τοῖς φρουρίοις διδάσκεται τὴν τέχνην τοῦ προσβάλλειν καὶ ὑπερασπιζέσθαι τὰς ὀχυρὰς θέσεις. Ὅπως δὲ ἐθίσωσιν αὐτὸν νά κοιμᾶται χαμαί, διατάττουσι νά στρατοπεδεύῃ ἐν τῇ πεδιάδι, καὶ οὕτως ἀσφαλίξει τὴν ἡσυχίαν. Ἐν τῇ ἐνεργῷ ταύτῃ ἀγωγῇ, ἡ γυμναστικὴ, ὡς εὐκόλως ἐννοεῖται, δὲν παραμελεῖται· διότι πᾶσαι αἱ ἀσκήσεις, δι' ὧν καθίσταται τὸ σῶμα εὐκαμπτον καὶ ρωμαλέον, ὁ δρόμος, ἡ πάλη, τὸ πένταθλον, ἀπησχόλουν μέρος τῶν ἡμερῶν ἐκεῖνων, τόσον καλῶς διερχομένων. Ἀλλ' ὅ,τι κυρίως διακρίνει τὴν εὐφυίαν τῶν Ἀθηνῶν, εἶνε ὅτι τὸ πνεῦμα δὲν παραμελεῖται, ὡς δὲν παραμελεῖται καὶ τὸ σῶμα. Ἐν ᾧ ὁ ἔφηβος εἶνε στρατιώτης, εἶνε συγχρόνως καὶ μαθητής· διότι ἀσκούμενος εἰς τὰ στρατιωτικά, συμπληροῖ τὴν γραμματικὴν αὐτοῦ ἐκπαίδευσιν. Ἀκούει τὰ μαθήματα τῶν διασημοτάτων γραμματικῶν, ρητόρων, φιλοσόφων. Διδάσκεται τὴν μουσικὴν καὶ ἔδει ὕμνους μετὰ τῶν συστρατιωτῶν του. Ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν διατάσσονται νά συνθέτῳσι μετὰ τῶν πρέπει νά ποιήσωσι ποίημα τοῦ ἐπικού εἶδους ἢ νά συντάξωσι λόγον τινά· οἱ δὲ ἰκανώτεροι ἐλάμβανον βρα-

βεῖον. Αἱ ἐπίπονοι καὶ ποικίλοι αὐταὶ ἐργασίαι δὲν ἀρκοῦσι· διότι ἐπιβάλλονται εἰς τοὺς νέους τούτους σοβαρώτερα καθήκοντα. Ὁ ἔφηβος μέλλει νά γείνη πολίτης· μετὰ τινὰς μῆνας θά μετέχῃ τῶν πολιτικῶν, θά χειροτονη τὸς ἄρχοντας, θά κρίνῃ περὶ τῆς διαγωγῆς των, θάπορασίῃ περὶ πολέμου ἢ περὶ εἰρήνης. Πῶς δὲ δυνάμεθα νάποδεχθῶμεν ὅτι κέκτηται τὰ σπουδαῖα ταῦτα δικαιώματα, ἐὰν μὴ ἐδιδάχθῃ νά κάμνῃ χρῆσιν αὐτῶν ; Ἡ μέριμνα τῆς μετοχῆς τῶν πολιτικῶν δὲν εἶνε σημερινή. Ἐγχειρίζομεν μετὰ χαρᾶς τὸ σφαιρίδιον τῆς ψηφοφορίας εἰς ἓνα ἀνόητον πρὸ ὀλίγου καταλιπόντα τὰ βάρη τοῦ σχολείου ἢ εἰς ἓνα ἀμαθῆ, ὅστις γνωρίζει τὴν πολιτικὴν ἐκ τῶν ἐν ταῖς ὁδοῖς φωνασκιῶν. Ἀλλ' αἱ Ἀθηναῖοι, τὰς ὁποίας παριστῶσι τόσον ἐλαφράς, δὲν ἔπραττον ὡς ἡμεῖς· διότι εἶχον διατάξει, ἵνα οἱ νέοι παρίστανται τακτικῶς εἰς τὰς συνεδρίας τοῦ λαοῦ. Ἐπὶ δύο ἔτη ἤκουον τοὺς μεγίστους τῶν ρητόρων συζητοῦντας τὰ σπουδαιότερα ζητήματα· ἐγνωρίζον τὰς διαφόρους φωνὰς ἢ μερίδας, χωρὶς νάνηκωσιν εἰς οὐδεμίαν καὶ βλέποντες αὐτὰς ἐν τοῖς πράγμασιν, ἐδύναντο νά κρίνωσι· πρὶν ἢ ἐκπέρωσιν οἰανδήποτε ἀπόφασιν, ἐσχημάτιζον γνώμην. Προσθέτομεν ὡς περιεργον, ὅτι ἡ δημοκρατία εἶχε δώσει εἰς τοὺς ἐφήβους μεγάλην θέσιν ἐν τῇ θρησκείᾳ· διότι μετεῖχον κυρίως τῶν ἑορτῶν τῶν Ἐλευσινίων· συνώδεον ἔχοντες ὕμνους τὰς δημοτελεῖς ταύτας πομπάς, καθ' ἃς ἐκομίζοντο τὰ ἱερά ἀντικείμενα εἰς τὸν ναὸν τῶν μεγάλων Θεαινῶν· ὠδηγοῦντο μετὰ σεβασμοῦ κατὰ τὴν ἐπέτειον τῶν μεγάλων μαχῶν εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Μαραθῶνος ἢ παρὰ τὰ τρόπαια τῆς Σαλαμῖνος· ἴσταντο ἐν τῇ πρώτῃ σειρᾷ κατὰ τὴν συγκινητικὴν ἐκείνην ἑορτήν, ἣτις ἤγετο κατ' ἔτος εἰς τιμὴν τῶν πεσόντων ἡρώων ὑπὲρ τῆς σωτηρίας ἢ τῆς δόξης τῶν Ἀθηνῶν. Τοιαύτη ἦτο γενικῶς ἡ φιλόπολις ἐκείνη ἀνατροφή, ἣτις πιθανῶς ἐνωρὶς μετεβλήθη· ἀλλ' ἡ πρώτη ἐπινόησις αὐτῆς τιμᾷ μεγάλως τὴν Ἑλλάδα.

Εὐκόλον εἶνε νά ἴδωμεν τί ἔλειπεν ἐκ τῆς ἀρχαίας βωμαϊκῆς ἀνατροφῆς, ὅπως ὁμοιάζῃ τελείως πρὸς τὴν τῶν Ἀθηνῶν. Ἀμφότεραι ἡσχολοῦντο νά μορφώσωσι τὸν νέον πολιτικῶς καὶ πολεμικῶς, καὶ κατὰ τοῦτο ἔχουσι κοινόν τι πρὸς ἀλλήλας. Ἀλλ' ἡ Ρώμη παραμελεῖ πάντα τὰ λοιπά· διότι ἐκ τῆς ἑλληνικῆς γυμναστικῆς δανείζεται μόνον σωματικὰς τινὰς ἀσκήσεις, αἵτινες θά εἶνε ἀρκεταὶ νά μεταβάλωσι τὴν φυλὴν ταύτην εἰς στρατιώτας παχεῖς, βραχεῖς τὸ ἀνάστημα, πλατεῖς τοὺς ὤμους, καὶ κατακτητὰς τοῦ κόσμου. Ἡ φυλὴ αὕτη περιφρονεῖ τὴν μουσικὴν, ἣν θεωρεῖ τέχνην τοῦ δούλου ἢ τοῦ ἀπελευθεροῦ· καταλείπει τὴν ἐκπαίδευσιν εἰς τὴν θέλησιν πατρὸς ἀμαθοῦς καὶ μορφοῦ ἀνθρώπου ἀτελεῖ.

B'

· Ἐτερος χαρακτήρ τῆς τῶν Ἀθηναίων ἀνατροφῆς εἶνε ὅτι ἡ ἀνατροφή ἦτο ἡ αὐτὴ διὰ πάντας τοὺς πολίτας· ὅποια καὶ ἂν εἶνε ἡ κοινωνικὴ τῶν θέσις καὶ ἡ καταγωγὴ τῶν, πάντες μεταβαίνουσιν ἐναλλάξ εἰς τὴν ἡλικίαν τῶν ἐφήβων. Ἀλλὰ δὲν ἔχει οὕτω καὶ ἐν Ρώμῃ· οἱ νέοι, περὶ ὧν ἤδη ὠμιλήσαμεν, εἰς οὓς ἐπετρέπετο νάκούωσι παρὰ τὴν θύραν τὰς συζητήσεις τῆς γερουσίας καὶ ἀπετέλουν ἐν τῷ στρατῷ μέρος τῆς κοόρτιος τοῦ στρατηγοῦ, οἱ νέοι οὗτοι ἦσαν ὀλιγάριθμοι. Ἀνηκόντες εἰς τοὺς ἐκ γενετῆς ἢ ἐκ πλοῦτου ἀριστοκρατικούς, οἵτινες ἐκυβέρων τὴν δημοκρατίαν. Μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ πλήθους τῶν προλεταρίων (θητῶν), τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν ἕκτην κλάσιν καὶ ὄντων ἀπόρων, ὑπάρχει ἡ κομψὴ τάξις τῶν ἀστῶν καὶ ὁ ἐργατικὸς ὄχλος· οὗτος εἶνε κόσμος μεσάζων, πλουτῶν καὶ ὑψούμενος ἀκαταπαύστως καὶ ζητῶν νὰ μετᾶσχη τῶν πολιτικῶν. Εἶνε φανερόν, ὅτι δὲν ἐδύνατο νὰ παραμελῶσιν ἀνατροφῆς, ἧτις ἐδίδοτο συνήθως ἐν τοῖς σχολείοις. Καὶ βεβαίως θὰ ὑπῆρχον σχολεῖα ἐν τῇ Ρώμῃ καὶ περὶ τούτων γίγνεται μὲν μνεία τις ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν, ἀλλ' οὗτοι δὲν παρέχουσιν ἡμῖν πολλὰς πληροφορίας. Ὅ,τι δύναται τις νὰ εἴπῃ, εἶνε ὅτι ταῦτα ἦσαν μὲν κοινὰ εἰς ἀμφοτέρωτα τὰ φύλα, ἢ παρεχομένη ὅμως διδασκαλία θὰ ἦτο πολὺ στοιχειώδης.

Βραδύτερον, ὅτε οἱ Ἕλληνες καθηγηταὶ κατεστάθησαν ἐν Ρώμῃ, τὰ ἀρχαῖα σχολεῖα ἐξηκολούθουν μὲν ὑπάρχοντα, ἀλλὰ ταῦτα ἀπέτελουν μόνον βαθμὸν κατώτερον τῆς ἀνατροφῆς. Ἦσαν ἀναμφιβόλως οἰκονομικὰ σχολεῖα προκαταρκτικά. Οἱ ἀρχαῖοι δὲν συνήθιζον νὰ διακρίνωσι τόσον σαφῶς, ὅσον ἡμεῖς διακρίνομεν τοὺς διαφόρους βαθμοὺς τῆς ἐκπαιδεύσεως· ἀλλ' ὅμως εὐρίσκουμεν ἐν ταῖς Φλωρίσι τοῦ Ἀπουληίου περιέργον χωρίον, ἐν ᾧ φαίνεται δημιουργῶν ἱεραρχίαν τινά. «Ἐν τινὶ συμποσίῳ, λέγει, τὸ πρῶτον ποτήριον εἶνε διὰ τὴν δίψαν, τὸ δεύτερον διὰ τὴν χαρὰν, τὸ τρίτον διὰ τὴν ἠδυσπάθειαν, τὸ τέταρτον διὰ τὴν μανίαν. Τούναντίον ἐν τοῖς δειπνοῖς τῶν Μουσῶν ὅσον πλειότερον παρέχουσιν ἡμῖν νὰ πίνωμεν, τόσον μάλλον ἡ ψυχὴ ἡμῶν προάγεται εἰς τὴν φρόνησιν καὶ εἰς τὸ λογικόν. Τὸ πρῶτον ποτήριον, ὅπερ προσφέρει ἡμῖν ὁ γραμματιστής (Litterator, ὁ διδάσκων ἡμᾶς τὴν ἀνάγνωσιν) μεταβάλλει τὸ τραχὺ τοῦ πνεύματος ἡμῶν. Ἐπειτα ἔρχεται ὁ γραμματικός, ὅστις κοσμεῖ ἡμᾶς διὰ ποικίλων γνώσεων· ὁ ρήτωρ τέλος ἐγχειρίζει ἡμῖν τὸ ὄπλον τῆς εὐγλωττίας». Ἴδου τρεῖς βαθμοὶ διδασκαλίας ρητῶς ἐκδηλούμενοι. Τὸν Litteratorem τοῦτον, εἰς ὃν πέμπουσι

τὸ παιδίον οὐδὲν γινώσκον καὶ ὄντα ὑποχρεωμένον νὰ κάμῃ ἑναρξιν τῆς διδασκαλίας, ὁ ἱερός Αὐγουστίνος ὀνομάζει «πρῶτον διδάσκαλον, *primum magistrum*». Καὶ τινὲς μὲν τῶν μαθητῶν τούτων μεταβαίνουσιν ἀπὸ τοῦ σχολείου του εἰς τὸ Γραμματικῶν, οἱ πλείστοι ὅμως δὲν πορεύονται περαιτέρω καὶ οὐδέποτε θὰ ἔχουσιν ἄλλας γνώσεις ἢ τὰς δοθείσας αὐτοῖς. Ἐπειδὴ ἡ στοιχειώδης αὕτη διδασκαλία δὲν φαίνεται μεταβληθεῖσα βραδύτερον, ἄς ἐξαντλήσωμεν ἐνταῦθα ὅ,τι εἶνε δυνατόν νὰ γινώσκωμεν· θὰ ἴδωμεν ὅμως δυστυχῶς, ὅτι ὅ,τι γινώσκωμεν περιορίζεται εἰς ὀλίγα.

Τί ἐδιδάσκοντο ἐν τῷ σχολείῳ τοῦ «πρῶτου διδασκάλου»;—ἐδιδάσκοντο, καθὼς λέγει ὁ ἱερός Αὐγουστίνος, τὴν ἀνάγνωσιν, τὴν γραφὴν καὶ τὴν ἀριθμῆσιν. Αἱ γνώσεις αὗται, αἱ πασῶν ἀναγκασιόταται, εἶνε παντοῦ ἡ βᾶσις τῆς λαϊκῆς διδασκαλίας. Ἐὰν εἶνε ὠφελιμώταται, εἶνε ὅμως πολὺ μέτριαι καὶ κατανοοῦμεν, ὅτι οἱ διδάσκοντες τὰς γνώσεις ταύτας διδάσκαλοι δὲν ἀπῆλθον παρὰ Ρωμαίοις μεγάλης ὑπολήψεως. Δὲν ἐπέτρεπον αὐτοῖς νὰ φέρωσι τὸ ὄνομα τῶν Καθηγητῶν καὶ ὁ κῶδιξ ἀναμνηστικῶς πολλαχῶς ὅτι δὲν ἔχουσι τὰ αὐτὰ δικαιώματα, τὰ ὅποια εἶχον οἱ ρήτορες καὶ οἱ γραμματικοί. Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ συνίστα αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκτον τῶν διοικητῶν τῶν ἐπαρχιῶν· διατάττει τοὺς διοικητὰς νὰ μὴ ἐπιφορτίζωσι τοὺς γραμματιστὰς μεγάλη βάρη· τοῦτο εἶνε καθῆκον φιλανθρωπίας: *ad praesidis religionem pertinet*. Οἱ διδάσκαλοι οὗτοι εἶνε συνήθως πενέστατοι καὶ δὲν δύνανται νὰ πληρῶνωσι τὸν φόρον, ἐὰν εἶνε πολὺ βαρὺς. Ἀνεκαλύφθη ἐν Καπούῃ ὁ τάφος διδασκάλου, ὅστις ἔσχε τὴν πολυτέλειαν νὰ μεταβιβάσῃ τοὺς χαρακτήρας του εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Παρίσταται ἐπὶ τῆς ἑδρας του μετὰ δύο μαθητῶν, ἄρρενος καὶ θήλειος πλησίον αὐτοῦ. Στίχοι καλῶς τετορνευμένοι εἶνε ὑπὸ τὸ ἀνάγλυφον. Οἱ στίχοι λέγουσιν ὅτι ὁ Χιλόκαλος ὑπῆρξε διδάσκαλος ἐντιμος, ὅστις ἐπηγρύπνει ἐπιμελῶς ἐπὶ τῶν ἡθῶν τῶν νέων, οὓς ἐνεπιστεύοντο αὐτῷ καὶ πληροφοροῦσιν ἡμᾶς ὅτι ἐνῶ ἐδίδασκε συνέτασσε διαθήκας μετὰ χρηστότητος.

Idemque testamenta scripsit cum fide. Οὕτω τὸ ἐπάγγελμά του δὲν ἤρκει αὐτῷ νὰ ζῆ καὶ ἐνόμισε καλὸν νὰ ἐνώσῃ ἄλλην βιομηχανίαν, καθὼς σχεδὸν καὶ οἱ παρ' ἡμῖν διδάσκαλοι, οἵτινες εἶνε συγχρόνως καὶ ψάλται ἢ γραμματεῖς δημαρχίας.

Οἱ ἄσκητοι ὅμως οὗτοι διδάσκαλοι καὶ κακῶς μισθούμενοι παρέσχον πολλὰς ὑπηρεσίας εἰς τὸν τόπον των. Ἡ ἀρχὴ δὲν φαίνεται πολὺ ἀσχολουμένη ὑπὲρ τῆς λαϊκῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ μόνον ἐμερίμνα περὶ τῶν ἀνεπτυγμένων τάξεων. Εὐτυχῶς εἰς πάντα τὰ στράματα τοῦ ρωμαϊκοῦ

κόσμου ὑπῆρχεν ἡ κλίσις τοῦ εἰδέναι. Ἡ κλίσις αὕτη, χωρὶς τῆς ἀνάγκης τῆς παρεμβάσεως τῆς κυβερνήσεως, ἐπολλαπλασίασε τὰ σχολεῖα. Σχολεῖα ὑπῆρχον οὐ μόνον ἐν ταῖς πόλεσιν, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς χωρίοις καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς κατὰ τύχην συναθροίσεσιν, αἵτινες συνίσταντο συνήθως ἐξ ἀνθρώπων ἀνευ ἐπαγγέλματος καὶ ἰδρύοντο περὶ κέντρα βιομηχανίας, ὡς ἐν μεταλλείοις. Ἐν κεφαλαίῳ, οἱ ἀγράμματοι θὰ ἦσαν σπάνιοι. Ἐκπλήττεται τις, ὅταν διέρχεται τὰς ὁδοὺς τῆς Πομπηίας, βλέπων τόσα προγράμματα καλύπτοντα τοὺς τοίχους. Ἐὰν οἱ ἄνθρωποι δὲν ἤξευρον νάναγιγνώσκωσιν, βεβαίως δὲν θὰ ὑπῆρχον τόσα πολλὰ προγράμματα. Ἐγίνωσκον ἐπίσης καὶ τὴν γραφὴν καὶ ἀνευρίσκουσι καθ' ἑκάστην ἐν τόποις, εἰς οὓς δὲν ἐσύχναζεν ὁ καλὸς κόσμος, ἐπιγραφὰς τόσον χονδροειδεῖς, ὥστε βλέπει τις καλῶς ὅτι ταύτας ἐχάραξαν ἄνθρωποι τῆς ὑποστάθμης τοῦ λαοῦ. Ἐν τῷ στρατῷ τὸ σύνθημα ἀντὶ νὰ μεταδίδηται διὰ ζώσης φωνῆς, ἐγράφετο ἐπὶ πινακιδίων, τὰ ὅποια ἐνεχειρίζοντο ὑπὸ τῶν ἑκατοντάρχων εἰς τοὺς τελευταίους ὑπαξιωματικούς· ἦτο λοιπὸν βέβαιον ὅτι θὰ ἐγίνωσκον νάναγιγνώσκωσιν.

Τὸ σχολεῖον τοῦ *primus magister* ὡς καὶ τὸ τοῦ γραμματικοῦ καὶ τοῦ ρήτορος, ὅτε ἦσαν πτωχοί, ἰδρύετο συνήθως ἐν τινι τῶν ἐστεγασμένων ἐκείνων παραπηγημάτων, τὰ ὅποια ὀνομάζοντο *pergulae* καὶ ἐχρησίμευον ὡς ἐργοστάσια τῶν ζωγράφων. Ἐνίοτε ὑπερωρίζοντο εἰς τὸ ὑψηλότερον μέρος τῆς οἰκίας καὶ ὁ διδάσκαλος ἐδύνατο νὰ λέγῃ τότε, ὡς ὁ Ὀρβίλιος, ὅτι ἐδίδασκεν ὑπὸ τὴν στέγην· ἀλλ' ὡς τὸ πολὺ ἦσαν ἐπὶ τοῦ πεζοδρομίου καὶ ἀπετέλουσαν εἶδος στοῶν, αἵτινες περιώριζον τὴν ὁδὸν αὐτοῦ καλῶς κακῶς ἰδρύετο τὸ σχολεῖον. Ὅπως δὲ ἀποφεύγῃ τὴν ἀδιακρίσιαν τῶν γειτόνων, ἐξέτεινον παραπετάσματα ἀπὸ τοῦ ἐνὸς στύλου εἰς τὸν ἄλλον. Τὰ παραπετάσματα ταῦτα ἀπέκρυπτον μὲν ἀπὸ τῶν μαθητῶν τὰς ἐν τῇ ὁδῷ κινήσεις, ἀλλὰ δὲν ἐκώλυον τοὺς θορύβους τοῦ σχολείου νὰ φθάνωσιν εἰς τοὺς διερχομένους. Οἱ διαβάται ἤκουον τοὺς μαθητὰς ἐπαναλαμβάνοντα ἐν χερσὶ «ἐν καὶ ἐν κάμνου δὺς· δὺς καὶ δὺς κάμνου τέσσαρα». «Τρομερὰ ἐπωδὴ! *Odiosa canitio!*» λέγει ὁ ἱερός Αὐγουστίνος, ὅστις εἶχε διατήρησιν ἐκ τῶν πρώτων σπουδῶν τοῦ ἀνάμνησιν λίαν δυσάρεστον. Αἱ ὄχληραὶ αὗται κραυγαὶ ἠρέθιζον καὶ τὸν Μαρτιάλην, ὅστις κατέτασσε καὶ ταύτας εἰς τὰς αἰτίας, αἵτινες καθίσταν αὐτῷ τὴν ἐν Ρώμῃ διατριβὴν μισητὴν. «Ἐἶνε ἀδύνατον νὰ ζήσῃ τις ἐκεῖ, ἔλεγε· τὴν μὲν προΐαν δολοφονεῖται ὑπὸ τῶν διδασκάλων, τὴν δὲ νύκτα ὑπὸ τῶν ἀρτοποιῶν». Ἐν γένει τὰ ἐπιπλα τοῦ ἰδρύματος ἦσαν ἀπλούστατα. Οἱ πτωχότατοι περιωρίζοντο εἰς τινα θρανία τῶν μαθητῶν καὶ μίαν ἔδραν τοῦ διδασκάλου. Ὅτε ἐδύ-

ναντο, προσέθετον σφαιράς ἢ κύβους, ὅπως ὑποβάλλωσιν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν μαθητῶν τὰ σχήματα τῆς γεωμετρίας. Μεγάλῃ πολυτέλειᾳ ἔθεωρεῖτο νὰ κοσμῶνται οἱ τοῖχοι διὰ χαρτῶν γεωγραφικῶν. Κατὰ τοὺς εὐτυχεῖς χρόνους ἐνὸς Τραϊανοῦ, ἐνὸς Μάρκου Αὐρηλίου, ἐνὸς Διοκλητιανοῦ, οἱ μαθηταὶ ἠκολούθουν τὴν κίνησιν τῶν στρατῶν καὶ λέγεται ὅτι ὁ διδάσκαλος ἠσθάνετο αἴσθημα ὑπερηφανίας πατριωτικῆς δεικνύων αὐτοῖς, ὅτι ἡ ἔκτασις τοῦ κράτους ἐξίσουτο σχεδὸν πρὸς τὴν τοῦ κόσμου.

Τοιχογραφία τις εὐρεθεῖσα ἐν Πομπηίᾳ καὶ νῦν κειμένη ἐν τῷ μουσεῖῳ τῆς Νεαπόλεως παρίστησιν ἡμῖν περιέργον σκηνὴν τοῦ βίου τῶν ρωμαίων μαθητῶν κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα. Ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν σχολὴν κειμένην ὑπὸ στοῶν, ἣν στηρίζουσι κίονες κομποὶ συνδεδεμένοι διὰ κοσμημάτων ἐξ ἀνθῶν. Ἐπειδὴ τὸ σχολεῖον εἶνε τελείως ἀνοικτόν, τὰ παιδία ἐξῶ ἐπωφελοῦνται νὰ παρατηρῶσι τὰ ἐν αὐτῷ συμβαίνοντα. Τρεῖς μαθηταὶ κάθηνται ἐπὶ ἐνὸς θρανίου· ἔχοντα μακρὰν κόμην καὶ χιτῶνα ποδήρη, κρατοῦσιν ἐπὶ τῶν γονάτων βιβλίον (*volumen*), τὸ ὅποιον φαίνονται ὅτι ἀναγιγνώσκουσι μετὰ πολλῆς τῆς προσοχῆς. Ἐμπροσθεν αὐτῶν ἀνθρώπος τις περιπατεῖ σθεκρῶ τῷ ἦθει· ἡ μορφή του περικυκλοῦται ὑπὸ μεγάλου πώγωνος· αἱ χεῖρες του κρύπτονται ἐν μικρῷ μανδύᾳ. Αὐτὸς βεβαίως εἶνε ὁ διδάσκαλος· ἐκ τῆς στυγνῆς ὀφείας του ἀναγνωρίζομεν ἐκεῖνον, περὶ οὗ ὁ Μαρτιάλης λέγει, ὅτι εἶνε μισητὸς παρὰ τοῖς μαθηταῖς καὶ μαθητρίαις, *invisum pueris virginibus que caput*. Ἐν τῷ ἐτέρῳ ἄκρῳ τῆς τοιχογραφίας μαστιγοῦται ἄτακτος μαθητῆς· ὁ δυστυχῆς εἶνε γυμνὸς καὶ μόνον λεπτὴν ζώνην φέρει ἐν τῷ μέσῳ τοῦ σώματος. Εἰς τῶν συμμαθητῶν του τὸν φέρει ἐπὶ τῶν ὤμων του καὶ τὸν κρατεῖ ἀμφοτέραις ταῖς χερσὶ· ἄλλος τὸν λαμβάνει ἐκ τῶν ποδῶν, ἐν ᾧ τρίτον πρόσωπον ὑפוῖ τὰς ράβδους διὰ νὰ τὸν τύπη. Ἡ μαστιγὶς καὶ ἡ ράβδος ἦσαν ἐν μεγάλῃ χρήσει ἐν Ρώμῃ καὶ αὕτη διήρκεσεν ἀπὸ τοῦ Πλαύτου μέχρι τοῦ τέλους τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Κοῖντιλιανὸς μόνον ἐξήνεγκε περὶ τούτου δειλὴν διαμαρτύρησιν. «Ὡς πρὸς τὴν τιμωρίαν τῶν μαθητῶν διὰ μαστίγων, λέγει, καίτοι ὁ Χρῦσιππος τὴν ἐπιδοκιμάζει καὶ εἶνε ἐν χρήσει, ὁμολογῶ ὅτι δέν μοι εἶνε ἀσπαστή». Ἄλλ' ὁ Χρῦσιππος τὴν παρέλαθε καὶ ὁ Αὐσώνιος λέγει, ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του «τὸ σχολεῖον ἀντήχει ἐκ τῶν μαστίγων».

Γ'

Καὶ ταῦτα μὲν εἶνε ὅσα γινώσκομεν περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ λαοῦ ἐν τῷ ρωμαϊκῷ κράτει· εὐτυχῶς ὅμως ἔχομεν πλειοτέρας πληροφορίας ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν ἀνωτέρων τάξεων τῆς κοινωνίας. Εἶνε

δὲ οὐ μόνον εὐκολωτέρα ἢ γνώσις αὐτῆς, ἀλλ' ἔχει καὶ τὸ ἐνδιαφέρον νὰ τὴν σπουδάσωμεν, καθόσον δεικνύει ἡμῖν πῶς οἱ Ῥωμαῖοι ὠδηγήθησαν νὰ συλλάβωσι τὴν ἰδέαν διδασκαλίας δημοσίας διδομένης ἐν ὀνόματι τοῦ Κράτους. Κατ' ἀρχὰς ἦσαν πολὺ μακρὰν αὐτῆς καὶ μόνον ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐφθασαν εἰς αὐτὴν ἀναγκαζόμενοι ὑπὸ τῶν πραγμάτων μᾶλλον ἢ διὰ συστήματος προεσχεδιασμένου. Ἐνδιαφέρει δὲ νὰ ἴδωμεν τί ὠδήγησε τοὺς Ῥωμαίους εἰς τοῦτο καὶ τίνα ὁδὸν ἠκολούθησαν ὅπως φθάσωσιν εἰς αὐτήν.

Γνωρίζομεν ὅτι ἀπὸ τῶν Καρχηδονικῶν πολέμων οἱ Ἕλληνες εἰσέβαλον εἰς τὴν Ῥώμην. Ἐν τοῖς διαφόροις τυχοδιώκταις, οἵτινες μετέβαινον νὰ προσφέρωσι τὰς ὑπηρεσίας των εἰς τοὺς Ῥωμαίους, δὲν ἔλειπον οἱ καθηγηταί. Ἐν αὐτοῖς ἦσαν ῥήτορες, γραμματικοί, φιλόσοφοι, μουσικοί, διδάσκαλοι πάσης ἐπιστήμης καὶ πάσης τέχνης· ἀλλὰ δὲν ἐγίνοντο δεκτοὶ πάντες μετὰ τῆς αὐτῆς εὐνοίας, διότι ἐπιστήμας τινὰς οἱ Ῥωμαῖοι οὐδέποτε κατενόησαν καλῶς. Ἡ φιλοσοφία π. χ. κατ' ἀρχὰς ἐφάνη αὐτοῖς ἀδολεσχία ἀνωφελής· ἡ γεωμετρία καὶ τὰ μαθηματικά ἐξέπληξαν αὐτοὺς μόνον διὰ τῶν πρακτικῶν ἐφαρμογῶν· ἦσαν ἡ τέχνη τοῦ ἀριθμεῖν καὶ μετρεῖν· ὁ Κικέρων λέγει ὅτι δὲν εὕρισκεν εἰς αὐτὰ ἄλλην σπουδαιότητα. Ἡ γραμματικὴ καὶ ἡ ῥητορικὴ ἤρεσαν αὐτοῖς πλειότερον· ἡ πρώτη μάλιστα οὐδένα ἐφαίνετο παρουσιάζουσα αὐτοῖς κίνδυνον καὶ βλέπομεν ὅτι οὐδέποτε ἀντέταξαν κατ' αὐτῆς σπουδαίαν ἀντίπραξιν. Ἡ ῥητορικὴ ἐνέπνεεν αὐτοῖς πλειότεραν δυσπιστίαν· ἄνθρωποι τινες λεπτολόγοι ἐφοβοῦντο τὴν νέαν ταύτην τέχνην, ἥτις ἐδίδασκε τὰ μέσα τοῦ ἀρέσκειν τῷ λαῷ, τὰ ὅποια οἱ πρόγονοι δὲν εἶχον γνωρίσει. Ἄλλ' ἦτο δύσκολον νὰ κλείσωσιν αὐτῇ τὰς πύλας τῆς πόλεως. Ἐὰν ἐκώλυον τὸν ῥήτορα νὰ ἰδρῶσιν σχολεῖα δημόσια, ὡς ἐποίησαν τῷ 662, ὑπελείπετο αὐτῷ ἡ καταφυγὴ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν οἰκογενειῶν, ἐνθα ὁ ἔλεγχος τῶν ἀρχῶν δὲν εἶδύνατο σχεδὸν νὰ εἰσδύσῃ. Ἀφοῦ ἀπαξ νέοι τινὲς εἶχον διδαχθῆ τὴν τέχνην ἐκείνην, δι' ἧς ἐμάνθανον νὰ δημηγορῶσιν εἰς τὸν λαὸν μετὰ πλείονος χάριτος, οἱ ἄλλοι ἠναγκαζόντο νὰ πράττωσιν ὡς αὐτοί· διότι, ἐὰν ἐπέμενον νὰ γινώσκωσι τὴν λεπτότητα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, θὰ ἐκινδύνευον νὰ νικηθῶσι κατὰ τοὺς ἀγῶνας τοῦ λόγου, δι' οὐ ὑπερίσχουν.

Οὐ μόνον δὲ ἡ γραμματικὴ καὶ ἡ ῥητορικὴ ἀνεπαίσθητως ἐγένοντο δεκταὶ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, ἀλλ' ὅπερ ἦτο ἴσως τὸ δυσκολώτερον, αὐταὶ ἐπὶ τέλους συνδιηλλάγησαν. Κατ' ἀρχὰς συννοοῦντο πολὺ κακῶς. Λέγουσιν ἡμῖν, ὅτι ὁ γραμματικὸς ἤθελε κατ' ἀρχὰς νὰ ἐλκύσῃ εἰς ἑαυτὸν τὴν διδασκαλίαν ὑλόκληρον καὶ νὰ ἐκτελῇ τὸ ἔργον τοῦ ῥητο-

ρος· εἶνε δὲ πιθανὸν ὅτι ὁ ῥήτωρ ἀφ' ἑτέρου διεσάλπιζε τὴν πρὸς τὸν γραμματικὸν περιφρόνησίν του· ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ οἱ διαπληκτισμοὶ οὗτοι ἐπαύσαντο καὶ ἐκάτερος τῶν διδασκάλων τούτων ἔσχε τὸ κράτος του κεχωρισμένον. Ἐὰν ἔμενον ἐπὶ τοῦ ὀρίου τῶν δύο ἐπιστημῶν, ὡς ἐπὶ τῶν συνόρων πασῶν τῶν ἐμῶρων ἐπικρατειῶν, ἔδαφός τι ἀόριστον, ἴσως ἐπήρχετο φιλονεικία τις, οὐσιωδῶς ὅμως συνεφώνουν. Διότι ὑπῆρξεν ἀρχὴ ἀναγνωρισθεῖσα ὑπὸ πάντων, ὅτι ἡ γραμματικὴ καὶ ἡ ῥητορικὴ πρέπει νὰ ἐνωθῶσι πρὸς ἀλλήλας, ὅπως ἀποτελέσωσι σειρὰν πλήρους ἐκπαιδεύσεως.

Ὁ γραμματικὸς λαμβάνει τὸ παιδίον ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ διδάσκοντος τὰ στοιχειώδη γράμματα, ὅστις καλῶς κακῶς τὸ ἐδίδαξε τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν γραφὴν καὶ ὀφείλει νὰ τὸ παραδῶσῃ εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ῥητορος τελειῶς παρεσκευασμένον πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς ῥητορείας· ἔχει λοιπὸν πολλὰ νὰ πράξῃ. «Ἡ γραμματικὴ, λέγει ὁ Κοϊντιλιανός, περιλαμβάνει δύο μέρη, τὴν τέχνην τοῦ ὀρθῶς ὁμιλεῖν καὶ τὴν ἐρμηνείαν τῶν ποιητῶν». Ἐκατέρα ἀπαιτεῖ χρόνον πολὺν καὶ κόπον. Ὅπως τις ὀρθῶς ὁμιλῇ, ἀνάγκη νὰ γινώσκῃ τὴν δύναμιν τῶν γράμματων, τὴν προφορὰν τῶν συλλαβῶν, τὴν σημασίαν τῶν λέξεων, ἔπειτα νὰ μάθῃ πῶς αἱ λέξεις ἐνοῦνται πρὸς ἀλλήλας πρὸς σχηματισμὸν φράσεων· αἱ λεπτομέρειαι αὗται δὲν τελειώνουσιν. Ἡ ἐρμηνεία τῶν ποιητῶν ἀπαιτεῖ ἐργασίαν οὐχὶ ἐλάσσονα. Ὁ διδάσκαλος ἀναγιγνώσκει πρῶτος ἐν πρώτοις, *praelegit*, καὶ ὁ μαθητὴς ἐπαναλαμβάνει· ὅταν δὲ ἀπαγγεῖλῃ ὡς πρέπει χωρὶς σφάλματα περὶ τὸν τόνον καὶ τὴν προσφῶδιαν, ἐπαναλαμβάνουσι τὸ χωρίον καὶ προσπαθοῦσι νὰ δώσωσι λόγον περὶ πάντων. Ὅταν τὸ παιδίον γινώσκῃ νὰ ὁμιλῇ ὀρθῶς, ὅταν ἀναγνώσῃ τοὺς ἑλληνας καὶ λατίνους ποιητάς, φαίνεται ὅτι ἡ γραμματικὴ του διδασκαλία τελειώνει· ὁ ὀρισμὸς τοῦ Κοϊντιλιανοῦ φαίνεται ἐξητηλημένος· ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ ἡ γραμματικὴ ἐξετάθη πολὺ καὶ ἔλαβεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀνάπτυξιν, ἥτις ἐπηύξησε θαυμασίως τὴν σπουδαιότητά της. Καὶ ἐν πρώτοις πῶς νὰποδεχθῶμεν ὅτι ὁ μαθητὴς δὲν γινώσκει ἢ τοὺς ποιητάς καὶ μένει ξένος ὅλων τῶν ἄλλων λογογράφων; Ἐὰν ἡ ποίησις ὀφείλῃ νὰ μένῃ τὸ κύριον ἀντικείμενον τῶν σπουδῶν του, εἶνε ὅμως ἀνάγκη νὰ ἔχῃ γνῶσιν τινὰ καὶ τῶν ἄλλων. *Nec poetas legere satis est, excutiendum omne scriptorum genus*. Παιδίον ἀπέραντον ἀναπτύσσεται πρὸ αὐτοῦ. Ἐπειτα ὁ γραμματικὸς δὲν περιορίζεται μόνον νὰ ἀναγιγνώσκῃ συγγραφεῖς διαφόρους καὶ πάσης ἐποχῆς ἢ νὰ τοὺς ἐρμηνεύσῃ· εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐκτιμήσῃ καὶ κρίνῃ αὐτούς. Κατατάσσει τοὺς συγγραφεῖς τῶν παρελθόντων χρόνων, δίδει

αὐτοῖς τὴν οἰκίαν θέσιν καὶ ἀποφαίνεται περὶ τῶν συγχρόνων. Τοιοῦτο-
τρόπως ὁ γραμματικὸς γίνεται οὐ μόνον διὰ τὴν νεολαίαν, ἀλλὰ δι' ὀ-
λόκληρον τὴν κοινωνίαν κριτικὸς ἔχων αὐθεντίαν, κύρος, οὐ ἢ κρίσις μορ-
φώνει τὴν κοινὴν γνώμην. Οἱ θέλοντες ἐκ τῶν συγγραφέων νὰ κλει-
σθῶσιν ἐκτιμῶσι καὶ περιποιῶνται αὐτόν, οἱ δὲ ἀμελοῦντες, ὡς ὁ Ὁρά-
τιος, νὰ γίνωσιν αὐτῷ ἀρεστοὶ κινδυνεύουσι νὰ μένωσιν ἐπὶ πολὺν χρό-
νον ἄγνωστοι. Ἀλλὰ δὲν εἶνε ταῦτα μόνον· ἡ σπουδὴ τῆς γραμματο-
λογίας ὀλοκλήρου δὲν φαίνεται ἀρκούσα ἐνασχόλησις τῶν γραμματι-
κῶν· διότι αὐτοὶ προσθέτουσι γνώσεις ἀναγκαίας νομιζόμενας, ὅπως οἱ
μαθηταὶ ἐννοῶσι τοὺς συγγραφεῖς, οὓς ἀναγιγνώσκουσιν. Εἶνε δυνατὸν
νὰ παγγέλλωσιν ἐν μέτρῳ καὶ νὰ ἐννοῶσι τὸν μηχανισμόν, ἐὰν εἶνε ἄμου-
σοι; Ὁ γραμματικὸς εἶνε λοιπὸν ἠναγκασμένος νὰ διδάσκη τοὺς μα-
θητὰς τὴν μουσικὴν. Οἱ ποιηταὶ πραγματεύονται πολλαχοῦ τῶν ποιη-
μάτων αὐτῶν περὶ οὐρανοῦ καὶ περιγράφουσι τὴν ἀνατολὴν καὶ τὴν
δύσιν τῶν ἀστρῶν. Πῶς θὰ κατορθώσωσι νὰ ἐρμηνεύωσι ταῦτα, ἐὰν ὁ
γραμματικὸς δὲν διδάξῃ ἀστρονομίαν; Τέλος, ἐπειδὴ ὑπάρχουσι ποιη-
ματα ὀλόκληρα, ὡς τοῦ Ἐμπεδοκλέους καὶ τοῦ Δουκρητίου, ἐν οἷς ἐκ-
τίθενται καὶ ἐξετάζονται συστήματα φιλοσοφικά, εἶνε ἀνάγκη νὰ ἔχωσι
γνώσιν τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ φιλοσοφία θὰ εἶνε ἀκατάληπτος, ἐὰν εἶνε
ξένοι τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἰδίᾳ τῆς γεωμετρίας καὶ τῶν μαθη-
ματικῶν. Ἡ γραμματικὴ λοιπὸν περιλαμβάνει κύκλον ὀλόκληρον ἀν-
θρωπίνων γνώσεων· «πρὶν ἢ ὁ παῖς παραδοθῇ εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ρή-
τορος, λέγει ὁ Κοϊντιλιανός, ἀνάγκη νὰ λάβῃ τὴν ὁποῖαν οἱ Ἕλληνες
καλοῦσιν ἐγκυκλοπαιδικὴν παιδείωσιν».

Ἐν πρώτοις τὸ ἔργον τοῦ ρήτορος φαίνεται κατώτερον καὶ ἥττον σο-
βαρὸν ἢ τὸ τοῦ συναδέλφου του· διότι δὲν εἶνε ἠναγκασμένος, ὡς ἐκεῖ-
νος, νὰ ἐκτείνηται εἰς διαφόρους σπουδὰς· διότι διδάσκει μίαν τέχνην·
ἀλλ' ἡ τέχνη αὕτη εἶνε ἡ ρητορεία, ἡ πρώτη καὶ ἡ δυσκολωτάτη πα-
σῶν, ἡ ἀπαιτούσα ὀλόκληρον τὸν ἀνθρώπινον βίον ὅπως ἐξασκῆται ἀρι-
στα· ἀνάγκη λοιπὸν πρῶτον νὰ διδάσκη τὸν μαθητὴν πλήρη τὴν θεω-
ρίαν τῆς ρητορικῆς· καὶ ἡ σπουδὴ αὕτη εἶνε μακροτάτη καὶ δυσχερε-
στάτη, διότι ἕκαστος διδάσκαλος ἀρέσκειται νὰ ἐπισφραγίσῃ τὰ παραγ-
γέλματα, νὰ περιπλέκῃ τὴν ἐπιστήμην, νὰ δημιουργῇ δυσκολίας φαν-
τασιώδεις, ὅπως ἐπιλύων αὐτὰς χαίρῃ. Πρὸς τὴν πρακτικὴν ταύτην
διδασκαλίαν συνδέονται ἀσκήσεις πρακτικαὶ ἔτι σπουδαιότεραι καὶ
δυσχερέστεραι. Ὅταν ὁ μαθητὴς μάθῃ τὰ παραγγέλματα τῆς τέχνης,
διδάσκειται νὰ τὰ ἐφαρμόζῃ καὶ πρὸς τοῦτο συνθέτει λόγον, τὸν ἀπο-
στηθίζει καὶ τὸν ἀπαγγέλλει. Ἐν τῇ ἀπαγγελίᾳ οὐδὲν ἀφίεται εἰς τὴν

τύχην· διότι τὰ πάντα προεῖδον καὶ ἐκανόνισαν. Ὁ μαθητὴς διδά-
σκειται προηγουμένως τὸν εἰς ἕκαστον μέρος τοῦ λόγου ἀπαιτούμενον
τόνον, μέχρι τίνος δεῖον νὰ ὑψῶται ὁ βραχίον κατα τὸ προεῖμιον καὶ
πῶς νὰ ἐκτείνηται ἡ χεὶρ ἐν τῇ ἀποδείξει. Ἐπὶ τινῶν ζητημάτων ἠγέρ-
θησαν φιλονεικίαι διαιρέσασαι τὴν σχολὴν. Ἀρμόζει νὰ τύπτῃ ὁ ἀγο-
ρεύων τὸν πόδα καθ' ἣν στιγμὴν παραφέρεται; Εἶνε εὐπρεπὲς νὰ δια-
ταράξῃ τὰς πτυχὰς τῆς τηβέννου καὶ νὰ φήσῃ αὐτὴν νὰ κυματίζῃ ἐπὶ
τοῦ ὤμου περὶ τὸ τέλος τοῦ λόγου; Πλίνιος ὁ πρεσβύτερος, ἀνὴρ αὐστη-
ρὸς καὶ ἀκριβής, δὲν ἤθελε νὰκούσῃ περὶ τούτου ἐμιλοῦντας καὶ ἐχώ-
ρει τσοῦτον, ὥστε νὰ συνιστᾷ νὰ φροντίσωσι πολὺ νὰ μὴ διαταράτ-
τωσι τὴν κόμην σπογγίζοντες τὸ μέτωπον, ἐὰν ἴδρωσιν. Ὁ Κοϊντιλια-
νὸς ἦτο ὀλιγώτερον αὐστηρὸς, διότι ἐνόμιζε τὸναντίον, ὅτι ὀλίγη ἀτα-
ξία τῆς κόμης καὶ τῆς τηβέννου ἐδήλου καλῆτερα τὴν συγκίνησιν καὶ
ἐδύνατο νὰ συγκινή τοὺς δικαστὰς. Τέχνη τόσον λεπτολόγος ἀπῆτει,
ὡς εὐκόλως ἐννοεῖ τις, πολὺν χρόνον καὶ κόπον, ὁ δὲ νέος μόλις καὶ
ἀτελῶς ἐδύνατο νὰ μάθῃ αὐτὴν μέχρι τοῦ δεκάτου ἐβδόμου ἔτους, ὅτε
ἐλάμβανε τὸ ἀνδρικὸν ἐνδυμα καὶ ἐγένετο πολίτης.

Οὕτω διὰ τῆς ἐνώσεως τῆς γραμματικῆς καὶ τῆς ρητορικῆς ἀπετε-
λέσθη ὠρισμένως ἡ λεγομένη ἐγκύκλιος παιδείωσις. Γνωρίζομεν δὲ ἤδη
τί θὰ μανθάνωσιν ἐν τοῖς σχολείοις· ἡ ὕλη, ἡ βᾶσις τῆς δημοσίας παι-
δεύσεως εὐρέθη, ὑπολείπεται δὲ νὰ ἴδωμεν πῶς ἡ ἐκπαίδευσις αὕτη
ἐγεννήθη.

Πολλάκις συνεζητήθη ἐν Ρώμῃ, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, τὸ ζήτημα τῆς
δημοσίας καὶ τῆς κατ' οἶκον ἐκπαίδευσως· ἂν δὲν εἶνε προτιμότερον
ὁ παῖς νὰ ἐκπαιδεύηται ἐν τῇ οἰκογενίᾳ του, πλησίον τῶν γονέων του,
δι' οἰκοδιδασκάλου ἢ ἐν τοῖς σχολείοις, ἐν οἷς συνέρχονται οἱ συνομή-
λικες αὐτοῦ. Τὸ ζήτημα διεπραγματεύθη διὰ μακρῶν ὁ Κοϊντιλιανός
ἐν ἐνὶ τῶν πρώτων κεφαλαίων τῶν *sustitutiones oratoricae*. Ἐκθέ-
σας τοὺς λόγους, δι' οὓς δύναται τις νὰ προτιμήσῃ τὸ ἕτερον τῶν ἐκ-
παιδευτικῶν συστημάτων, ἀποφαίνεται μετὰ πολλῆς πειστικῆς δυνάμεως
ὑπὲρ τῆς δημοσίας ἐκπαίδευσως καὶ τὰ ἐπιχειρήματά του μοι φαίνον-
ται ἀνεπίδεκτα ἀμφισβητήσεως.

Ἐπειτα ὅτε συνέγραφε τὸ βιβλίον του ὁ Κοϊντιλιανός, ἡ γνώμη περὶ
τοῦ ζητήματος, ὑπὲρ οὗ συνηγόρει, εἶχεν ὑπερισχύσει. Ἡ ρωμαϊκὴ ἀρι-
στοκρατία ἐπέμενε νὰνατρέφῃ τὰ τέκνα τῆς κατ' οἶκον. Καὶ ἐδύνατο
μὲν νὰ πράττῃ τοῦτο εὐκόλως καὶ ἄνευ πολλῆς δαπάνης, ἐν ὅσῳ ἡ δι-

δασκαλία ἦτο ἀπλή· ἀλλ' ὅτε ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια νὰ διδάσκωσι τοὺς παῖδας τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν ρητορικὴν, ἦτο ἀνάγκη νὰ προμηθεύωνται ἄνδρας ἱκανοὺς πρὸς διδασκαλίαν αὐτῶν καὶ τοῦτο ἀπῆται μεγάλην δαπάνην. Ὁ Κ. Κάτουλος ἐπλήρωσε, λέγουσιν, ἓνα καλὸν γραμματικὸν 700,000 σεστερτίους (140,000 φράγκα). Οἱ οἰκογενεῖάρχαι εἶδον ἐπὶ τέλους ὅτι ἡ κατ' οἶκον ἀνατροφή καθίστατο δαπανηρότερα, οἱ δὲ διδάσκαλοι πάλιν ἐνόησαν, ὅτι θὰ ἐκέρδαινον περισσότερα, ἐὰν προσήρχοντο πολλοὶ μαθηταὶ εἰς αὐτοὺς καὶ θὰ εἶχον συγχρόνως τὴν τέρψιν, ὅτι ἦσαν μᾶλλον ἐλεύθεροι. Ἀναγιγνώσκωμεν ἐν τῇ μικρᾷ τοῦ Σουητινίου πραγματεῖα *de Grammaticis et Rhetoribus*, ὅτι οἱ περισσότεροι τῶν οἰκοδιδασκάλων μισοῦσιν ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο καὶ ἰδρῦσιν σχολεῖα. Οὕτως ἔπραξαν ἀλληλοδιαδόχως ὁ Ἀντώνιος Γνίφων, ὁ Ληναῖος, ὁ Καικίλιος Ἡπειρώτης, οἱ διασημότατοι δηλαδὴ καὶ οἱ μάλιστα περιζήτητοι τῶν διδασκάλων: οὕτω δὲ, λέγει ὁ Σουητινίος, ἐν μιᾷ στιγμῇ εἶδον συγχρόνως ἐν Ρώμῃ εἴκοσι σχολὰς διασημοῦς, εἰς ἃς συνέρρεον ἡ νεότης. Ἡ δημοσία ἐκπαίδευσις ἐξενίκησεν.

Ἄλλ' ἡ δημοσία ἐκπαίδευσις ἐγίνετο κατὰ διαφορῶς τρόπους. Ἄλλοτε μὲν εἶνε εἰς τὰς χεῖρας, ἰδιωτῶν ἰδρῦντων σχολεῖα ἰδίαις δαπάναις καὶ διευθυνόντων αὐτὰ ἐλευθέρως, ἄλλοτε δὲ αἱ πόλεις ἀναλαμβάνουσιν αὐτὰ τὴν ἰδρῦσιν σχολῶν, ἐκλέγουσι τοὺς διδασκάλους καὶ μισθοδοτοῦσιν αὐτούς· καὶ αὕτη εἶνε ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις· ἄλλοτε δὲ διατηροῦνται δημοσίᾳ δαπάνῃ καὶ ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως καὶ αὕτη εἶνε ἡ τοῦ κράτους ἐκπαίδευσις. Ἡ ἐν Ρώμῃ διδασκαλία διήλθεν ἀλληλοδιαδόχως τὰ τρία ταῦτα εἶδη τῆς διδασκαλίας· ἤρξατο διὰ τῆς ἰδιωτικῆς διδασκαλίας, διετήρησεν ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν καὶ ἔφθασεν εἰς τὴν τελευταίαν καθ' ὃν χρόνον οἱ βάρβαροι κατέστρεψαν τὸ δυτικὸν ρωμαϊκὸν κράτος.

Καθ' ὃν χρόνον ἤμαζον αἱ εἴκοσι σχολαί, περὶ ὧν ἀνωτέρω εἴπομεν, τ. ἔ. ἐπὶ τοῦ Αὐγούστου ἢ τοῦ Τιβερίου, ἐν Ρώμῃ γνωστὴ ἦτο μόνη ἡ ἐλευθέρη διδασκαλία. Γραμματικὸς τις ἢ ρήτωρ, ὅστις εἶχε καταστῆ γγνωστός ὡς παιδαγωγός τῶν τέκνων ἰσχυροῦ τινος, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς προστασίας αὐτοῦ, ἐμισθοῦτο ὑπὸ στοᾶν τινα αἰθουσαν μικρὰν ἢ μεγάλην κατὰ τὰ μέσα ἢ τὰς προσδοκίας του καὶ περιέμενε τοὺς μαθητάς. Ἡ ἐπιτυχία τῶν τοιούτων ἐπιχειρήσεων ἦτο λίαν ἄστατος· διότι ἐν ᾧ ὁ Ρέμμιος Παλαίμων ἐκέρδαινε 400,000 σεστερτίους (80,000 φράγκα), ὁ Ὀρβίλιος, ὁ διδάσκαλος τοῦ Ὀρατίου, ἀπέθνησκε τῆς πείνης ἐν τινὶ ὑπερφῶ καὶ παρηγορεῖτο ἐν τῇ δυστυχίᾳ του γράφων λίβελλ-

λον κατὰ τῶν οἰκογενειάρχων, οἵτινες ἐράνησαν πρὸς αὐτὸν τόσον ὀλίγον γενναῖοι. Ἡ ἀβεβαιότης αὕτη ἀπῆλπιζε τοὺς σπουδαίους τῶν γραμματικῶν καὶ εὐλόγως ὕστερον προετίμων θέσεις ἤττον λαμπράς, ἀλλ' ἀσφαλεστέρας, τὰς ὑποίας προσέφερον αὐτοῖς τὰ σχολεῖα τῶν πόλεων καὶ τοῦ κράτους. Οὕτως ἐκπίπτει μὲν βαθμηδὸν καὶ ἐκλείπει ἡ ἐλευθέρη διδασκαλία, ἥτις τοσοῦτον διέλαμψεν ἐπὶ τῶν πρώτων Καισάρων, ἀλλ' οὐδέποτε ἐξηφανίσθη τελείως· διότι ἀνευρίσκομεν αὐτὴν κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα μνημονευομένην ἐν τῷ διατάγματι Θεοδοσίου τοῦ Β', ὅστις ἰδρῦει τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Σχολήν.

Ὁ Κικέρων, ὡς εἶδομεν, παρεπονεῖτο, διότι ἡ δημοκρατία ὀλίγον ἐμερίμνησεν ὑπὲρ τῆς διδασκαλίας τῆς νεολαίας· ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ μεμφθῶμεν ἐπὶ τούτῳ καὶ τὴν αὐτοκρατορίαν. Διότι ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτῆς ἡμερῶν φροντίζει περὶ τῶν καθηγητῶν καὶ φαίνεται θέλουσα νὰ λάβῃ αὐτοὺς ὑπὸ τὴν προστασίαν της. Ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ δίδει τὸ δικαίωμα τῆς πολιτογραφήσεως εἰς πάντας τοὺς διδάσκοντας τὰς ἐλευθερίους τέχνας, τ. ἔ. εἰς τοὺς γραμματικούς, τοὺς γεωμέτρους, καὶ τοὺς ρήτορας, οἵτινες ἦσαν σχεδὸν πάντες Ἕλληνες τὴν καταγωγὴν. Καίτοι ἦτο δύσκολον νὰ γείνη τις ρωμαῖος πολίτης, ἐγένετο ὁμως εἰς αὐτοὺς γενναϊότερόν τι· διότι ἐν ᾧ παρέσχον αὐτοῖς τὰ προνόμια, δὲν ἐπέβαλλον αὐτοῖς τὰ καθήκοντα τοῦ ρωμαίου πολίτου. Διότι ἀπῆλλαξαν αὐτοὺς τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, τῶν δικαστικῶν ὑποχρεώσεων τῆς ὄχληρᾶς ἰερωσύνης, τῶν κηδεμονιῶν, τῶν δωρεᾶν ἀποστολῶν ἐν ὀνόματι τῶν πόλεων, τῆς ἀνάγκης τοῦ ξενίζειν τοὺς στρατιωτικούς ἢ τοὺς πράκτορας τῆς κυβερνήσεως ἐν τῇ περιόδῳ των. Ἐχομεν νόμον τοῦ Ἀντωνίνου, ὅστις ὀρίζει κατὰ τὴν σπουδαιότητα τῶν πόλεων τὸν ἀριθμὸν τῶν ἰατρῶν, τῶν γραμματικῶν, τῶν ρητόρων, οἵτινες θάπολεύωσι τῶν ἀτελειῶν τούτων. Διτηρήθησαν δὲ αἱ ἀτέλειαι αὐταὶ μέχρι τοῦ τέλους τῆς αὐτοκρατορίας, καίτοι δὲν ἐπέτρεπον τοῦτο ἢ τῶν χρόνων δυστυχία καὶ αἱ μέγιστα τοῦ κράτους ἀνάγκαι. Καθ' ὃν μάλιστα χρόνον αἱ δημοτικαὶ τιμαὶ καθίστανται καταθλιπτικὰ βάρη, ἀπὸ τῶν ὑποίων προσπαθοῦσι νὰ παλλαγῶσι διὰ τῆς φυγῆς, καθ' ὃν χρόνον οἱ ἡγεμόνες φαίνονται ἀσχολούμενοι νὰ ματαιώσωσι πάσας τὰς πονηρίας, δι' ὧν πειρῶνται νὰ ποφύγωσι τὰ ὀλέθρια ταῦτα ἀξιώματα, εἰς νόμος τοῦ Κωνσταντίνου κηρύττει τοὺς καθηγητὰς ἀπῆλλαγμένους πασῶν τῶν λειτουργιῶν καὶ πασῶν τῶν δημοσίων ὑποχρεώσεων. Τοῦτο ἦτο τότε τὸ μέγιστον τῶν εὐεργετημάτων.

Ἄλλ' ἰδοὺ σπουδαιότερα καινοτομίαι. Μετὰ τοῦ Οὐεσπασιανοῦ ἡ διδασκαλία εἰσέρχεται εἰς νέαν φάσιν. Τὸ κράτος δὲν περιορίζεται πλέον

νά τιμᾶ τοὺς Καθηγητὰς διὰ τῶν προνομίων καὶ τῶν ἀτελειῶν· ἐκδηλοῖ πρῶτον ἤδη τὴν σκέψιν νά τοὺς λάβῃ ὑπὸ τὴν ὑπηρεσίαν του. «Πρῶτος ὁ Οὐεσπασιανός, λέγει ὁ Σουητώνιος, παρεχώρησεν εἰς τοὺς ρήτορας ἐκ τοῦ δημοσίου θησαυροῦ μισθὸν ἐτήσιον 100,000 τεσπερτίων (20,000 φράγκων)». Ἐκ τῶν μισθοδοτηθέντων ἦτο καὶ ὁ Κοϊντιλιανός. Ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη ὑπὸ διαφόρους κυβερνήσεις ἐδίδαξεν ἐν Ρώμῃ τὴν ρητορικὴν δαπάναις τοῦ αὐτοκράτορος. Ἡ ἀπόπειρα τῆς νέας ταύτης διδασκαλίας ἐγένετο μετὰ μεγάλης φήμης· διότι ὁ Κοϊντιλιανός ἦτο διάσημος δικηγόρος, σπουδᾶσας ἐμβριθῶς ὅλα τῆς τέχνης του τὰ μυστήρια. Ὁμίλει μετὰ αὐθεντίας, καὶ ἔγραφεν εὐφυῶς. Ἔσχε μαθητὰς Πλίνιον τὸν νεώτερον, ἴσως δὲ καὶ τὸν Τάκιτον. Ὁ Μαρτιάλης τὸν ἀποκαλεῖ ἀρχηγὸν καὶ ὁδηγὸν τῆς νεολαίας.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διδασκαλίας του ὑπῆρξε σπουδαῖον, ἐὰν εἶνε ἀληθές, ὡς νομίζεται, ὅτι συνετέλεσε νά μεταβάλλῃ τὸ δημοσίον αἰσθημα καὶ νά ἐπαναφέρῃ τοὺς νέους ἀπὸ τοῦ πρὸς τὸν Σενέκαν θαυμασμοῦ εἰς τὸν τοῦ Κικέρωνος.

Ἄλλ' εἶνε ἄρα γε ἀληθές, ὅτι ἡ ἐλευθεριότης τοῦ Οὐεσπασιανοῦ ἐξετάθη ἐφ' ὅλον τὸ κράτος καὶ ἰδρύθη πανταχοῦ ἡ ἐκπαίδευσις τοῦ κράτους; Ἐκ τῶν λόγων τοῦ Σουητωνίου δύναται τις νά τὸ συμπεράνῃ ἐκ πρώτης ἀπόψεως, ἀλλὰ δὲν πρέπει νά λάβῃ τις αὐτοὺς κατὰ γράμμα. Ἡ ἀξίησις μάλιστα τῆς μισθοδοσίας τῶν ρητόρων ἀποδεικνύει ὅτι πρόκειται μόνον περὶ τῶν ρητόρων τῆς Ρώμης. Δὲν εἶνε δυνατὸν πᾶσαι αἱ ἑδραὶ νά μισθοδοτῶνται ἐξίσου καὶ ὁ Καθηγητὴς μικρᾶς πόλεως νά λαμβάνῃ τὸν αὐτὸν μισθόν, ὃν ἐλάμβανεν ὁ Κοϊντιλιανός. Πρὸς τοῦτοισ, ἐὰν ὁ Οὐεσπασιανός ἐπεθύμει νά ἰδρύσῃ διὰ μιᾶς μέγα ἐκπαιδευτικὸν σύστημα ἐκτεινόμενον εἰς πᾶν τὸ κράτος, τὸ σύστημα τοῦτο θὰ διετηρεῖτο καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του, θάκνευρίσκομεν τὰ ἔχνη του καὶ μετ' αὐτόν, οἱ δὲ διάδοχοί του θὰ συνέχιζον τὸ ἔργον του· ἀλλὰ βλέπομεν αὐτοὺς πάντοτε πρῶτον ἤδη ἐπιχειροῦντας τὸ ἔργον, ὡς ἐὰν δὲν ἐγίνετο οὐδὲν πρὸ αὐτῶν. Οὕτω λέγουσι περὶ τοῦ Ἀδριανοῦ, τοῦ Ἀντωνίνου, ὡς καὶ περὶ τοῦ Οὐεσπασιανοῦ ὅτι «ἐψηφίσαντο μισθοὺς τῶν γραμματικῶν καὶ τῶν ρητόρων». Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος συνέστησε πολλὰς ἑδρας φιλοσοφίας ἐν Ἀθήναις, τὰ δὲ τέσσαρα μεγάλα φιλοσοφικὰ συστήματα τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Ἐπικούρου καὶ τοῦ Ζήνωνος ἐδιδάσκοντο ὑπὸ διδασκάλων λαμβανόντων δέκα χιλιάδας δραχμῶν κατ' ἔτος (σχεδὸν 9,000 φρ.). Ἐὰν δὲ ὑπῆρξεν ὀλιγώτερον γενναῖος τοῦ Οὐεσπασιανοῦ, τοῦτο προήρχετο, διότι ἡ μισθοδοσία αὕτη ἦτο δι' ἐπαρχίας. Ἐὰν πιστεύσωμεν

εἰς τὸν Λαμπρίδιον, ὁ Ἀλέξανδρος Σεβήρος ἔπραξεν ἔτι πλέον· διότι οὐ μόνον ὤρισεν, ὡς οἱ προκατοχοί του, μισθὸν τῶν διδασκάλων, ἀλλ' ἠκοδόμησε καὶ σχολὰς καὶ ἐφρόντισε νά προμηθεύσῃ εἰς αὐτὰς μαθητὰς δίδων ὑποτροφίας εἰς παῖδας πένητας, ὥστε νά δύνανται οὕτω νά ἐξακολουθῶσι τὰς σπουδὰς των. Εἰς αὐτὸν λοιπὸν ἀποδίδεται ἡ ἔδρασις τῆς ὑποτροφίας.

Ἄς ἐξετάσωμεν ἤδη τί ἐννοοῦσιν οἱ ἱστορικοὶ ἐν τοῖς διαφόροις χωρίοις, τὰ ὅποια παρεθέσαμεν. Τί ἦσαν τὰ αὐτοκρατορικὰ ἐκεῖνα ἰδρύματα, περὶ ὧν πραγματεύονται; Τί ἀληθῶς ἔπραξεν ὑπὲρ τῆς δημοσίας ἐκπαίδευσεως οἱ ἡγεμόνες, ὧν ἐξυμνοῦσι τὴν μεγαλοδωρίαν; Ἐν πρώτοις εἶνε ἀνεπίδεκτον ἀμφισβολίας, ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν, ὁ Οὐεσπασιανός, ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἴδρυσαν ἐν τισὶ τῶν σπουδαίων πόλεων, ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Ρώμῃ ἑδρας τινὰς μισθοδοτουμένας ὑπὸ τοῦ Κράτους. Ἄλλ' ἀρκεῖ τοῦτο; Αἱ σπάνιαι καὶ μεμονωμέναι αὐταὶ ἑδραὶ, ἡ ἐξαιρετικὴ αὕτη ἐκπαίδευσις, ταῦτα ἀρκοῦσι νά ἐξηγήσωσι τὰς γενικὰς ἐκεῖνας ἐκφράσεις τῶν ἱστορικῶν; Φράσεις, ὡς *salaria instituit, salaria detulit per provincias*, φαίνονται δεικνύουσαι ὅτι πρόκειται περὶ τινος συστήματος ἐκπαιδευτικοῦ ἐκτεταμένου καὶ ἐφαρμύζοντα εἰς ὅλον τὸ κράτος καὶ οὐχὶ εἰς προνομιοῦχος τινὰς τῶν πόλεων. Εἶνε λοιπὸν πιθανόν, ὅτι οἱ ἡγεμόνες αὐτοὶ εἶχον ὄριση νά λαμβάνωσι μισθὸν οἱ Καθηγηταὶ πασῶν τῶν δημοσίων σχολῶν· ἀλλὰ τὸν μισθὸν τοῦτον δὲν ἔδιδε τὸ Κράτος, ἀλλ' αἱ πόλεις, ἐν αἷς ἦσαν ἰδρυμέναι αἱ Σχολαί· αἱ πόλεις ὠφελούντο ἐκ τῆς διδασκαλίας, καὶ αὐταὶ εὐλόγως ὀφείλον νάποτίωσι τὸν μισθόν. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπέβαλε τὸν φόρον, διότι εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦτο. Ὁ νόμος ὁ ἐπιτρέπων αὐτῷ νά καταργῇ τὰς φιλοδωρίας τῶν πόλεων, ὅτε ἐφαίνοντο αὐτῷ ἀνωφελεῖς, ἐπέτρεπεν αὐτῷ νά ἐπιβάλλῃ διὰ τῆς βίας εἰς ἐκεῖνας, εἰς τὰς ὁποίας ἐφαίνετο αὐτῷ ἀναγκαῖον νά ἐπιβάλλῃ τὰς συνεισφοράς. Διὰ τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἐδύνατο νά διατάττῃ ὥστε αἱ πόλεις νά ὑφίστανται τὰς δαπάνας τῶν ἐν αὐταῖς Σχολῶν. Ἐχουσι λοιπὸν δίκαιον οἱ ἱστορικοὶ οἱ λέγοντες περὶ τοῦ Ἀντωνίνου, τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου καὶ ἄλλων ὅτι διέταξαν μισθοὺς τῶν διδασκάλων, *salaria instituit, salaria detulit*. Ἔδει μόνον νά προσθέσωσιν ὅτι ὁ μισθὸς οὗτος δὲν παρείχετο ὑπὸ τῶν ἰδίων ἡγεμόνων, ἀλλ' ὑπὸ τῶν πόλεων, ἡ δὲ γενναιότης ἐκεῖνων δὲν ἐδαπάνα οὐδὲν. Ἐὰν δὲ βλέπομεν, ὅτι ἡ ὑπόμνησις αὕτη ἀναφαίνεται ὑπὸ διαφόρους κατὰ διαδοχὴν αὐτοκράτορας, τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι αἱ πόλεις δὲν ἀπέτιον ἐκουσίως τὸν φόρον καὶ συχνὰ ἐπειράθησαν νάπαλλαγῶσι τοῦ βάρους, εἰς ὃ ὑπεβλήθησαν χωρὶς νά ἐρωτηθῶσιν.

Οὕτως ἐν τισι μὲν τῶν πόλεων τῶν σπουδαίων ὑπῆρχον ὀλίγαι τινές ἐδραι μισθοδοτούμεναι ὑπὸ τοῦ Κράτους, ἐν πάσαις δὲ ταῖς ἄλλαις, τ. ἔ. καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ Κράτος ὑπῆρχον Οχολαὶ διατηρούμεναι δαπάναις τῶν κοινοτήτων. Τοιαύτη ἦτο ἡ διάταξις, ὑφ' ἣν διτηρήθη ἡ ἐκπαίδευσις μέχρι τοῦ Ε' αἰῶνος. Δὲν γινώσκω δὲ διατὶ ἤγειραν περὶ τούτου ἀμφιβολίας, ἐν ᾧ πάντα τὰ ἔγγραφα ἐπιβεβαιουσι τούτο. Ὁ Λιβάνιος ἐν τῷ λόγῳ ὑπὲρ τῶν ρητόρων τῆς Ἀντιοχείας βεβαίωσεν ὅτι δὲν εἶχον ἄλλον ὠρισμένον μισθὸν ἢ τὸν ὑπὸ τῶν πόλεων διδόμενον αὐτοῖς. Ὅτε Κώνστας ὁ Χλωρὸς διώρισε τὸν γραμματεῖα του Εὐμένην διευθυντὴν τῆς μεγάλης Σχολῆς Αὐγουστοδούρου (Autun), παρεχώρησεν αὐτῷ μισθὸν οὐχὶ εὐκαταφρόνητον, ὅστις θὰ ἐλαμβάνετο ἐκ τῶν προσόδων τῆς πόλεως: *ex viribus hujus reipublicae*. Τὸ παράδειγμα τοῦτο δεικνύει ἡμῖν, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἐκωλύετο παντάπασι νὰ ἐπεμβαίη εἰς τὰ τῆς διδασκαλίας καὶ δυνάμει νὰ εἴπωμεν, ὅτι τότε ἤδη αἱ Σχολαὶ ὑπῆρχον μέχρι τινὸς εἰς τὴν κεντρικὴν ἐξουσίαν. Ἄλλ' ἐπειδὴ αὐταὶ διτηροῦντο ὑπὸ τῶν πόλεων, αἵτινες παρῆχον τὰς δαπάναις των, κατ' ἀνάγκην αἱ Σχολαὶ αὐταὶ εἰς τὰ ὅμματα τῶν ἀνθρώπων εἶχον χαρακτῆρα δημοτικόν. Τοῦθ' ὑπὲρ ὁ Αὐσώνιος κυριολεκτικῶς λέγει, ἀνακαλῶν τὰ τριάκοντα ἔτη, τὰ ὑποῖα διήλθεν ἐν Βορδιγάλαις διδάσκων τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν ρητορικὴν. Ἴδου ἡ φράσις τοῦ Αὐσωνίου: *exegi municipalem operam*, (εἰσέπραξα τὸν μισθὸν τῆς πόλεως). Διὰ τοῦτο οἱ Καθηγηταὶ δὲν ἐθεωροῦντο ὡς ὑπάλληλοι τοῦ Κράτους. Ἐν τοῖς λόγοις τῶν ρητόρων τῆς Γαλλίας τοῦ Δ' αἰῶνος λέγεται πολλάκις ὅτι εἶνε ἀπλοῖ ἰδιῶται, *privati* καὶ τὸ ὑπεύργημα των ὀνομάζεται ἰδιωτικόν, *privatum ministerium*.

Ἄλλὰ τῆς δημοτικῆς ταύτης διδασκαλίας ὁ αὐτοκράτωρ, ὡς εἶδομεν, εἶχε τὴν ἐξουσίαν καὶ ἦτο φυσικὸν ὅτι ἡ ἐξουσία του σὺν τῷ χρόνῳ προϊόντι ἐγίνετο ἐπαισθητοτέρα. Ὅσάκις αἱ καταχρήσεις ὑπερέβαινον τὰ ὅρια, ἠναγκαζέτο νὰ παρεμβαίη ἦτο ἀνάγκη νὰ σωφρονίξῃ τὰς πόλεις ὅσαι ἠρνοῦντο νὰ καταβάλλωσι τὰς ἀπαιτουμένας δαπάναις ὑπὲρ τῶν Σχολῶν. Ἡ κατάστασις τῶν Καθηγητῶν ἐν πολλαῖς τῶν πόλεων ἦτο ἀξιοθρήνητος. Ὁ Λιβάνιος λέγει περὶ τῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ Καθηγητῶν, ὅτι δὲν ἔχουσιν οἴκημα καὶ ζῶσιν ἐν πανδοχείοις, ὡς διορθωταὶ ὑποδημάτων. Ἐνεχυριάζουσι τὰ κοσμήματα τῶν γυναικῶν των διὰ νὰ ζῶσιν ὅταν βλέπωσι τὸν ἀρτοποιὸν διερχόμενον, τολμῶσι νὰ τρέχωσιν ὀπίσω αὐτοῦ, διότι πεινώσι, καὶ ἀναγκάζονται νὰ φεύγωσιν αὐτόν, διότι ὀφείλουσιν αὐτῷ χρήματα. Τῆς ἀθλιότητος αὐτῶν ταύτης αἰτία εἶνε ἡ τῶν πόλεων ἀμέλεια ἢ ἡ

κακὴ πίστις αὐτῶν, διότι δὲν ἐκτελοῦσι τὰς ὑποίας ἀνέλαβον ὑποχρεώσεις. Ὁ Λιβάνιος μέμφεται αὐτάς, διότι δίδουσιν εἰς τοὺς Καθηγητάς ἐλάχιστα καὶ οὐδέποτε προθυμοποιῶνται νὰ ἀποτίσωσιν αὐτοῖς τὸν μισθόν. «Ἄλλὰ, θὰ εἴπη τις, δὲν ἔχουσι τὸν μισθόν, ὃν ἐτησίως λαμβάνουσιν; Ἐτησίως; Οὐχί. Διότι ἄλλοτε μὲν τὸν λαμβάνουσι καὶ ἄλλοτε δὲν τὸν λαμβάνουσιν. Ἀναγκάζουσι αὐτοὺς νὰ περιμένωσι καὶ οὐδέποτε δίδουσιν αὐτοῖς τὸν μισθὸν ὁλόκληρον». Πρέπει νὰ πεδώσωμεν δικαιοσύνην εἰς τοὺς αὐτοκράτορας τοῦ Δ' αἰῶνος, οἵτινες συγκινηθέντες ἐκ τῆς ἀθλίας καταστάσεως τῶν Καθηγητῶν, ἐπειράθησαν νὰ βελτιώσωσι τὴν θέσιν των. Ὁ Κωνσταντῖνος διὰ νόμου διέταξε νὰ πληρώνωνται εἰς τὸ ἐξῆς τακτικώτερον: *Mercedes eorum et salaria reddi praecipimus*. Ὁ μαθητὴς τοῦ Αὐσωνίου Γρατιανὸς χωρεῖ ἐτι περαιτέρω διακηρύττει ὅτι δὲν ἀνέχεται πλέον νὰ φήται ἡ μισθοδοσία τῶν Καθηγητῶν εἰς τὴν ἰδιοτροπίαν τῶν πόλεων καὶ διατάσσει, ἵνα ἐκάστη αὐτῶν κατὰ τὴν ἀξίαν τῆς μισθοδοτῆ τούς γραμματικούς καὶ τοὺς ρήτορας. Θὰ ἐλέγομεν σήμερον, ὅτι ἀναγράφει τοὺς μισθοὺς των ἐν τῷ δημοτικῷ προϋπολογισμῷ μεταξὺ τῶν ὑποχρεωτικῶν δαπανῶν.

Πάντα τὰ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων λαμβανόμενα μέτρα ὑπὲρ τῆς προόδου τῶν Σχολῶν δεικνύουσιν ἔνθεν μὲν τὸ ἐνδιαφέρον, ὅπερ ὑπὲρ αὐτῶν ἔχουσιν, ἔνθεν δὲ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ὑποβάλλωσιν αὐτάς, καθ' ὅσον δύνανται, ὑπὸ τὴν ἀμεινον αὐτῶν προστασίαν. Τοῦτο δὲ ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐκλογῆς τῶν Καθηγητῶν. Μέχρι τοῦ Δ' αἰῶνος ἐπεκράτησε μεγάλη αὐθαιρέσις καὶ ἀβεβαιότης ἐν τῷ τρόπῳ τῆς ἐκλογῆς τῶν Καθηγητῶν. Περὶ τῶν ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων ἰδρυθεισῶν καὶ δαπάναις αὐτῶν διατηρουμένων ἐδρῶν δὲν εἶδονατο νὰ ὑπάρχῃ ἀμφιβολία: εἶχον προφανῶς τὸ δικαίωμα τοῦ ὑποδεικνύειν τοὺς μέλλοντας νὰ κατέχωσιν αὐτάς καὶ τὸ δικαίωμα τοῦτο ἐξήσκουν κατὰ διαφόρους τρόπους. Συνέβαινε νὰ πεκδύωνται καὶ νὰ παραδίδωσιν αὐτὸ εἰς ἀνθρώπους τῆς ἐμπιστοσύνης των· οὕτως ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἐπεφόρτισε τὸν ἀρχαῖόν του διδάσκαλον, Ἡρώδη τὸν Ἀττικόν, νὰ φροντίξῃ περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις φιλοσοφικῶν ἐδρῶν, τὰς ὑποίας αὐτὸς εἶχεν ἰδρύσῃ. Ἡ ἐκλογὴ ἐνίοτε ἀφίετο εἰς ἐπιτροπέαν ἀνδρῶν λογίων, οἵτινες προσεκάλουν τοὺς ὑποψηφίους καὶ ἐπρότεινον αὐτοῖς νὰ πραγματευθῶσι θέμα τι, ὅπερ ἐγένετο ἀφορμὴ ἀληθῶν διαγωνισμῶν. Πολλάκις δὲ καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ διώριζε τοὺς Καθηγητάς· ὁ Φιλίστρατος ἀναφέρει, ὅτι οἱ σοφισταὶ τῶν Ἀθηνῶν, οἵτινες ἐφρόντιζον «νὰ κάθηνται ἐπὶ τοῦ θρόνου», ὡς ἔλεγον, ἐπορεύοντο εἰς Ρώμην καὶ ὅτι ἐπὶ τοῦ Σεβήρου καὶ τοῦ Καρακάλλα, ἐπειδὴ ἐγίνωσκον τὴν δύναμιν τῆς Ἰουλίας, ἐπειρῶντο νὰ

εισδύσωσιν εἰς τοὺς γεωμέτρους καὶ τοὺς φιλοσόφους, ὅφ' ὧν ἡ Ἰουλία ἤθελε νὰ περιστοιχίζεται. Τῇ προστασίᾳ τῆς σοφῆς ἡγεμονίδος ἦσαν βέβαιοι ὅτι θὰ ὑπερίσχυον τῶν ἀντιπάλων. Τοὺς δὲ ὑπὸ τῶν πόλεων μισθοδοτούμενους Καθηγητὰς διώριζον φυσικῶ τῷ λόγῳ αὐταὶ αἱ πόλεις. Ἔϊνε δὲ πολὺ πιθανόν, ὅτι οἱ βουλευταὶ αὐτῶν συνεβουλεύοντο τοὺς ἱκανοὺς νὰ κρίνωσιν, ἀλλ' ἡ ἐκλογή ἀνήκεν εἰς αὐτάς. Καὶ ἐχρειάζετο μὲν, κατὰ τὴν ἐπίσημον ἔκφρασιν, ὁ καθηγητὴς νὰ ἐγκριθῇ δι' ἀποφάσεως τοῦ συμβουλίου, *decreto ordinis probatus* καὶ ἐὰν δὲν ἐξεπλήρου τὰς ὁποίας ἔλαβεν ὑποχρεώσεις, τὸ ἐκλέξαν αὐτὸν συμβούλιον ἐδύνατο νὰ τὸν παύσῃ· ἀλλ' ἐνταῦθα βλέπομεν ὅτι ἐνωρὶς παρενέβαιναν ἡ αὐτοκρατορικὴ ἰσχύς· ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὅτι οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι μορφοῦνται ἐν ταῖς Σχολαῖς καὶ πρὸς τὸ γενικὸν συμφέρον πρέπει νὰ ἐκπαιδεύωνται καλῶς, ὁ αὐτοκράτωρ νομίζει ὅτι ἐπιτρέπεται αὐτῷ νὰ ἐκλέγῃ τοὺς διδασκάλους. Τὸ δικαίωμα τοῦτο οὐδεὶς διαμφισβητεῖ αὐτῷ καὶ ὅτε ὁ Εὐμένης ἐκλήθη ὑπὸ Κωνσταντὸς τοῦ Χλωροῦ νὰ διευθύνῃ τὴν Σχολὴν τοῦ Αὐγουστοδούνου, οἱ κάτοικοι ἠὲ χαρίστησαν τὸν ἡγεμόνα ἐπὶ τῇ μερίμνῃ, ἣν ἐδείκνυεν ὑπὲρ αὐτῶν· ἀλλ' ἡ ἐπέμβασις αὕτη τοῦ αὐτοκράτορος ἦτο σπανία· διότι αἱ πόλεις ἐξέλεγον σχεδὸν πάντοτε τοὺς διδασκάλους τῶν Σχολῶν των, ὁ δὲ ἡγεμὼν ἐνησυχολεῖτο εἰς τοῦτο κατ' ἐξαιρέσιν. Πρῶτος ὁ Ἰουλιανὸς ἐκανόνισεν ὀριστικῶς τὸ ζήτημα τοῦτο, διότι εἶχε μέγα διαφέρον νὰ τὸ πράξῃ. Διὰ διατάγματος περιβολῆτος ἀπηγόρευε τοῖς Χριστιανοῖς νὰ διδάσκωσιν ἐν ταῖς δημοσίαις Σχολαῖς· κατὰ τὸν Θεολόγον Γρηγόριον, ἀπέκλεισαν αὐτοὺς τῆς παιδείας ὡς κλέπτας τῶν ξένων κτημάτων. Ἀλλὰ πολλαὶ πόλεις ἦσαν εὐνοϊκαὶ τῷ Χριστιανισμῷ καὶ ὅπως τὸ διάταγμα ἐκτελεσθῆ, ἐχρειάζετο νὰ ἐπιβλέπωσιν εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν ἐκλογήν. Ὄρισε λοιπὸν διὰ νόμου τῷ 362, ἐπειδὴ δὲν ἐδύνατο νὰ ἐνασχολῆται περὶ πάντα, οἱ Καθηγηταὶ νὰ διορίζωνται ὑπὸ τῶν φρατριῶν, ὅπερ, ὡς εἶδομεν, συνήθως ἐγίνετο· ἀλλὰ προσέθετο, ὅπερ ἦτο νέον, ἡ ἐκλογή τῶν φρατριῶν νὰ ὑποβάλληται εἰς τὸν αὐτοκράτορα, «ὅπως, ὡς ἔλεγεν, ἡ ἐπικύρωσις του διδῆ μείζονα ἰσχύν εἰς τὴν ἐκλογήν τῆς πόλεως». Δὲν βλέπομεν δὲ ἂν ἐν τῇ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀντιπράξῃ ὁ νόμος οὗτος ἀνεκλήθη καὶ δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἔκτοτε μετέσχεν ἐπίσημως καὶ κανονικῶς τοῦ διορισμοῦ πάντων τῶν Καθηγητῶν τοῦ Κράτους.

Ἡ τελευταία πρόοδος ἐν τῇ πορείᾳ ταύτῃ συνετελέσθη τῷ 425 ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β' διὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Σχολῆς. Ἡ Σχολὴ αὕτη ἰδρύθη ἐν τῷ Καπιτωλίῳ τῆς αὐτοκρατορικῆς πόλεως

ὑπὸ τὰς τρεῖς βορείους στοάς, αἵτινες περιεῖχον εὐρείας ἐξέδρας καὶ τὴν ὁποῖαν ἐπεξέτειναν ἔτι ἀγοράσας τὰς πλησίον οἰκίας. Ὁ ἀριθμὸς τῶν αἰθουσῶν ἐπολλαπλασιάσθη καὶ ἦσαν μακρὰν ἀλλήλων, ὅπως μὴδὲν μάθημα ταράττηται ἐκ τοῦ θορύβου τῶν μαθητῶν ἐν τῇ πλησίον παραδόσει. Οἱ Καθηγηταὶ ἦσαν τριάκοντα καὶ εἰς τρεῖς ῥήτορες καὶ δέκα γραμματικοὶ Λατίνοι, πέντε ῥήτορες καὶ δέκα γραμματικοὶ Ἕλληνες, εἰς φιλόσοφος καὶ δύο νομοδιδάσκαλοι.

Οὕτως ἰδρύθη Σχολή, ἣν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τώρα ἡ αὐτοκρατορικὴ θέλησις ἔσχε τὴν πρωτοβουλίαν τῆς συστάσεως τοῦ Πανεπιστημίου. Ὁ νόμος δὲν λέγει τίς θὰ δαπανᾷ, ἀλλ' εἶνε πολὺ πιθανόν, ὅτι αἱ δαπάναι ἐλαμβάνοντο ἐκ τοῦ δημοσίου θησαυροῦ· ὅ,τι δὲ εἶνε βέβαιον εἶνε ὅτι οἱ Καθηγηταὶ ἰθεωροῦντο ὡς ὑπάλληλοι καὶ ὁ αὐτοκράτωρ ἀποφασίζει, ἵνα, μετὰ εἰκοσαετῆ εὐδόκιμον καὶ ἀμεμπτον ὑπηρεσίαν, λαμβάνωσιν ἀμα τῇ ἀποχωρήσει των τὸ ἀξίωμα τοῦ κόμητος τῆς πρώτης τάξεως καὶ κατατάσσωνται εἰς τὴν τάξιν τῶν *ex-vicearii*. Ἡ ἐκπαίδευσις τοῦ Κράτους συνεστάθη, καὶ τὸ περίεργον εἶνε ὅτι καθ' ἡμέραν ἤρξατο ὑφισταμένη, ἔσχε τὸ μονοπώλιον. Ἐνῶ δὲ ὁ νόμος ἀπαγορεύει τοῖς καθηγηταῖς τοῦ Πανεπιστημίου νὰ διδάσκωσιν ἐκτὸς τοῦ Πανεπιστημίου, ἀπαγορεύει τοῖς ἄλλοις νὰ ἔχωσι δημόσια σχολεῖα καὶ δὲν κωλύει αὐτοὺς νὰ διδάσκωσιν ἐν ταῖς οἰκογενείαις: *intra privatos parietes*. Ἐὰν ὅμως συνοδεύωνται ἔξω ὑπὸ τῶν μαθητῶν των, ἐὰν συνάγωσιν αὐτοὺς ἐν ἰδίᾳ οἰκίᾳ, θὰ τιμωρῶνται αὐστηρότατα καὶ θὰ ἐκδιώκωνται τῆς πόλεως.

Καίτοι ὁ νόμος ὑπεγράφη ὑπὸ Οὐαλεντινιανοῦ τοῦ Γ' καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου, δὲν γινώσκωμεν ἐὰν δὲν ἔσχε τὸν ἀντίκτυπον ἐν τῷ Δυτικῷ Κράτει, ὅπερ τότε ἠγωνίζετο πρὸς τοὺς βαρβάρους. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀνήκει εἰς τοὺς περὶ τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἀσχολουμένους νὰ μάθωσι ποία ὑπῆρξεν ἡ τύχη του καὶ τί συνέβη μετὰ ταῦτα ἐν τῷ ἔργῳ Θεοδοσίου τοῦ Β'.

Ε'

Ἐφθάσαμεν εἰς τὴν πλήρη διοργάνωσιν τῆς δημοσίας ἐκπαίδευσως περὶ τὰ τέλη τοῦ Κράτους· ἄς ἐπιστρέψωμεν ἤδη εἰς τὴν προηγηθεῖσαν ἐποχὴν. Ἄς πειραθῶμεν νὰ λάβωμεν γνώσιν τινα ρωμαϊκοῦ σχολείου κατὰ τὸν Γ' καὶ Δ' αἰῶνα μετὰ Χριστόν, ἄς μάθωμεν τί ἐγίνετο, πῶς ἔζων καί, ἐὰν εἶνε ἡμῖν δυνατόν, νὰ γνωρισθῶμεν μετὰ τῶν διδασκάλων καὶ τῶν μαθητῶν, Ἐφ' ὅλων τούτων τῶν ζητημάτων οἱ

ἀρχαῖοι συγγραφεῖς δὲν ἱκανοποιοῦσι μὲν δυστυχῶς τὴν ἡμετέραν περιεργίαν, παρέχουσιν ὅμως ἡμῖν πληροφορίας τινάς, τὰς ὁποίας εἶνε ὠφέλιμον νὰ συλλέξωμεν.

Τότε, ὡς σήμερον, σχολεῖόν τι εἶχεν ἀριθμὸν τινα Καθηγητῶν συνηνωμένων ἐν κοινῷ τόπῳ διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς νεολαίας καὶ ὁ σύλλογος οὗτος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἔχῃ τὸν προϊστάμενόν του. Ἐπειδὴ οἱ Ῥωμαῖοι εἶχον πολὺν τὸν σεβασμὸν εἰς τὴν τάξιν καὶ τὴν εὐπείθειαν, ἐξ ἀνάγκης τὰ ἰδρύματα ταῦτα θὰ εἶχον διεύθυνσιν. Εἶνε τῷ ὄντι ζήτημα, τίς ἦτο ὁ πρῶτος τῶν διδασκάλων, *summus doctor*, τῆς Σχολῆς τοῦ Αὐγουστοδούρου· φαίνεται βεβαίως ὅτι εἶχε τὴν ἀνωτάτην ἐποπτείαν ἐπὶ τῶν ἄλλων· εἶνε πρόσωπον σπουδαῖον, λαμβάνον μεγαλήτερον μισθὸν καὶ τὸ ὁποῖον ὁ αὐτοκράτωρ ὁ ἴδιος φροντίζει νὰ ἐκλέγῃ. Εἶνε πιθανὸν ὅτι ἦτο Καθηγητὴς ἐν τῇ Σχολῇ, ἣν συγχρόνως διηύθυνε καὶ ἡ θέσις του θὰ ἦτο σχεδὸν ὁμοία πρὸς τὴν τῶν κοσμητόρων τῶν ἡμετέρων Πανεπιστημιακῶν Σχολῶν. Ταῦτα μόνον γινώσκωμεν περὶ τούτου.

Εἶδομεν ὅτι ἡ Σχολὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ σπουδαιότατη τοῦ Κράτους, εἶχε τριάκοντα καὶ ἓνα Καθηγητάς, ἑκοσι γραμματικούς, ὀκτῶ ρήτορας, δύο νομομαθεῖς καὶ ἓνα φιλόσοφον. Ὁ κατάλογος οὗτος παραβαλλόμενος πρὸς τὰ σημερινὰ πανεπιστήμια φαίνεται ἀτελείστατος. Χωρὶς νὰ ἠμιλήσωμεν περὶ τῆς ἱατρικῆς, ἣτις ἐδιδάσκετο τότε κατὰ ἴδιον τρόπον, ἐκπληττόμεθα βλέποντες ὅτι αἱ θετικαὶ ἐπιστήμαι δὲν εὐδοκιοῦσιν· αὐταὶ δὲν ἐδιδάσκοντο ὑπὸ διδασκάλων εἰδικῶν· ὁ γραμματικὸς θὰ μετέδιδε μὲν γνώσεις τινάς αὐτῶν, ἀλλ' εἶχε τόσα ἄλλα νὰ ἐκτελῇ, ὥστε δὲν εἶδύνατο νὰ εὐρίσκη τὸν καιρὸν νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς αὐτάς. Παρὰ τὰ κενὰ ταῦτα, τὰ ὁποῖα ἐκπλήττουσιν ἡμᾶς, εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ διδασκαλία θὰ ἦτο ἐκτενεστέρα καὶ ποικιλωτέρα ἢ ἄλλαχού. Διότι πρῶτον ἐν ταῖς ἄλλαις Σχολαῖς δὲν ἀπαντῶμεν πλέον νομομαθεῖς. Τὸ δίκαιον, ἡ Ῥωμαϊκὴ αὕτη ἐπιστήμη, εἶχε διδασκάλους μόνον ἐν ταῖς δύο πρωτεύουσαις τοῦ Κράτους καὶ ἐν τῇ σχολῇ τῆς Βηρυτοῦ, ἣτις φαίνεται ὅτι περὶ αὐτὸ ἐνησχολεῖτο ἰδίᾳ. Ἡ φιλοσοφία ἐδιδάσκετο τότε σπουδαίως μόνον ἐν Ἀθήναις. Δυνάμεθα δὲ νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν ἐδυνήθη νὰ καταικήσῃ τὴν ἀπέχθειαν τὴν ὁποῖαν οἱ Ῥωμαῖοι εἰδείξαν πρὸς αὐτὴν εὐθύς ἀπ' ἀρχῆς καὶ παρὰ τοὺς ἀγῶνας τοῦ Κικέρωνος καὶ τῶν ἄλλων οὐδέποτε εἰσῆλθεν εἰς τὸν κανονικὸν κύκλον τῶν σπουδῶν. Ἡ φιλοσοφία εἶνε ἐπιστήμη συμπληρωτικὴ, εἰς ἣν ἀρέσκονται μὲν τινες περιέργοι, τὸ δὲ πλῆθος ἐνωρὶς ἀπέφυγεν. Οὕτω βλέπομεν ὅτι ἐπὶ τῶν Ἀντωνίνων, ἀφ'

ὧν αὐτὴ ἐκπέμπει ἔτι τόσην λάμψιν, οἱ αὐτοκράτορες διατάζουσι νὰ περιλάβωσι τοὺς φιλοσόφους εἰς τοὺς ἐξαιρεθέντας τῶν δημοσίων φόρων. Διότι διΰσχυρίζονται πρῶτον μὲν, ὅτι εἶνε τόσον ὀλίγοι, ὥστε εἶνε ἀνωφελεῖς νὰ περιλάβωσι καὶ αὐτούς, ἔπειτα ἐπειδὴ ἐπαγγέλλονται τὴν περιφρόνησιν τοῦ πλοῦτου, δὲν πρέπει νὰ πλουτίζωσιν αὐτούς πολὺ. Πρόφασις ἀστεία, ἐπιτρέπουσα εἰς τὸν νομοθέτην νὰ στερῇ αὐτοῖς τὰ πρόνομια, τὰ ὁποῖα παραχωρεῖ εἰς τοὺς ἄλλους διδασκάλους τῆς νεολαίας. Ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἢ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ὑπόληψις ἐξακολουθεῖ ἐλαττωμένη. Ὁ θρίαμβος τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπιφέρει κατ' αὐτῆς τὸν τελευταῖον κτύπον, ὁ δὲ ἱερός Αὐγουστίνος λέγει ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του οὐδαμοῦ αὐτὴ διδάσκεται. Εἰς τὰ συνήθη λοιπὸν σχολεῖα μόνον γραμματικοὶ καὶ ρήτορες ὑπάρχουσιν.

Μόνον γραμματικοὶ καὶ ρήτορες συνεχρότου τὴν Σχολὴν τῶν Βορδιγάλων (Bordeaux), ἣν γινώσκωμεν ἀκριβέστερον ἢ ἄλλας ἕνεκα τοῦ Αὐσωνίου, ὅστις πολλὰ περὶ αὐτῆς λέγει· διότι ὑπῆρξε μαθητὴς καὶ ἔπειτα ἐπὶ τριάκοντα ἔτη διδάσκαλος αὐτῆς. Περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου του ἠρέσκετο, ὡς ἀρέσκονται πάντες οἱ γέροντες, νὰ ἐπανερχῆται εἰς τὰς ἀναμνήσεις τῆς νεότητός του καὶ ἐπειδὴ ἦτο στιχοουργὸς ἄμειπτος, ἔχαιρε διηγούμενος αὐτὰς ἐμμέτρως. Ἡμέραν τινὰ τῷ ἐπῆλθεν ἡ σκέψις νὰ ἐξυμνήσῃ τὴν μνήμην τῶν ἀποθανόντων συγγενῶν του καὶ νὰ συνθέσῃ ποίημα, ὅπερ ἐκάλεσε *parentalia*, εἶδος νεκρολογίας, ἐν ἣ δὲν ἐλησμόνησε καὶ τοὺς μᾶλλον ἀπομεμακρυσμένους ἐξαδέλφους. Ἄλλοτε πάλιν ἐξύμνησε τοὺς ἀρχαίους του Καθηγητάς, οὓς ἀπαριθμῆί πάντας ἀλληλοδιαδόχως καὶ ἀφιερῶ εἰς ἕκαστον αὐτῶν ποίημα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον μακρόν, κατὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν φήμην αὐτῶν. Ἡ ἐπισκόπησις αὕτη θὰ ἐφαίνετο ἡμῖν μονότονος, ἐὰν μὴ παρῆιεν ἡμῖν λεπτομερείας περὶ τοῦ προσωπικοῦ τῶν σχολείων τοῦ Δ' αἰῶνος, ὅπερ ζητοῦμεν νὰ γνωρίσωμεν.

Βλέπομεν ἐν τοῖς ἀνωτέρω ποιήμασιν ἐν πρώτοις τὸν χαρακτῆρα τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων γραμματικῶν, διότι αἱ δύο κλασικαὶ γλῶσσαι διετέλουν οὖσαι ἢ βάσις τῆς ἐπισήμου ἐκπαιδεύσεως. Εἶνε ὅμως φανερόν, ὅτι ἐν ταῖς δυτικαῖς χώραις ἡ σπουδὴ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης ἄρχεται μὴ οὕσα πλέον ἐν ἀκμῇ. Καὶ ὁ Αὐσώνιος, καίτοι ἐξυμνεῖ τὴν ἱκανότητα τῶν Ἑλλήνων γραμματικῶν, αἰτιᾶται ἑαυτὸν ὅτι ὀλίγον ὠφελήθη ἐκ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν. Προστίθησι δὲ ὅτι τὸ αὐτὸ συνέβαινε καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις σχολείοις καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διδασκαλίας ταύτης δὲν ἦτο μέγα. Τὸ αὐτὸ ἦτο καὶ ἐν Ἀφρικῇ, ἔθα ἐπὶ τοῦ Τερτυλλιανοῦ καὶ τοῦ Ἀπουληίου οἱ λόγοι ὠμίλου ἐπίσης εὐκό-

λως τὴν Ἑλληνικὴν, ὡς καὶ τὴν Λατινικὴν. Ὁ ἱερός Αὐγουστίνος, ὅστις, καίτοι ἔμαθε τόσα, ὁμολογεῖ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ ἐπροξένει ἐν τῇ νεότητι αὐτοῦ μεγάλην δυσαρέσκειαν καὶ εἶνε εὐκολον νὰ ἐννοήσωμεν ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ ὅτι δὲν ἠπίστατο αὐτὴν καλῶς. Οὕτω δὲ συνεπληροῦτο ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὁ ὀριστικὸς χωρισμὸς τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Οἱ Λατῖνοι γραμματικοὶ τούναντιον ἐτιμῶντο πάρα πολὺ. Πάντες οἱ μαθηταὶ διήρχοντο διὰ τῶν χειρῶν των καὶ ἔμεινον ἐπὶ πολὺ εἰς τὰς τάξεις των.

Ἐντεῦθεν ἐνίστε ἐπλούτουν. Καὶ ὅμως ἐν τῇ κοινῇ γνώμῃ ἐθεωροῦντο πολὺ κατώτεροι τῶν ρητόρων. Ἐν τῷ ποιήματι τοῦ Αὐσωνίου οἱ ρήτορες παρίστανται ἡμῖν ὡς ἄνδρες ἐξέχοντες, οὗς ὁ αὐτοκράτωρ λαμβάνει ἐκ τῶν ἐδρῶν των, ὅπως προσαρτήσῃ αὐτοὺς εἰς ἑαυτὸν ὡς γραμματεῖς τοῦ Κράτους ἢ διορίσῃ αὐτοὺς κυβερνήτας ἐπαρχιῶν καὶ ὑπάρχους τῆς αὐλῆς. Οἱ μὴ ἀνυψούμενοι εἰς τοιαῦτα ἀξιώματα καὶ μὴ ἐγκαταλείποντες τὴν Σχολὴν ἔχουσιν οὐχ ἥττον ἐν τῇ πόλει, ἐν ἣ διδάσκουσι, θέσιν λαμπράν, διότι πλουτοῦσιν ἐκ τῶν γάμων, νυμφεύονται «γυναῖκας εὐγενεῖς καὶ πολυφέρους». Εἰς τὴν οἰκίαν αὐτῶν φοιτᾷ ἡ ἀριστοκρατία· ἡ τράπεζά των ἀπολαύει φήμης καὶ προσέρχονται ἐκεῖσε οὐχὶ τόσον ἕνεκα τῶν δαπανῶν τοῦ οἰκοδεσπότη, ὅσον ἕνεκα τοῦ τέροντος πνεύματος αὐτῶν καὶ ἕνεκα τοῦ θελγήτρου τῆς δηκτικῆς συναναττοφῆς.

Ὅπως ἐννοήσωμεν πῶς οἱ Καθηγηταὶ ἐγίγνοντο ἐνίστε πλούσιοι, ἀνάγκη νὰ ἀναμνησθῶμεν ὅτι ἡ μισθοδοσία των ἐδύνατο νὰ αὐξάνηται πολὺ. Ὁ μισθὸς των συνίστατο ἐκ τοῦ μισθοῦ τοῦ κράτους ἢ τῶν πόλεων καὶ ἐκ τῶν διδάκτρων τῶν μαθητῶν, τ. ἔ. ἐκ μισθοῦ ὠρισμένου καὶ ἐκ τυχεροῦ. Τὸ κράτος ἐν ταῖς σπανίαις ἐδραῖς τὰς ὁποίας εἶχε προίκιση, ἦτο ἀρκετὰ γενναῖον· αἱ δὲ πόλεις, ὡς εἶδομεν, δὲν ἐφιλοτιμοῦντο νὰ μισθοδοτῶσι καλῶς τοὺς διδασκάλους των καὶ νὰ πληρῶνωσιν αὐτοὺς τακτικῶς. Ὁ πλοῦτος, ὡσάκις κατῴρθωνον νὰ πλουτῶσιν, προήρχετο κυρίως ἐκ τῶν μαθητῶν των. Διὰ τοῦτο εἰργάζοντο νὰ προσελκύωσιν ἕσον τὸ δυνατόν πλείστους μαθητὰς εἰς τὰ σχολεῖά των. Ἐντεῦθεν ἡ πρὸς ἀλλήλους βίαία πάλη, αἱ ἐμπαθεῖς ἀντιζηλίαι, ὁ φλογερὸς ζῆλος νὰ γείνωσι γνωστοὶ καὶ ἡ χρῆσις μέτρων πολὺ παραδόξων, ὅπως διασπείρωσι τὴν φήμην των. Ἐπὶ τοῦ Αὔλου Γελλίου οἱ γραμματικοὶ καὶ οἱ ρήτορες τῆς Ρώμης ἐφοίτων εἰς τὰ βιβλιοπωλεῖα, ἐν οἷς ἐδίδετο αὐτοῖς ἡ εὐκαιρία νὰ αναπτύξωσι τὴν ἐπιστήμην των καὶ νὰ ἐπιδεικνύωνται διὰ λόγων ὠραίων· ὁ οἰκογενειάρχης, ὅστις δὲν ἐπίστρεψε τὴν φήμην καὶ ἤθελεν ὁ ἴδιος νὰ ἐκλέξῃ τὸν διδάσκαλον τῶν

τέκνων του, μετέβαινε νὰ τοὺς ἀκούῃ καὶ ἐξέλεγε τὸν ἄριστα ὁμιλοῦντα. Ἐν Ἑλλάδι, ἐνθα οἱ Καθηγηταὶ ἀφθονοῦσιν, ὁ ἀγὼν ὑπὲρ τῆς κατακτησεως τῶν μαθητῶν εἶνε φυσικῶς ζωηρότερος καὶ δυσχερέστερος. Συνήθως ὁ γραμματικὸς συνεννοεῖται μετὰ τοῦ παιδαγωγοῦ, μετὰ τοῦ δούλου δηλ. ὅστις εἶνε ἐπιφορτισμένος νὰ ἐπαγρυπνῇ ἐν τῇ οἰκίᾳ ἐπὶ τῆς ἐργασίας τοῦ τέκνου· τὸν παιδαγωγὸν διαφθεῖρει διὰ δῶρων, δίδει αὐτῷ χρήματα καὶ ὁ παιδαγωγὸς συνιστᾷ εἰς τὸν πατέρα τὸν πλειοδοτήσαντα γραμματικόν. Ἐν Ἀθήναις συμβαίνουναι χειρότερα. Ὅταν ὁ μαθητὴς ἀποσιβάζηται εἰς Πειραιᾶ, συναντᾷ πρῶτον τοὺς ὀπαδοὺς ἐκάστης φιλοσοφικῆς Σχολῆς προσπαθοῦντας νὰ πείσωσιν αὐτὸν ὑπὲρ τῆς Σχολῆς των, ὡς εὐρίσκομεν σήμερον τοὺς ὑπαλλήλους τῶν ξενοδοχείων συνιστάντας τὸ ξενοδοχεῖον τῶν κυρίων των. Καὶ ὅταν ἐκλέξῃ τὴν Σχολὴν, δὲν τελειώνει τὸ πᾶν· διότι οἱ Καθηγηταὶ ἐργάζονται διὰ παντός μέσου νὰ ποσπῶσι τοὺς μαθητὰς τῶν ἄλλων. Κατὰ τὸν Φιλόστρατον, ὑπῆρχον Καθηγηταὶ δίδοντες καλὰ γέυματα, ἐν οἷς ὑπνέτουν ὠραῖαι μικραὶ ὑπνέτριαι, ἵνα συλλαμβάνωσι τοὺς νέους εἰς τὰ δίκτυά των. Καὶ αὐτὸς ὁ Λιβάνιος, ὁ χρηστὸς Λιβάνιος, δὲν ἀπηξίου νὰ μεταχειρίζηται ἐνίστε ἀθῶους ἐπαίνους (ρεκλάβας). Παρεκάλει τοὺς ἄρχοντας, ὅσοι ἤθελον τὸ καλὸν του, ὡσάκις ἤκουον ὁμιλοῦντά τινα τῶν μαθητῶν του καὶ τὸ κοινὸν ἐφαίνετο εὐχαριστημένον, νὰ ἐρωτῶσι: ἀποῦ ἀρὰ γε ὁ νέος αὐτὸς ἐσπούδασε». Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἡ Σχολὴ τοῦ Λιβανίου ἐδύνατο νὰ διαφημισθῇ· ἐκτός τούτου ὁ Λιβάνιος ἐθαύαζετο ἐτι μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ἐπιτυχίας τῆς Σχολῆς του ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ ἰκανότητος καὶ εἶχε δικαίον· διότι καθ' ἣν ἡμέραν ἔκαμεν ἕναρξιν τῶν μαθημάτων του ἐν τῇ Σχολῇ του εἶχε δώδεκα μόνον ἀκροατὰς, μετὰ δὲ τὰς πρώτας του δημηγορίας, ἐγένοντο πεντήκοντα καὶ μετ' ὀλίγον, ὡς λέγει, ἡ φήμη του ὑπῆρξε τόσον μεγάλη, ὥστε ἔψαλλον τὰ προσομίμα του ἐν ταῖς ὁδοῖς. Τὸ δυστύχημα εἶνε, ὅτι, ὅταν ἀποκτήσωσι τὴν φήμην καὶ τὸν πλοῦτον ἐκ τῶν μαθητῶν, φέρονται πρὸς αὐτοὺς πολὺ χαλαρῶς καὶ ἀμελοῦσι τῆς χρηστότητος αὐτῶν. Καθὼς ἔσχον μεγάλας δυσκολίας νὰ προσελκύωσι μαθητὰς, εἶνε ἔτοιμοι νὰ ποιῶσιν αὐτοῖς πολλάς ὑποχωρήσεις, ὅπως τοὺς συκρατῶσι. Δὲν τολμῶσι πλέον νὰ ἐπιπλήττωσι τοὺς μαθητὰς ἐκ φόβου μήπως ζητήσωσιν ἄλλους Καθηγητὰς ἐπιεικεστέρους. Οἱ ὅροι ἐπὶ τέλους ἀναστρέφονται καὶ οἱ μαθηταὶ μετ' ὀλίγον γίνονται διδάσκαλοι. Ὁ σοφὸς Φαβωρίνος δυσηρεστεῖτο διὰ τὰς ταπεινωτικὰς ταύτας ὑποχωρήσεις· ἀβλέπομεν, λέγει, Καθηγητὰς, οἵτινες διδάσκουσι τοὺς πλουσίους νέους, χωρὶς νὰ προσκαλῶνται. Καθήμενοι πρὸ τῆς θύρας, περιμένουσιν ἡσύχως νὰ συνέλθωσιν

ἐκ τοῦ πολλοῦ οἴνου, ὃν τῆ προτεραιᾷ ἔπιον ἐν ταῖς συμποσίαις».

Μεταβαίνομεν ἤδη εἰς τοὺς μαθητάς. Ὑπῆρχον ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ ὡς καὶ νῦν δύο κλάσεις λίαν διάφοροι, ἡ κλάσις τῶν χρηστῶν μαθητῶν καὶ ἡ τῶν κακῶν. Οἱ χρηστοὶ μαθηταὶ εἶνε εἰς ἡμᾶς γνωστοὶ ἐκ τινῶν διηγήσεων τοῦ Αὔλου Γελλίου. Ὁ ἔξοχος οὗτος ἀνὴρ, καίτοι κατάρθωσε νὰ περιβληθῆ πολιτικὰ ἀξιώματα, ὑπῆρξε πάντοτε ἐκ τῶν χρηστῶν καὶ ἐπιμελῶν ἐκείνων μαθητῶν, οἵτινες ἐπαναλαμβάνουσι καθ' ὄλον τὸν βίον των μετ' ἀκριθείας τὸ διδασκῆν μάθημα. Ὁμιλεῖ περὶ τῶν Καθηγητῶν του μετὰ τρυφερότητος· ὁ εὐτυχῆς αὐτοῦ χρόνος ὑπῆρξεν ὁ χρόνος τῶν σπουδῶν καὶ ἡ ἀνάμνησις αὐτοῦ τὸν ἐπαναφέρει πάντοτε εἰς τὸ σχολεῖον· ὅτε δὲ ἦτο ἐκεῖ, ἀνῆκεν εἰς τοὺς λαμπροὺς ἐκείνους μαθητάς, οἵτινες προσεκολλῶντο ἰδιαίτατα πρὸς τὸν διδάσκαλον των καὶ δὲν ἐγκατελίμπανον πλείον αὐτόν. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ μαθήματος, ἐν ᾧ οἱ ἄλλοι ἀνεχώρουν, αὐτοὶ ἔμενον. Εἶνε σπάνιον ὁ διδάσκαλος νὰ ἔχη δωματίον ἰδιαίτερον, εἰς ὃ νάποσύρηται, ὅταν κλείη τὸ σχολεῖον. Συνήθως εἶνε ἀγαμος. (Ὁ Λιβάνιος ἔλεγεν εἰς ἓνα τῶν θαυμαστῶν του, ὅστις ἤλθε νὰ τῷ προσφέρῃ τὴν θυγατέρα του, ὅτι δὲν ἤθελε νὰ νυμφευθῆ, διότι ἐνυμφεύθη τὴν ρητορείαν). Οἱ μαθηταὶ του λοιπὸν εἶνε ἡ οἰκογένειά του. Διὰ τοῦτο ζῆ μετ' αὐτῶν οικειότατα παρακάθηνται εἰς τὰ δεῖπνα, τὸν συνοδεύουσιν εἰς τοὺς περιπάτους καὶ τὸν ἀκολουθοῦσι καὶ εἰς τὸ προσκέφαλον ἀσθενοῦς φίλου. Ὁ βίος, ὃν διάγουσι μετ' αὐτοῦ, φαίνεται ἡμῖν πολὺ σοβαρὸς καὶ μάλιστα ὀλίγον ἀνιαρὸς· οὐδεμίαν στιγμήν τῆς ἡμέρας παρέρχεται ἀνευ σπουδαίων ἐνασχολήσεων· ἀναγιγνώσκουσι κατὰ τὸ γεῦμα καὶ διαλέγονται ἐν τῷ περιπάτῳ. Ἡ ἀνάπαυσις διακρίνεται τῆς ἐργασίας διὰ τῆς φύσεως τῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα συζητοῦσιν. Τὰ ζητήματα ταῦτα τὰ τε ἐν ταῖς σπουδαίαις ὥραις καὶ τὰ τῆς ἀναπαύσεως φαίνονται ἡμῖν ἐνίοτε μικρολόγα καὶ λόγου ἀνάξια. Ἡμεῖς δὲν αἰσθανόμεθα τὴν εὐχαρίστησιν εἰς τοιαύτας σχολαστικὰς ἐρεῦνας καὶ εἰς ἐπιπόλαιον πολυμαθειαν, ἀλλὰ τότε ἐθέλοντο ἐξ αὐτῶν. Ἡ γραμματικὴ, ἡ ρητορικὴ κατεῖχον τὸν νοῦν καὶ καθίστων αὐτὸν ἀναίσθητον τῶν ἄλλων. Ὁ Αὔλος Γέλλιος διηγᾶται, ὅτι ἐπανῆλθεν ἐσπέραν τινὰ ἐπὶ πλοίου ἐξ Αἰγίνης εἰς Πειραιᾶ μετὰ τινῶν συμμαθητῶν του. «Ἡ θάλασσα ἦτο ἐν γαλήνῃ, λέγει, ὁ καιρὸς θαυμάσιος καὶ ὁ οὐρανὸς διαυγέστατος. Ἐκαθήμεθα πάντες ἐπὶ τῆς πρύμνης καὶ εἶχομεν τοὺς ὀφθαλμοὺς προσηλωμένους πρὸς τοὺς λάμποντας ἀστέρας». Καὶ διατὶ νομίζετε, ὅτι προσηλώνουσι οὕτω τοὺς ὀφθαλμοὺς των πρὸς τὸν οὐρανόν; Ὅπως ἔχωσι πρόφασιν τινὰ νὰ διαλέγονται ἀγροίκως περὶ τοῦ ἀληθοῦς σχηματισμοῦ τοῦ ἐλληνικοῦ

καὶ λατινικοῦ ὀνόματος τῶν ἀστερισμῶν. Ἴδου τί εὐρίσκουσι κάλλιον νὰ πράττωσιν οἱ νέοι, οἵτινες παρέπλεον τὰς ἀκτὰς τῆς Ἀττικῆς ἐν καιρῷ λαμπρᾶς καὶ ἀστεροείσεως νυκτός! Θᾶτετε νὰ μάθητε τί ἦσαν αὐτοῖς αἱ ἡμέραι τῶν ἑορτῶν καὶ ποίας ἀνοησίας διέπραττον κατὰ τὰ Κρόνια (τὰ καρναβάλια); Ὁ Αὔλος Γέλλιος λέγει καὶ τοῦτο· «ὅτε εἶμεθα ἐν Ἀθήναις, διερχόμεθα τὰ Κρόνια λίαν εὐαρέστως καὶ λίαν φρονίμως, μὴ διδόντες ἀνεσιν τῇ ψυχῇ ἡμῶν (remittere animum), διότι κατὰ τὸν Μουσώνιον, τὸ μὴ διδόναι ἀνεσιν τῇ ψυχῇ εἶνε τὸ αὐτὸ καὶ ἀνιέναι, χαλαροῦν αὐτὴν (amittere animum), ἀλλὰ τέρποντες καὶ ἀναπαύοντες αὐτὴν διὰ διαλέξεων δηκτικῶν καὶ χρηστῶν· συνηρχόμεθα πάντες περὶ τὴν αὐτὴν τράπεζαν καὶ ὁ ἐπιφορτισμένος ἐκ περιτροπῆς νὰ ἐτοιμάσῃ τὸ δεῖπνον, ὄφειλε πρότερον νὰ προμηθευθῆ βιβλίον τι ἀρχαίου Ἑλληνος ἢ Λατίνου συγγραφέως μετὰ στεφάνου ἐκ δάφνης διὰ νὰ δοθῆ βραβεῖον τῷ νικητῇ· ἔπειτα παρεσκευάζε ζητήματα κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν συνδαιτυμόνων, ὅτε δὲ ἔμελλε νὰ γείνη ἀνάγνωσις, ἐξῆγον τὰ ζητήματα διὰ κλήρου. Ἐὰν ὁ πρῶτος ἐκρίνετο ὅτι ἀπῆνητησεν ὀρθῶς, ἐλάμβανε τὸ βραβεῖον. Ἄλλως μετέβαινον εἰς τὸν πλησίον καὶ ἐὰν τὸ ζήτημα ἔμενον ἄλυτον, ἀνήρτων τὸν στέφανον ἐπὶ τοῦ ἀγάλματος τοῦ θεοῦ, ὅστις προῆθρευε τοῦ συμποσίου. Τὰ δὲ προτεινόμενα ζητήματα ἦσαν ἢ ἐρμηνεῖα κειμένου σκοτεινοῦ ἢ μικροῦ ἱστορικοῦ προβλήματος, ἢ συζήτησις φιλοσοφικῆς γνώμης, σόφισμα πρὸς ἐπίλυσιν ἢ καὶ παράδοξός τις ἢ ἀχρηστος τύπος λέξεως ἢ ῥήματος, ὑπὲρ ὧν ὄφειλον νὰ ἐκφέρωσι γνώμην. Οὕτως οὐ μόνον ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Ρώμῃ, ἀλλὰ καὶ ἐν τόποις, ἐν οἷς ὑπῆρχε χαρὰ καὶ διασκεδάσις, ἐν Τιβούροις, ἐν Ὠστία, ἐν Πουτεόλοις, ἐν Νεαπόλει διήρχετο τὸν χρόνον τῶν ἑορτῶν ὁ Αὔλος Γέλλιος καὶ οἱ σπουδαῖοι τῶν φίλων του.

Κατανοεῖται εὐκόλως ὅτι οἱ κακοὶ μαθηταὶ εἶχον ἄλλας κλίσεις καὶ παρεδίδοτο εἰς διασκεδάσεις ἥττον ἡσύχους. Ἦσαν θορυβώδεις καὶ ἀτακτοὶ· ὑπεδέχοντο τοὺς νεήλυδας διὰ παντοειδῶν ὕβρεων καὶ προσβολῶν καὶ ἠναγκαζον αὐτοὺς νὰ πληρώνωσιν ἀκριβᾶ τὴν ἀφίξιν των. Συνίστων ἐταιρίας, αἵτινες ἐνίοτε συνεπλέκοντο ἐν ταῖς ὁδοῖς. Τοιοῦτοι ὑπῆρχον ἐν Καρχηδόνι οἱ ὀνομαζόμενοι ἀνατροπεῖς, *eversores*, καὶ ἦσαν ἡ βάσανος τῶν καθηγητῶν καὶ συμμαθητῶν των. Ἐτάραττον τὸ μάθημα τῶν διδασκάλων, οἵτινες δὲν ἤρεσκον αὐτοῖς καὶ τοὺς ἠνάγκαζον νὰ κλείωσι τὸ σχολεῖόν των. Ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος διὰ νάποφύγη αὐτοῦς, ἀπεφάσισε νὰ μεταβῆ εἰς Ρώμην καὶ διδάξῃ τὴν ρητορικὴν, ἀλλ' εὗρεν αὐτοῦ ἄλλα ἄτοπα, τὰ ὁποῖα δὲν ὑπόπτειεν. Οἱ μαθηταὶ δηλ. εἶχον τὴν κακὴν συνήθειαν νὰ μὴ πληρώνωσι τοὺς Καθηγητάς

των· ὅτε ἔλθῃεν ἡ προθεσμία, ἔφευγον καὶ ἤκουον τῆς διδασκαλίας ἄλλων καὶ οὕτω μετέβαινον ἀπὸ διδασκάλου εἰς διδάσκαλον χωρὶς νὰ πληρώσωσιν οὐδέν. Ἄλλ' ὅμως ἔζων ὑπὸ αὐστηρὰν νομοθεσίαν, ἡ δὲ Κυβέρνησις μετεχειρίζετο κατ' αὐτῶν αὐστηρὰ μέτρα. Νόμος τις Οὐαλεντινιανῶ τοῦ Ἀ' δεικνύει πάντα τὰ ληφθέντα μέτρα, δι' ὧν συνεκράτουσαν αὐτοὺς εἰς τὸ καθήκον. Ὁ νόμος ἀπῆται πρῶτον ἅμα τῇ ἀφίξει των νὰ παρουσιάζωνται εἰς τὸν ἄρχοντα τὸν ἐπιτετραμμένον τὴν καταγραφὴν τῆς πόλεως (*Magister census*)· νὰ ἐγχειρίζωσιν αὐτῶ τὸ διαβατήριον, ὅπερ ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ διοικητὴς τῆς ἐπαρχίας των· τὸ διαβατήριον, δι' οὗ ἐδίδοτο ἡ ἄδεια νὰ ἔλθωσιν εἰς Ρώμην νὰ σπουδάζωσιν, ἔδει νὰ περιέχῃ καὶ πληροφορίας τινὰς περὶ τῆς καταστάσεως τῆς οἰκογενείας των· νὰ δηλώσωσιν ἔπειτα ποίαν ἐπιστήμην θὰ διδάχῃωσι καὶ ἐν τίνι οἰκίᾳ θὰ κατοικῶσιν, ὅπως γίνηται ἡ ἐπίβλεψις αὐτῶν. Ἡ ἀστυνομία θὰ ἐπιτηρῇ αὐτοὺς καὶ θὰ μανθάνῃ πῶς διαγούσιν, ἐὰν μετέχωσιν ἐταιρίας τινὸς ἐνόχου, ἐὰν φοιτῶσι συχνὰ εἰς τὰ θεάματα καὶ ἐὰν παρίστανται εἰς τὰ συμπόσια κακῶν ἐταίρων, τὰ ὅποια παρατείνονται μέχρι τῆς πρωίας. «Παρέχομεν τὸ δικαίωμα, προστίθησιν ὁ αὐτοκράτωρ, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ὁ νέος δὲν διάγει, ὡς ἀπαιτεῖ τὸ ἀξίωμα τῶν ἐλευθερίων σπουδῶν, νὰ μαστιγῶσιν αὐτὸν δημοσίᾳ καὶ ἐπιβιάζοντες εἰς πλοῖον νὰ ποστέλλωσιν αὐτὸν εἰς τὴν πατρίδα του». Εἰς δὲ τοὺς καλῶς διάγοντας καὶ ἀσχολουμένους ἐπιμελῶς εἰς τὰς σπουδὰς των ἐπιτρέπεται νὰ μένωσιν ἐν Ρώμῃ μέχρι τοῦ εικοστοῦ ἔτους τῆς ἡλικίας των. Παρελθόντος τοῦ χρόνου τούτου, ἐὰν τινες δὲν ἐπιστρέψωσιν ἐκουσίως εἰς τὰς ἐστίας των, θὰ ἐξαναγκάζωσιν αὐτοὺς εἰς τοῦτο, ἐπιβάλλοντες αὐτοῖς ποινὴν ἀτιμωτικὴν. Τοιαῦτα ἦσαν τὰ μέτρα, ὧν ἡ αὐστηρότης ἀποδεικνύει εἰς ποίας ὑπερβολὰς ἐξικνεῖται ἐνίοτε ἡ ταραχώδης νεολαία.

Σ'

Τὸ σύστημα τῆς ἐκπαιδεύσεως, ἧς εἶδομεν τὸ ἱστορικόν, δὲν εἶνε ὡς τόσα ἄλλα ἀνθρώπινα ἰδρύματα ἔργον τύχης, τὸ προῖον τυχαίων τινῶν περιστάσεων· δὲν ἐπενοήθη ὅμως καθ' ὀλοκληρίαν ὑπὸ τῶν πολιτικῶν, οὐδὲ ἐπέβληθη εἰς τὸ Κράτος ὑπὸ ἀνδρῶν προορατικῶν. Ἐὰν ἀνέλθωμεν εἰς τὰς πρώτας ἀρχὰς του, θὰ ἴδωμεν ὅτι εἶνε ἡ πραγματικὴς ἰδέα φιλοσοφικῆς.

Πάντες ἐνθυμούμεθα πόσον ἐν τοῖς προλόγοις αὐτοῦ ὁ Σαλλούστιος ἐξαιρεῖ δι' ὠραίων φράσεων τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πνεύματος ἐπὶ τοῦ σώματος. «Τὸ πνεῦμα εἶνε ὁ ἀληθὴς κύριος τῆς ζωῆς... Τὸ πνεῦμα δέον

νὰ κυβερνᾷ, τὸ δὲ σῶμα νὰ ὑπακούῃ. Τὸ πνεῦμα προσεγγίζει ἡμᾶς πρὸς τοὺς θεοὺς, τὸ δὲ σῶμα εἶνε κοινὸν ἡμῖν καὶ τοῖς ζώοις». Ἡ ἰδέα αὕτη φαίνεται ἡμῖν σήμερον τύπος κοινός, ἐπιχείρημα τετριμμένον, καὶ ἐκπληττόμεθα ἀκούοντες αὐτὸν κηρύττοντα αὐτὴν μετ' ὕψους τόσον ἐμφαντικοῦ· ἀλλὰ τότε αὕτη ἦτο νέα καὶ μάλιστα παρὰ λαφ, ὅστις ἐκ φύσεως ἐθαύμαζε μόνον τὴν κτηνώδη ἰσχύ. Τὴν ἰδέαν ταύτην δὲν ἐφεῦρεν ὁ ἴδιος, αὕτη ἀνεκεφαλαίου ὀλόκληρον ἐργασίαν τῆς ἐλληνικῆς διανοίας. Γεννηθεῖσα ἐν ταῖς Σωκρατικαῖς Σχολαῖς περὶ τὸν Γ' αἰῶνα π. Χ. διαδοθεῖσα διὰ τῶν συγγραμμάτων τῶν σοφῶν καὶ διατρέχουσα τὸν κόσμον μετ' αὐτῶν, γενομένη δεκτὴ ὀλίγον κατ' ὀλίγον παρὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων ὡς ἀλήθεια ἀδιαφιλονεικτος, ἔλαβεν ἐπὶ τέλους σῶμα καὶ διεδόθη ὡς γεγονός· ἐφαρμοζομένη ἐπὶ τὴν ἀνατροφὴν τῆς νεολαίας μετέβαλε τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς. Ὁ Ἕλλην κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους δὲν ἐποίει μεγάλην διαφορὰν μεταξὺ τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος του καὶ ἐπειδὴ εἶνε αὐτῶ ἀμφοτέρω ἀναγκαῖα, φροντίζει ἐξίσου περὶ ἀμφοτέρων. Τὸ ἰδανικόν, ὅπερ φαντάζεται, ὁ σκοπὸς δὲν ἀκολουθεῖ ἐν τῇ ἀνατροφῇ τῆς νεολαίας εἶνε νὰ ἰδρῶσιν ἐν αὐτοῖς ἀρμονίαν τινά. Οἱ φιλόσοφοι ἐτάραξαν τὸ ἰσοζύγιον καὶ ἐξακολουθούντες νὰ ὑποβιάζωσι τὴν ἀξίαν τοῦ σώματος, ἀφήρσαν τὴν κλίσιν νὰ ἀσχολῶνται περὶ αὐτό. Ἐντεῦθεν ἡ γυμναστικὴ, ἧτις τὸ πρῶτον κατεῖχε μεγάλην θέσιν ἐν τῷ βίῳ τῶν Ἑλλήνων, κατ' ὀλίγον παραμελεῖται, ἕως οὗ τελείως ἐξέλιπεν.

Ἄλλ' ἰδοὺ ἕτερον ἐπακολούθημα· ἐπειδὴ τὸ πνεῦμα εἶνε τὸ κύριον, ἡ πρώτη τῶν τεχνῶν δέον νὰ εἶνε ἐκείνη, ἧτις διδῆι κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸ πνεῦμα τὸ αἶσθημα τῆς ὑπεροχῆς. Καὶ ἡ τέχνη αὕτη εἶνε ἡ ρητορεία. Ὁ Κικέρων, ὁ Κοϊντιλιανός, ὁ Τάκιτος ἀπέδειξαν τοῦτο τρανῶς διὰ τῶν θαυμασιῶν περιγραφῶν τῶν συνελεύσεων τοῦ λαοῦ. Φαντασθῶμεν ἐν τῇ ἀγορᾷ τῶν Ἀθηνῶν ἢ τῆς Ρώμης ὀλόκληρον λαὸν συνεργόμενον. ἄνδρας δηλ. ἐσκληραγωγημένους, τεχνίτας εὐρώστους, χωρικούς ρωμαλέους. Γιγνώσκουσιν ὅτι ἔχουσι τὴν ἰσχύν καὶ τὸν ἀριθμὸν καὶ διὰ τοῦτο κινεῦνται, ἀπειλοῦσι καὶ θορυβοῦσι μανιωδῶς. Τότε ἐγείρεται ἀνθρωπὸς τις, ἀνθρωπὸς ὄχι ἐκ τῆς μελέτης καὶ τῆς σκέψεως, ἐνίοτε καταβεβλημένος ὑπὸ τῆς ἡλικίας, ὁ ἀσθενέστατος, ὁ ἰσχνότατος πάντων. Δημηγορεῖ καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἡ ὄργη καταπαύει καὶ αἱ διαφωναίαι κατευνάζονται. Τὸ θορυβῶδες τοῦτο πλῆθος ταχέως φαίνεται ἔχον μόνον μίαν ψυχὴν, τὴν τοῦ ρήτορος, ἧτις μεταδίδεται εἰς πάντας τοὺς ἀκροατάς. Δὲν εἶνε τοῦτο ὁ λαμπρότατος θρίαμβος τοῦ πνεύματος κατὰ τῆς ὑλικῆς ἰσχύος, τῆς ψυχῆς κατὰ τοῦ σώματος;

Καὶ εἰάν εἶνε ἀληθής, ὅτι ἡ ἀνατροφή δέον νὰ εἶνε κυρίως ἡ καλλιέργεια τοῦ πνεύματος, δὲν εἶνε φυσικὸν ὅτι ἡ τέχνη, δι' ἧς ἐκδηλοῦται τοσεύτον φανερώς ἡ ὑπερίσχυσις τοῦ πνεύματος, εἶνε ἡ βᾶσις; Τοιοῦτοτρόπως ἡ ρητορεία ἔσχεν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν ἀρχαίων λαῶν θέσιν, ἢν πάντως δὲν ἀπώλεσε παρὰ τοῖς νεωτέροις.

Ἄλλ' εἶνε ἀληθής, ὡς πολλάκις ἐρρήθη κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῶν, ὅτι ἀδίκως ἐποιοῦντο τὴν ρητορείαν τὴν κυρίαν σπουδὴν τῆς νεολαίας; ἐγὼ δὲν τὸ πιστεύω διόλου. Ἐὰν παραλίπωμεν τὴν ἕμμεσον ἐξ αὐτῆς ὠφέλειαν ἐν χώραις ἐλευθεραῖς, ἐν αἷς ὁ λόγος εἶνε κύριος, ἐν Ρώμῃ π. χ. ἦτο ἀναγκαῖον πλεονέκτημα πάντων ἐκείνων, οἵτινες ἐκ τῆς καταγωγῆς αὐτῶν ἠναγκάζοντο νὰ μετέχωσι τῶν δημοσίων καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐδύναντο νὰ περιφρονῶσιν αὐτὴν, καταλαμβάνομεν ὅτι ἡ πρώτη αὐτῶν φροντίς ἦτο νὰ γείνωσι κάτοχοι αὐτῆς. Ἐὰν παραλίπωμεν τὴν ἐξ αὐτῆς ὠφέλειαν, οἱ ἄλλοι, εἰς οὓς ἡ ἐπιτυχία τῶν τιμῶν σχεδὸν ἀπεκλείετο καὶ σπανιώτατα ἐμελλον ἐν τῇ ζωῇ των νὰ τύχωσι τῆς εὐκαιρίας νὰ δημηγορήσωσι δημοσίᾳ, δὲν εὕρισκον ἄρα γε οὐδεμίαν ὠφέλειαν ἐκ τῶν ρητορικῶν τούτων ἀσχήσεων, τὰς ὁποίας δὲν ἐπέτρεπον εἰς τὴν νεολαίαν των; Ἐγὼ νομίζω τὸ ἐναντίον, ὅτι ἦσαν αὐτοῖς ὠφελιμώταται. Καὶ εἰάν ὑποθέσωμεν ὅτι αἱ ρητορικαὶ ἀσκήσεις ἦσαν μόνον μέσον ἐκπαιδύσεως καθολικῆς, ὅπως μορφώσωσιν οὐ μόνον τὸν ρήτορα, ἀλλὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ νὰ παρασκευάσωσιν αὐτὸν εἰς πάντα, δὲν ὑπάρχει σχεδὸν ἄλλο δραστηκώτερον αὐτῶν. Ὁ θέλων νὰ συνθέσῃ λόγον, νὰ παραστήσῃ πρόσωπον πραγματικὸν ἢ πλαστὸν ἐν διδομένῃ περιστάσει, δέον ἐν πρώτοις νὰ εὕρῃ λόγους καὶ νὰ τακτοποιήσῃ αὐτούς· εἶνε ἀνάγκη ἀναγκάζουσα τοὺς ὀκνηροὺς εἰς ἐργασίαν σωτήριον. Τὸ ἐν τῇ ὑποθέσει, ἢν πραγματεύονται, πλαστὸν ἢ μυθώδες, διεγείρει αὐτοὺς πλείοτερον. Νὰ νομίσωμεν σήμερον, ὅτι θὰ εἶνε εὐκολώτερον εἰς μαθητὴν νὰ ἐκφράξῃ τάλῃθῃ αὐτοῦ αἰσθήματα ἢ νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς πρόσωπα παρελθόντων χρόνων εἶνε πλάνη μεγάλη. Ὁ συνήθης βίος διεγείρει αὐτὸν ἀσθενέστατα· ἀπολαύει ὡς ἀχάριστος καὶ σχεδὸν ἀναισθητῶς τῶν ἀγαθῶν, τὰ ὁποῖα αὐτὸς ἐπιδαψιλεύει αὐτῷ. Μόνον ὅταν ἐξέρχεται ὀλίγον ἐκτὸς τοῦ κύκλου του, γινώσκει ἑαυτὸν κάλλιον. Ὁ ἀγών, ἐν δέον νὰ ὑφίσταται ὅπως ἑμιλῆ ἐν ὀνόματι ἄλλου, ἐγείρει καὶ πλατύνει τὸ πνεῦμά του καὶ ἀναγκάζει αὐτὸν νὰ μανθάνῃ νὰ διακρίνῃ τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἐντυπώσεις πειρώμενος νὰ ἐκφράσῃ τὰς τοῦ ἄλλου. Ἐκτὸς τούτου, ὅπως δανείσῃ εἰς πρόσωπον ἱστορικὸν τὴν ἀρμόζουσαν αὐτῷ γλῶσσαν, δέον νὰ γνωρίζῃ αὐτὸ, καὶ ἀνάγκη νὰ γνωρίσῃ καὶ ἐκείνους πρὸς οὓς δημηγορεῖ, νὰ διαγιγνώσκῃ τὰς ιδιότητας αὐτῶν,

νὰ μαντεύῃ τὸν χαρακτῆρα αὐτῶν, εἰάν θέλῃ νὰ εὕρῃ τοὺς λόγους, οἵτινες θὰ πείσωσιν αὐτούς. Ἄλλὰ τούτο ὑποθέτει ἀπαραίτητον ἔρευναν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Εἶνε λοιπὸν βέβαιον, ὅτι ἡ ἀσκήσις τῆς ρητορικῆς δὲν εἶνε ἀνωφελὴς εἰς τοὺς εὐφυεῖς νέους, διότι ἀναπτύσσει ἐν αὐτοῖς τὴν γονιμότητα τοῦ πνεύματος, τὴν ἐξίς τοῦ σκέπτεσθαι, τὴν γνῶσιν ἑαυτῶν καὶ τῶν ἄλλων.

Ἄλλ' εἶνε ἄρα γε καλὸν νὰ σκῆται ἡ νεολαία εἰς τὴν ρητορικὴν; συμφέρει, ὡς ἐποίουν οἱ ἀρχαῖοι, νὰ διδάσκωσιν αὐτὸν τὴν ρητορείαν (τὴν περὶ τὸ λέγειν δεινότητα) διὰ τῆς ρητορικῆς; Ναί· γνωρίζω μὲν ὅτι ἡ ρητορικὴ δὲν ἀπήλαυεν ὑπολήψεως, διότι εἶνε τέχνη ὑποπτος καὶ ἀναξιόπιστος· ἀλλ' ὅμως πιστεύω, ὅτι οὐδέποτε ὑπάρχει ρητορεία, δεινότης λόγου, χωρὶς ρητορικῆς· ἕκαστος ρήτωρ κατασκευάζει τὴν ἰδικήν του, ὅταν δὲν εὕρισκῃ αὐτὴν τελείαν πρὸ αὐτοῦ. Ὁ Κάτων, ὁ ἐχθρὸς τῶν Ἑλλήνων ρητόρων, ὅστις ἤθελε παντὶ σθένει νὰ ἐμποδίσῃ τὴν εἴσοδον αὐτῶν εἰς Ρώμην, ἦτο ρήτωρ κατ' ἴδιον τρόπον, ἰδιοφυής. Εἶχεν ἐπινοήσῃ μεθόδους τινάς, αἵτινες ἐπενήργουν ἐπὶ τὸν λαὸν καὶ ἀσμένως μετεχειρίζετο αὐτάς. Τὰς μεθόδους ταύτας ἔγραψεν ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ γέρων ὦν καὶ μετέδωκε τὴν γνῶσιν αὐτῶν εἰς τὸν υἱὸν του. Δὲν ἦτο δυσχερὲς εἰς αὐτὸν νὰ εἶνε τόσο ἀυπηρὸς πρὸς τὴν ρητορικὴν τῶν Ἑλλήνων, ἀφοῦ ὁ ἴδιος συνέταξε ρητορικὴν, ἣτις ἀνεκαφαλαίου τὴν πείραν πολλῶν αἰῶνων καὶ περιείχε παρατηρήσεις ἀληθεστάτας καὶ εὐφροεστάτας; Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀπαγγελίαν, ἢν τόσοσον προσέβαλον καὶ ἦς ἡ κατάχρησις ἔσχε πολὺ κακὰ ἀποτελέσματα, λαμβανόμενη καθ' ἑαυτὴν καὶ περιοριζομένη εἰς στενὰ ὅρια, δύναται εὐκόλως μόνη νὰ ποιογηθῇ ὑπὲρ ἑαυτῆς. Ἡ μαθητεία παντὸς ἐπαγγέλματος καὶ πάσης τέχνης γίνεται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον· ἡ πείρα ἐνοῦται πάντοτε μετὰ τῆς θεωρίας· πάντες ἐπισοῦσιν ὑπὲρ τοῦ μαθητοῦ γυμνάσματα, τὰ ὁποῖα ἁμοιάζουσι πρὸς ὅσα βραδύτερον χρεωστεῖ νὰ πράξῃ καὶ τὸν παρασκευάζουσι. Καὶ τί ἄλλο εἶνε ἡ ἀπαγγελία ἢ τρόπος τοῦ γυμνάζειν τὸν νέον εἰς τοὺς γραμματικὸς ἀγῶνας διὰ πλαστῶν μαχῶν, ὁ μέγας πόλεμος, πρὸ τοῦ μεγάλου;

Οὐδὲν λοιπὸν ἀξιόμιμpton ὑπῆρχε καὶ ἐν τῷ συστήματι τῆς ἐκπαιδύσεως ταύτης. Ἴδου δὲ πόθεν ὁ κίνδυνος. Ἐὰν δὲν εἶχον ἀδίκον διδάσκοντες τοὺς νέους τὴν ρητορικὴν, ἦτο ἐπικίνδυνον νὰ διδάσκωσιν αὐτὴν μόνην. Εἶδμεν ἐν τοῖς ἐμπροσθεν ὅτι τῷ ὄντι αὐτὴν μόνην ἐδίδασκοντο. Ὁ γραμματικὸς, ὅστις ἦτο ἐπιφορτισμένος πάντα τὰ ἄλλα, δὲν ἐδύνατο νὰ ἐπαρῆ εἰς ὅλα. Περιορίζετο νὰ διδῆ γνώσεις τινὰς ὄλων τῶν ἐπιστημῶν συγκεχυμένας καὶ ἐδίδασκε μόνον ὅ,τι ἦτο ἀπα-

ραίτητον νὰ μάθῃ ὁ ρήτωρ. Ἡ διδασκαλία του, ἥτις ἐμελλε νὰ ἔχῃ τὴν μεγάλην σπουδαιότητα, εἶχε καταστῆ ἀπλῆ προπαρασκευὴ εἰς τὴν ρητορικὴν. Οἱ μαθηταὶ λοιπὸν παρεδίδοντο ἀνευ ἀντισταθμίσεως εἰς μίαν μόνον σπουδὴν καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς ἄτοπα ἦσαν πλέον ἀνεπίδεκτα θεραπείας. Ὁ Κικέρων διὰ τῆς βαθυνοίας του κατιδὼν τὸ κακὸν χαρακτηρίζει αὐτὸ ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ περὶ τῆς ρητορικῆς (*de Oratore*). Νομίζει ὅτι μόνῃ ἡ ρητορικὴ δὲν ἀρκεῖ νὰ καταστήσῃ τὸν ρήτορα τέλειον καὶ ἀνάγκη νὰ γνωρίζῃ κάλλιστα πάσας τὰς ἄλλας ἐπιστήμας. Ἡ ἀξίωσις αὐτῆ ἐφάνη ὑπερβολικὴ εἰς τινὰς κριτικούς. Καὶ τῷ ὄντι, ὁ Κικέρων ἐν μόνον ἀπαιτεῖ, ὅπερ ἦτο εὐκόλον νὰ παραχωρηθῇ αὐτῷ. Θέλει νὰ προηγήται τῆς ρητορικῆς ἐκτενὴς διδασκαλία ἐμβριθῆς καὶ ἐξηκριβωμένη. Ἐὰν ἐξεφράζετο ἀκριβέστερον, θὰ ἔλεγεν ὅτι ἔδει νὰ δίδωσιν μείζονα σπουδαιότητα εἰς τὰ μαθήματα τοῦ γραμματικοῦ, νὰ παραχωρήσωσιν αὐτῷ ἐν τῇ Σχολῇ θέσιν μεγαλητέραν καὶ ὑψηλοτέραν ἔδραν ἐκείνης, ἣν ἀπαιτοῦσιν ἡ ἱστορία, αἱ θετικαὶ ἐπιστήμαι καὶ ἡ φιλοσοφία, ὥστε νὰ διδάσκωνται καθ' ἑαυτὰς καὶ οὐχὶ μόνον ἐν τῇ σχέσει αὐτῶν πρὸς τὴν ρητορικὴν· τέλος εἶνε μεγάλη ἰσχὺς καὶ μέγα πλεονέκτημα τοῦ ρήτορος νὰ μὴ γίνηται πολὺ ταχέως εἰδικός. Ἀλλὰ τὸ ρεῦμα ἦτο τοσοῦτον ἰσχυρὸν, ὥστε ὁ Κικέρων δὲν ἐδυνήθη νὰ τὸ ἀναχαιτίσῃ μετ' αὐτὸν ἐχώρησαν ἔτι περαιτέρω. Ἐν ᾧ ὁ Κικέρων θεώρει ὑπερβολικὸν νὰ ἐνασχολῶνται εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ ρήτορος ἀπὸ τοῦ ἐβδόμου ἢ ὀγδόου ἔτους τῆς ἡλικίας, ἀφ' οὗ χρόνου ἄρχεται τῶν σπουδῶν του, ὁ Κοϊντιλιανὸς ἀπαιτεῖ νὰ τὸ διδάσκωσιν ἀπὸ τοῦ λίκνου. Κατ' αὐτόν, δὲν ἐπιφορτίζεται πλέον μόνον ὁ γραμματικὸς νὰ παρασκευάζῃ τὸ νήπιον ρήτορα, ἀλλ' ἡ τροφός, ἥτις ὀφείλει νὰ ἐπαγρυπνῇ ἐπὶ τῶν πρώτων λέξεων καθὼς καὶ ἐπὶ τῶν πρώτων βημάτων αὐτοῦ. Δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἄρχεται τῆς ρητορικῆς ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς γεννήσεως αὐτοῦ.

Ἡ ρητορικὴ, ὅταν εἶνε μόνῃ καὶ οὐδὲν μετριάξῃ τὸ ἔργον αὐτῆς, δύναται νὰ ἔχῃ πολλὰ καὶ διάφορα τὰ ἄτοπα, καὶ εἶνε ἀνωφελὲς νὰ δηλώσω πάντα. Περιορίζομαι δὲ εἰς ἓν μόνον, ὅπερ μοι φαίνεται σπουδαῖον. Ὁ Ἀριστοτέλης δηλοῖ μετὰ μεγάλης βαθυνοίας, ὅτι ὁ ρητορικὸς συλλογισμὸς δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀπολύτου ἀληθείας, ἀλλ' ἐπὶ τῆς πιθανότητος, τὰ δὲ ἐπιχειρήματα τῶν ρητόρων δὲν εἶνε ἐξ ἀνάγκης τόσον ἀκριβῆ ὡς τὰ τῶν φιλοσόφων· ὅταν πρόκηται νὰ τέρψῃ πλῆθος ἀμαθῆς καὶ θορυβῶδες, ὁ συλλογισμὸς ὀλίγον θὰ ἐπιτυγχάνῃ. Ὁ ρήτωρ, ὅπως ἀκουσθῆ καὶ γείνη καταληπτὸς, ὀφείλει νὰ στηρίζεται ἐπὶ τῶν φρονημάτων τῆς κοινωνίας καὶ ἀρκεῖται εἰς τὴν πέτραν τοῦ κοινοῦ βίου.

Ὁνομάζουσι μὲν αὐτὰς ἀληθείας γενικὰς, ἀλλ' εἶνε μόνον ἐν μέρει ἀληθεῖς· δύναται τις πάντοτε νὰ ἀντιτάτῃ αὐταῖς ἀληθείας ἐναντίας καὶ ἐπιτρέπεται νὰ μπιβάλλῃ περὶ ἐκατέρων. Ἡ τῶν ἐθνῶν σοφία ἀρέσκειται ἐκφραζομένη διὰ παροιμιῶν· ὅθεν οὐδὲν ὑπάρχει κοινότερον ἢ τὸ εὐρίσκειν παροιμίας ἀντιφασκούσας, χωρὶς νὰ δύναται τις νὰ βεβαίῃ ὅτι οὐδεμία αὐτῶν εἶνε τελέως ψευδῆς ἢ τελέως ἀληθῆς. Ἐντεῦθεν ἀκολουθεῖ ὅτι πολλάκις δύναται τις ἐν ταῖς ὑποθέσεσι τῶν ἀνθρώπων νὰ λέγῃ ὑπὲρ καὶ κατὰ μετὰ πιθανῆς ἀληθείας καὶ εἶνε εὐκόλον, ὅταν τὸ ἐπιθυμῇ τις, νὰ εὐρίσκῃ λόγους πιθανοὺς ὑπὲρ δύο ἀντιθέτων ὑποθέσεων. Ταῦτα ἐν κεφαλῶν διδάσκει ἡ ρητορικὴ καὶ κατανοεῖ τις ὅτι δύναται νὰ εἶνε ἐπικίνδυνον, ὅταν τέχνη τις στηριζομένη ἐπὶ τῶν πιθανότητων καὶ τοῦ εἰκότος σπουδάζεται μόνῃ. Ἐὰν ἡ νέοτης παραδιδομένη εἰς τὴν σπουδὴν ταύτην δὲν ἔχῃ ἄλλην παρ' ἑαυτῆ διδασκαλίαν ἐπανάγουσαν αὐτὴν εἰς τὴν ἀλήθειαν, κινδυνεύει νὰ πολέσῃ ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὸ αἰσθημα αὐτῆς καὶ τὴν πρὸς αὐτὴν κλίσιν. Ἐπὶ τῆς κατωφερείας ταύτης ὠλίσθησεν ἡ ρωμαϊκὴ ἐκπαίδευσις καὶ δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι κατῆλθε τὴν κλιτὺν μέχρι τοῦ ἄκρου. Ἡ ἀπαγγελία ἐμελλε νὰ παρασκευάζῃ τὸν μαθητὴν διὰ πλαστῶν συζητήσεων νὰ συνηγορῇ ἐν τῷ μέλλοντι ὑπὲρ ἀληθῶν ὑποθέσεων· ἡ ἀσκησις αὕτη εἶνε αὐτῷ ὠφέλιμος, ὅταν αἱ διδόμενα αὐτῷ ὑποθέσεις ὁμοιάζωσι πρὸς ἐκείνας, τὰς ὁποίας ἐν τῷ μέλλοντι θὰ πραγματεύηται. Ὅθεν ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Κοϊντιλιανοῦ προετίμων κατ' ἐξοχὴν ἐν τοῖς σχολείοις ζητήματα ἀλλόκοτα. Ἐλάμβανον ταῦτα ἐπίτηδες ἐκτὸς τοῦ πραγματικοῦ κόσμου καὶ τοῦ βίου, ὅπως κεντήσωσι τὴν περιεργίαν τῶν νέων καὶ δίδωσιν αὐτοῖς ἀφορμὴν νὰ ἐπιδεικνύωνται· τὰ γελοιωδέστατα ἦσαν ἀκριβῶς τὰ μάλιστα ἀσπαστά, διότι ὑπῆρχε μεγαλητέρα ἀξία νὰ ἐπευφήμωνται ἐν αὐτοῖς. Ἐντεῦθεν ἀπὸ ὑπερβολῆς εἰς ὑπερβολὴν κατέληξαν ὥστε νὰ αναγκάσωσι τοὺς μαθητὰς νὰ ζῶσι μόνον ἐν κόσμῳ φανταστῷ, ἐν ᾧ οὐδὲν πλέον ὑπῆρχε πραγματικόν, ἐν ᾧ ἐπενόουν συμβεβηκότα μυθώδη, ἐν ᾧ συνεζήτουν περὶ νόμων φαντασιωδῶν, ἐν ᾧ πρόσωπα κατὰ συνθήκην ἐξεφράζον αἰσθημάτων θεατρικὰ. Πρὸς τούτοις συνήθιζον τοὺς νέους νὰ δημηγορῶσιν, ὅπως ἐξασκῶσιν αὐτοὺς κάλλιον, ὑπὲρ δύο ἀντιθέτων ὑποθέσεων. Ὑπερήσπιζον ἀλληλοδιαδόχως ἐκατέρας μετὰ τῆς αὐτῆς ἀδιαφορίας, εὐρίσκοντες πάντοτε νὰ λέγωσιν τι ἕνεκα τῶν γενικῶν ἀληθειῶν, παρεχουσῶν εὐάρεσκως λόγους ὑπὲρ πάντων καὶ ὅταν ἐξίσου ἐπιτύγχανον κατὰ τὰς δύο ἀντιθέτους συνηγορίας, συνεπέβαινον ὅτι τὸ θέμα καθ' ἑαυτὸ οὐδεμίαν ἔχει σπουδαιότητα, ἡ δὲ τέχνη συνίσταται κυρίως νὰ εὐρίσκωσιν ἐν δέοντι

ἐπιχειρήματα εὐφυῆ καὶ φράσεις ὠραίας. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ τούτων τὸ ρωμαϊκὸν κράτος εἶχεν ἰδρυθῆ καὶ καταστρέφῃ τὰς συνελεύσεις τῶν λαῶν καὶ τὴν μεταβολὴν ταύτην φαίνεται ὅτι δὲν ἠσθάνθη τὸ Σχολεῖον, διότι ἐξακολουθεῖ νὰ μορφώῃ ῥήτορας, ὡς ἐὰν τὸ βῆμα δὲν εἶχε καταστῆ βωβὸν καὶ ὁ λόγος διεδραμάτιζε τὸ αὐτὸ πρόσωπον ἐν τοῖς πράγμασι τοῦ Κράτους. Ἡ ρητορικὴ ἀντὶ νὰ πάθῃ ἐκ τῆς νέας τῶν πραγμάτων τάξεως, φαίνεται κατ' ἀρχὰς ὅτι ὠφελήθη. Ἐν ᾧ ἄλλοτε παρεσκεύαζε διὰ τοὺς πολιτικούς ἀγῶνας, ἤδη ὁ σκοπὸς αὐτῆς εἶνε ἡ ιδέα· διότι διδάσκονται ἤδη μόνον διὰ τὴν εὐχαρίστησιν νὰ γινώσκωσι νὰ ἠμιλώσιν. Τοῦτο δὲ ὁ Σενέκας ἐκφράζει διὰ τῆς ἐξῆς ἐντόνου φράσεως: *Non vitae sed scholae discimus*. Τὸ δὲ παράδοξον εἶνε ὅτι ὁ λόγος οὐδέποτε ἠγαπήθη περισσότερο ἢ ἀφ' ὅτου δὲν ἄγει εἰς οὐδέν. Ἡ ρητορεία τοῦ Σχολείου, ἣτις δὲν ἔχει πλέον τὸν ἀνταγωνισμὸν τοῦ ἄλλου, θριαμβεῖ περισσότερο ἢ ἄλλοτε καὶ ἐπαυξάνει ἐπὶ μᾶλλον τὰ σφάλματά της, τὰ ὅποια ὁ πρακτικὸς βίος καὶ ἡ σύγκρισις πρὸς τὴν ἀληθῆ ρητορείαν δὲν δύναται πλέον νὰ διορθώσῃσιν.

Εἶνε ἐκτὸς ἀμφιβολίας, ὅτι ἡ ἐκπαίδευσις αὕτη ἔσχε δυσάρεστα ἐπακόλουθα διὰ τὸ κράτος. Ἄς εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι αὕτη ἀφῆκε τὸ ἀποτύπωμα αὐτῆς ἐπὶ τῶν γενεῶν, τὰς ὁποίας ἐμόρφωσεν. Ὅπως δὲ ἔχωμεν ἐννοίᾳ τινὰ τῆς ἐπὶ τῶν μαθητῶν ἐπιδράσεως αὐτῆς, ἅς μάθωμεν τί ἦσαν οἱ διδάσκαλοι· πρέπει νὰ σπουδάσωμεν ἐπ' αὐτῶν τὴν ἐπενέργειαν τῶν μαθημάτων, τὰ ὅποια ἐδίδασκον. Οἱ Καθηγηταί, ὡς εἶδομεν, ἀπετέλουν τότε τάξιν ἰσχυρὰν καὶ πολυἀριθμὸν. Ἐν τῷ ἠμιλω τούτῳ εὐρίσκοντο μὲν κατ' ἀνάγκην ἄνδρες λίαν διάφοροι, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι ἠμοιάζουσι καὶ ἔχουσι χαρακτῆρας κοινούς τῆς τέχνης, ἣν ἀσκοῦσιν. Πλίνιος ὁ νεώτερος ἠμιλῶν περὶ τινος ῥήτορος, ὃν εἶχεν ἀκούσῃ, ἔλεγε: «Δὲν ὑπάρχουσιν εἰλικρινέστεροι, ἀπλούστεροι, καλήτεροι τῶν ἀνθρώπων τούτων» *Scholasticus est; quo genere hominum nihil aut sincerius aut simplicius aut melius*. Πιστεύω ὅτι ὁ Πλίνιος ἔχει δίκαιον καὶ ὅτι οἱ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων ἦσαν συνήθως ἄξιοι τῶν ἐπαίνων αὐτῶν. Ὁ βίος αὐτῶν ἀφιερῶτο ὀλόκληρος εἰς τὴν ἐργασίαν. Ἐὰν ἐπιθύμουν νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν τελειότητα (καὶ εἰς τοῦτο πάντες ἀπέβλεπον), δὲν ἐδύναντο νὰπολέσωσιν οὐδὲ στιγμὴν τῆς ἡμέρας. Πᾶσαι λοιπὸν αἱ διασκεδάσεις ἦσαν αὐτοῖς ἀπηγορευμέναι· ὁ δὲ φιλόσπουδος βίος αὐτῶν διεφύλαττεν αὐτοὺς ἀπὸ κινδύνους, εἰς οὓς ἐκθέτει συνήθως ἡ ἀπραξία. Συγχρόνως δὲ εἶνε ὑπερήφανοι ἐπὶ τῆ ἑαυτῶν τέχνη καὶ αἱ ἐπευφημίαι, δι' ὧν γίνονται δεκτοί, καθιστῶσιν αὐτοὺς οὕτως εἰπεῖν σεβαστοὺς εἰς ἑαυτούς· διότι θεωροῦντες ἑαυτούς ὡς τοὺς

ἱερεῖς τῆς ρητορείας, δὲν ἐπιθύμουν νὰ πράξωσι τι ἀνάξιον αὐτῆς. Οἱ ῥήτορες λοιπὸν εἶνε ἄνδρες χρηστοί, ἀλλὰ, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Πλίνιου, ἡ ἀπλότης αὐτῶν εἶνε ἀρχαϊκὴ, *nihil simplicius*. Ἐπειδὴ δὲ ζῶσιν ἐν κόσμῳ φαντασιώδει, δὲν αἰσθάνονται τὴν πραγματικότητα. Δὲν ἐμβαθύνουσιν εἰς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἀρέσκονται εἰς τὰ ἐξωτερικά. Ἡ ἐξίς νὰ στηρίζωσι τοὺς συλλογισμοὺς αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἐπικρατουσῶν γνωμῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ καθίστησιν αὐτοὺς εὐμενέστατα διακειμένους πρὸς τὰς προλήψεις, τὰς ὁποίας ἀποδέχονται εὐκόλως καὶ τὰς ἐπαναλαμβάνουσι, χωρὶς νὰ ἐξετάζωσιν αὐτὰς ἐπισταμένως. Πρὸ πάντων σέβονται τὰς παραδόσεις καὶ ζῶσιν ἐκ τοῦ παρελθόντος. Οἱ ῥήτορες ἐπὶ Αὐγούστου, ὧν Σενέκας ὁ πατὴρ μετεβίβασεν ἡμῖν τὰς ἀποδείξεις καὶ οἱ τοῦ Δ' αἰῶνος ἐν τῇ Γαλλίᾳ ἀκμάζοντες ἠμιλοῦσι καὶ σκέπτονται κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου τρόπον καὶ ἔχουσι περὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πραγμάτων τὰς αὐτὰς ιδέας. Ἐπειδὴ τὸ Σχολεῖον εἶνε φύσει συντηρητικόν, φυλάττουσι θρησκευτικῶς πάντα τὰ ἀρχαῖα θρησκευτικὰ νόμιμα, πάσας τὰς παλαιὰς δοξασίας καὶ αὐτὰς τὰς πλάνους μετὰ προσοχῆς περιέπουσιν, ἀφοῦ ὁ χρόνος τὰς καθιέρωσεν. Ἐντεῦθεν κατανοεῖται, διὰ τί τὰ ἐν Ρώμῃ Σχολεῖα ἐφάνησαν κατ' ἀρχὰς τόσον πολέμια πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν. Δὲν ὑπῆρχον ἐκεῖ ὡς ἀλλαχοῦ ψυχαὶ ἀνήσυχαι, ἀσθενεῖς, βασανιζόμεναι ὑπὸ ἐπιθυμιῶν, κατεχόμεναι ὑπὸ τοῦ ἀγνώστου πρὸς τὴν ἔρευναν νέου τινὸς ἰδανικοῦ. Ὁ ἀληθὴς ῥήτωρ αἰσθάνεται τοιοῦτον θαυμασμὸν ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ τέχνῃ, ἐνασχολεῖται τοσοῦτον καὶ τοσοῦτον ἐνθουσιᾷ, ὥστε δὲν ἀνακαλύπτει τι πέραν καὶ αἱ καινοτομίαι εἶνε αὐτῷ ὑποπτοί. Μέχρι τέλους εὐρίθησαν ἀρκετοί, οὓς ἡ νέα διδασκαλία, πανταχοῦ νικηφόρος, δὲν ἐδυνήθη νὰ νικήσῃ. Ἐπειδὴ δὲν εἶνε ἐπιθετικοί, δὲν ἀντιπράττουσι κατ' αὐτῆς ἀναφανδόν, περιορίζονται μόνον νὰ μὴ ἀσχολῶνται περὶ αὐτῆς. Δὲν προσβάλλουσιν αὐτήν, ἀγνοοῦσιν αὐτήν, προσποιῶνται πιστεύοντες ὅτι οὐδὲν διήλθε δι' αὐτῶν καὶ ὅτι ὁ κόσμος ἐξακολουθεῖ τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ πορείαν. Ὅταν προσκαλῶνται νὰ ἠμιλήσωσιν ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τινὰ ἐπίσημον περίστασιν, δὲν ἐρωτῶνται εἰς τινὰ θρησκείαν ἀνήκουσιν· ἐπικαλοῦνται ἀπλῶς τοὺς θεοὺς τοὺς ἀρχαίους καὶ διατελοῦσιν ἐξαγόντες τὰ ὠραιότατα συμπεράσματα ἐκ τῆς παλαιᾶς μυθολογίας. Καὶ τὸ θαυμαστὸν εἶνε, ὅτι δὲν κωλύουσιν αὐτοὺς οὕτως ἠμιλοῦντας καὶ αὐτοὶ οἱ θρησκοὶ ἠγεμόνες, καταδιώκοντες πανταχοῦ ἀσπλάγχχνως τὴν εἰδωλολατρείαν ὡς ὁ Θεοδόσιος, δὲν τολμῶσι νὰ διαγράψωσιν αὐτήν ἐκ τοῦ Σχολείου.

Φθάνομεν ἐνταῦθα εἰς ἓν τῶν περιεργωτάτων καὶ τῶν ἐμπληκτικωτά-

των ζητημάτων τῆς μελέτης, ἣν ἐπεχειρήσαμεν· τοῦτο δὲ εἶνε ἡ ἀπολυτος πεποίθησις καὶ οὕτως εἰπεῖν ὁ δεισιδαίμων σεβασμός, τὰ ὅποια τότε ἐνέπνεεν ἡ ἐκπαίδευσις αὐτῆ, ἥς εὐρίσκομεν πολλὰ τὰ ἐπιλήψιμα. Κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους πολλοὶ τῶν σπουδαίων εἶχον τρομάξῃ ἐκ τῶν ἐξ αὐτῆς κινδύνων. «Εἶνε Σχολὴ ἀναίσχυντος», ἔλεγεν ὁ Κράσσος ἀκούσας τὰς ἐπευφημίας, δι' ὧν οἱ μαθηταὶ ἐχαιρέτιζον τὰς ἐπιδείξεις τῶν συμμαθητῶν αὐτῶν. «Εἶνε Σχολὴ μωρὰ», προσέθετεν ὁ Πετρώνιος, ὁ δὲ Τάκιτος δὲν ἦτο ἐπιεικέστερος ἐν τῷ περὶ ρητόρων διαλόγῳ. Ἄλλ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον αἱ διαμαρτυρίαι αὗται παύονται καὶ ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος οὐδεὶς πλέον προσβάλλει τὸν τρόπον τοῦτον τῆς ἐκπαιδεύσεως τῆς νεολαίας. Τότε καὶ ἡ ρητορικὴ θριαμβεῖ καὶ παρ' Ἕλλησιν ὡς καὶ ἐν ταῖς χώραις τῆς Δύσεως· οἱ δύο οὗτοι κόσμοι, οἵτινες ὁσημέραι χωροῦσιν εἰς τὸν ἀπ' ἀλλήλων ἀποχωρισμὸν, ἐνοῦνται τοῦλάχιστον ἐν τῷ θαυμασμῷ πρὸς αὐτὴν. Θὰ μὲ πιστεύσωσιν ἄρα γε, ἐὰν εἶπω ὅτι ἡ ρητορικὴ ἀπέδωκε τῇ Ἑλλάδι τὴν πρὸς αὐτὴν εὐνοίαν καὶ τὴν ἐπὶ τῶν ἄλλων λαῶν ὑπεροχὴν τῆς; Καὶ ὅμως οὐδὲν τούτου ἀληθέστερον. Τὸ αἶσθημα τοῦτο εἶχε σχεδὸν ἀπολέσει μετὰ τὴν ἥττάν τῆς. Εἰς μάτην ἐπὶ ἓνα περίπου αἰῶνα ἐπέζητει τοῦτο καὶ ἐκολάκευε χαμερπῶς τοὺς δεσπότης αὐτῆς. Μόνον δὲ μετὰ τῆς αὐτοκρατορίας ἐγείρεται καὶ ὅταν ἐπὶ Νερούα ἄρχηται ἡ δευτέρα σοφιστικὴ, ἐνεργεῖται παρ' αὐτῇ ἀναγέννησις τις. Εἶνε δύσκολον νὰναπραστήσωμεν τὸν ἐνθουσιασμὸν, μεθ' οὗ ἐγίνοντο δεκτοὶ οἱ μεγάλοι Ἕλληνες σοφισταὶ ἐν τινι δημοσίᾳ συναθροίσει, ὅτε ἐξήρχοντο ἐκ τῶν ἄλλων Σχολῶν αὐτῶν, ἵνα ἡμιλήσωσιν εἰς τὸν λαόν. Πλήθος ἐκ πάντων τῶν ἔθνων συνωθεῖτο εἰς τοὺς τόπους, ἐν οἷς ἐμελλον νὰ ἡμιλήσωσι καὶ αὐτοὶ οἱ ξένοι οἱ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐννοῶσιν αὐτοὺς ἀήκροῶντο αὐτῶν μετὰ θαυμασμοῦ, ὡς ἀηδόνων μελωδικῶν, θαυμάζοντες τὴν εὐροίαν τοῦ λόγου καὶ τὸ ἀρμονικὸν τῶν φράσεων αὐτῶν». Ἦσαν ἑορταὶ ἀνακαλοῦσαι ἐκείνας, τὰς ὅποιας οἱ διθύραμβοι καὶ ἡ τραγωδία παρείχον ἄλλοτε τοῖς Ἀθηναίοις· ὁ λόγος ἀντικατέστησε τὴν ποίησιν καὶ τὴν μουσικὴν, οἱ δὲ σύγχρονοι Ἡρόδου τοῦ Ἀττικῆ ἢ τοῦ Πολέμωνος τοσοῦτον ἐθέλγοντο ἀκούοντες τοὺς ἐπιδεικτικὸς λόγους ἐκείνων, ὅσον καὶ οἱ πετρεῖς αὐτῶν, ὅτε ἤκουον ὕμνον τοῦ Πινδάρου ἢ δρᾶμα τοῦ Σοφοκλέους.

Ὁ θαυμασμὸς, δν' οἱ ρήτορες διήγειρον ἐν Ρώμῃ, καίτοι ὀλιγώτερον θορυβώδης, δὲν ἦτο ὀλιγώτερον ζωηρὸς. Τὰς ὡς παραστάσεις ἐπιδείξεις αὐτῶν κατὰ τὰς ἐπισήμους ἡμέρας ἐν αἰθούσαις δημοσίων ἀναγνωστηρίων καὶ βραδύτερον ἐν τῷ Ἀθηναίῳ ἡκροῶντο πάντες οἱ λόγιοι καὶ ἐγίγοντο δεκταὶ μετὰ ὑμνοῦντων ἀνευφημιῶν. Ἐξ ἐνός τῶν θριαμβῶν

τούτων ἐξελθὼν βεβαίως ὁ Κοϊντιλιανὸς ἐκάλει τὴν εὐγλωττίαν βασίλισσαν τοῦ κόσμου: *Regina rerum oratio* καὶ διεκήρυττε μετὰ ὕφους μαντευτικῶ «ὅτι αὐτὴ εἶνε τὸ πολυτιμότερον τῶν δῶρων, τὰ ὅποια οἱ θεοὶ ἐδωρήσαντο τοῖς ἀνθρώποις». Ἐὰν ἔχη οὕτω, τὰ Σχολεῖα, ἐν οἷς καλλιεργεῖται τὸ οὐράνιον τοῦτο δῶρον, εἶνε ἀληθὴ θυσιαστήρια, ἡ δὲ τέχνη, ἥτις καυχᾶται ὅτι διδάσκει ἡμᾶς αὐτό, ἀξία τοῦ ἡμετέρου σεβασμοῦ. Ἐντεῦθεν καὶ αὐτὸς ὁ Κοϊντιλιανὸς χωρεῖ τοσοῦτον, ὥστε διατείνεται ὅτι «ἡ ρητορικὴ εἶνε ἀρετὴ». Θέλοντες νὰ μειδιάσωμεν ἐπὶ τοιοῦτοις ὑπερβολικῶς ἐπαίνοις, δὲν ἔχομεν δίκαιον καὶ ὀλίγη σκέψις δεικνύει ἡμῖν, ὅτι ὁ ἐνθουσιασμὸς τοῦ Κοϊντιλιανοῦ δύναται εὐχερῶς νὰ ἐξηγηθῇ. Ἄς φαντασθῶμεν, ὅτι οὐ μόνον τὰ πεπολιτισμένα ἔθνη ἐφαινόοντο συμφωνοῦντα καὶ θεωροῦντα τὴν ρητορικὴν ὡς τὴν βάσιν τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, ἀλλὰ καὶ ὅτι αὐτὴ ἔθελγε καὶ αὐτὰ τὰ βάρβαρα ἔθνη. Ἄμα ὁ ρωμαϊκὸς στρατὸς εἰσῆρχετο εἰς χώρας ἀγνώστους καὶ ἀμέσως ἴδρυστο σχολὰς· οἱ δὲ ρήτορες ἀκολουθοῦντες τὰ ἔχνη τοῦ νικηφόρου στρατηγοῦ, συνεκόμιζον τὸν πολιτισμὸν. Ἡ πρώτη μέριμνα τοῦ Ἀγρικόλα ἐιρηνεύσαντος τὴν Βρετανίαν ὑπῆρξεν ἡ διαταγὴ νὰ διδάξωσι τὰ τέκνα τῶν ἀρχηγῶν τὰς ἐλευθερίους τέχνας. Ἴνα δὲ ἀναγκάστη ταῦτα νὰ διδάσκωνται, διήγειρε τὴν κενοδοξίαν των. «Ἐπεκρίνετο, λέγει ὁ Τάκιτος, ὅτι προτιμᾶ τὴν φυσικὴν εὐφυΐαν τῶν Βρετανῶν τῶν ἐπικτήτων προτερημάτων τῶν Γαλατῶν· ὥστε οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι, οἱ πρὸ ὀλίγου ἀρνούμενοι νὰ ἡμιλώσῃ τὴν γλῶσσαν τῶν Ρωμαίων, ταχέως διετίθησαν ἐμμανῶς ὑπὲρ τῆς εὐγλωττίας αὐτῶν». Ἄμα οἱ Γαλάται ἐνίκηθησαν ὑπὸ τοῦ Καίσαρος καὶ ἰδρύθη ἡ Σχολὴ τοῦ Αὐγουστοδούρου, ἥτις ταχέως ἤκμασε καὶ γινώσκομεν ὅτι ἔτη τινὰ βραδύτερον ἐπὶ Τιβερίου τὰ τέκνα τῶν εὐγενῶν Γαλατῶν μετέβαινον ἐκεῖσε κατὰ πλήθη ἵνα σπουδάξωσι τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν ρητορικὴν. Ὁ Ἰουβενάλης ὅπως δώσῃ ἡμῖν νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι μετ' ὀλίγον δὲν θὰ ὑπάρχωσι πλέον βάρβαροι καὶ τὰ ἄκρα τοῦ κόσμου ἐκπολιτίζονται, λέγει ὅτι ἐν ταῖς μεμακρυσμέναις νήσοις τοῦ Ὀκεανοῦ, ἐν Θούλῃ, σκέπτονται νὰ προσκαλέσωσι ρήτορα.

De conducendo loquitur jam rhetore Thule.

Εἶνε λοιπὸν θαυμαστόν, ὅτι ἡ τέχνη αὐτὴ ἢ οὕτω ποιῶσα τοιαύτας κατακτήσεις ὑπὲρ τῆς Ρώμης δὲν φαίνεται εἰς τοὺς Ρωμαίους τῶσον κοῦφη ὡς φαίνεται ἡμῖν; Ἐκεῖνοι κατενόουν ὅτι αὐτῇ ὄφειλον μεγάλῃν εὐγνωμοσύνην, ἡ δὲ ρωμαϊκὴ ἐνότης ἐθεμελιόυτο ἐπὶ τῶν σχολείων. Λαοὶ διαφέροντες ἀλλήλων κατὰ τὴν καταγωγὴν, τὴν γλῶσσαν, τὰς ἐξεις καὶ τὰ ἦθη, οὐδέποτε θὰ συνεχωνεύοντο καλῶς, ἐὰν ἡ παιδείσις

δὲν προσήγγιζε καὶ ἤνωνεν αὐτούς. Δύναται τις νὰ εἶπῃ, ὅτι αὐτὴ ἐπέ-
 τυχε κατὰ τρόπον θαυμαστόν· ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν Καθηγητῶν τῶν
 Βορδιγάλων (Bordeaux), ὡς κατέλιπεν ἡμῖν αὐτὸν ὁ Αὐσώνιος, βλέ-
 πομεν εἰκονιζομένους πρὸς τοὺς ἀρχαίους Ῥωμαίους, υἱοὺς τῶν Δρυϊδῶν,
 ἱερεῖς τοῦ Βελένου, τοῦ ἀρχαίου τῶν Γαλατῶν Ἀπόλλωνος, καὶ διδά-
 σκοντας ὡς οἱ ἄλλοι τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν ρητορικὴν. Τὰ μὲν ὅπλα
 ἀτελῶς εἶχον ὑποτάξῃ αὐτούς, ἀλλ' ἡ ἐκπαίδευσίς τοὺς κατεδάμασεν.
 Οὐδεὶς ἀντίστη εἰς τὸ θέλημα τῶν σπουδῶν τούτων, αἵτινες ἦσαν
 νέαι εἰς αὐτούς. Τοῦ λοιποῦ ἐν τοῖς καυστικοῖς πεδίοις τῆς Ἀφρικῆς,
 ἐν Ἰσπανίᾳ, ἐν Γαλατίᾳ, ἐν ταῖς ἡμιαγρίαις χώραις τῆς Δακίας καὶ
 τῆς Πανονίας, ἐπὶ τῶν πάντοτε βρεμουσῶν ἀκτῶν τοῦ Ρήνου καὶ ὑπ'
 αὐτὴν τὴν ὀμίχλην τῆς Βρετανίας, πάντες οἱ λαβόντες παιδευσίν τινα
 ἀναγνωρίζονται ἐκ τῆς κλίσεως αὐτῶν πρὸς τὴν ὠραίαν γλῶσσαν. Τότε
 εἰνέ τις λόγιος, τότε εἶνε Ῥωμαῖος, ὅταν ἐνοῇ καὶ αἰσθάνηται τὰς κομ-
 ψὰς ἐρεύνας, τὰς λεπτὰς ἐκφράσεις, τὰς εὐφυεῖς εὐτροφίας, τὰς περιο-
 δικὰς φράσεις, αἵτινες πληροῦσι τὰς δημηγορίας τῶν ρητόρων. Ἡ ζωη-
 ροτάτη ἐπιθυμία νάκούσῃ αὐτούς αὐξάνεται ἐκ τοῦ μυστικοῦ ἐκείνου
 αἰσθήματος, ὅπερ δεικνύουσι θαυμάζοντες αὐτούς ὡς ἀνήγοντας εἰς τὸν
 πεπολιτισμένον κόσμον. «Ἐὰν ἀποβάλωμεν τὴν εὐγλωττίαν, ἔλεγεν ὁ
 Λιβάνιος, τί θὰ διακρίνη ἡμᾶς τῶν βαρβάρων ἐν τῷ μέλλοντι ;»

Οὕτως αἱ ὑπηρεσίαι, ἃς παρέσχεν ἡ ἐκπαίδευσίς αὐτὴ εἰς τοὺς Ῥω-
 μαίους, ἀπέκρυπτεν ἀπ' αὐτῶν τὰς ἐλλείψεις αὐτῆς. Αὐτὴ ὑπῆρξεν αὐ-
 τοῖς τόσο ὠφέλιμος, ὥστε εἰς οὐδενὸς τὸν νοῦν ἐπήρξατο, ὅτι ἡ Ῥώμη
 ἐδύνατό ποτε νὰ ὀλιγορήσῃ αὐτῆς. Ἐκ τούτου δὲ ἐξηγεῖται, διατί
 οἱ δυστυχεῖς αὐτοκράτορες, ἔχοντες τόπον σπουδαίας ὑποθέσεως, νὰ
 πολεμῶσι πρὸς τόσοὺς ἐχθροὺς, νὰ ἐπαγρυπνῶσι ἐπὶ τόσων ἀντιπάλων,
 ἀσχολοῦνται μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς μετὰ τόσης μερίμνης περὶ
 τῶν σχολείων καὶ τῶν διδασκάλων. Διὰ τί ἐπίσης ὁ Χριστιανισμὸς,
 εἰς ὃν ἡ τοιαύτη ἐκπαίδευσίς ἦτο προδήλως ἐναντία, δὲν ἐπειράθη μετὰ
 τὴν νίκην του νὰ τὴν καταστρέψῃ ἢ νὰ τὴν μεταβάλῃ; Ἴσως θὰ ἐδυ-
 σκολεῦετο νὰ ἐπιτύχῃ. Ἡ Ῥωμαϊκὴ κοινωνία περιπαθῶς μετ' αὐτῆς
 συνεδέετο ὡς τῆς ἐσχάτης ἀμύνης καὶ ἐνόμιζεν ὅτι συνδέεται μετὰ τοῦ
 ἀπειλουμένου πολιτισμοῦ.—Τὸ ἀποτέλεσμα εἶνε ὅτι αὐτὴ ἀπώλετο
 μετὰ τοῦ πολιτισμοῦ, ὅτε τὸ κράτος κατεστράφη ὑπὸ τὰς προσβολὰς
 τῶν Γόθων καὶ τῶν Φράγκων.

Ἐν Γυθείῳ.

Κ. Νεστορίδης

Ἡ ΖΩΗ ΤΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ

(Ἐπιστολαὶ τοῦ μακαρίτου Ἀνδρέα Π' καὶ τοῦ ἀνθυπάρχου κ. Τάκη Χ')

Κύριε διευθυντὰ τοῦ «Παρνασσού»,

Τὸ παρελθὸν ἔτος ἐγνώρισα ἐν Ἀθήναις μίαν οἰκογένειαν πολὺ δυ-
 στυχῇ. Ἀπετελεῖτο ἀπὸ μίαν γραῖαν μητέρα καὶ μίαν κόρην οὐχ ἥττον
 γραῖαν, ἐπέζη δὲ ἐνοικιάζουσα δωμάτια μὲ ἐπιπλα καὶ περιποιήσιν.
 Ἡ γραῖα μὲ ὄλας τὰς ρυτίδας τῆς ἦτο μᾶλλον εὐτραφῆς καὶ εἰς ἄκρον
 φλόαρος· ἡ κόρη ὠχρὰ, ὀστεώδης, βαρύθυμος καὶ σιωπηλὴ, μόλις εὐ-
 ρισκε τὴν δύναμιν νὰ κακολογῇ τὰς ἐκάστοτε νεοσυμφεουμένας γειτο-
 νίσσας τῆς. Ἐκ πρώτης ὄψεως ἐνόησε ὅτι βαρὺ καὶ πρόσφατον πένθος
 κατεῖχε τὴν δυστυχῆ οἰκογένειαν· τὰ ἐπιπλα, οἱ καθρέπται, τὰ παρα-
 πετάσματα ἦσαν ὅλα σκεπασμένα μὲ μαῦρα· εἶχον ὅμως καλὰ ἐπιπλα
 καὶ ἦσαν ἄκρως περιποιητικαί· χάρις εἰς τὴν φλυαρίαν τῆς γραίας δὲν
 ἐβράδυνα νὰ μάθω τὸ αἴτιον τοῦ πένθους. Ὁ μακαρίτης ἀποθνήσκων
 εἶχεν ἀφήσῃ μίαν κόρην τῆς πανδρείας, τὴν γηραιάν κόρην Μπίλιω καὶ
 ἐν ἀβάπτιστον ἀκόμη τέκνον, εἰς ὃ ἐδόθη τὸ ὄνομα του, Βασίλης· ἡ
 γραῖα ὑφαίνουσα καὶ ἡ Μπίλιω βράπτουσα καὶ κεντῶσα εἶχον ἀναθρέψῃ
 καὶ σπουδάσῃ τὸν Βασίλην μὲ τόσα δάκρυα καὶ κόπους, ὅσας ἐλπιδὰς
 καὶ ὄνειρα, ὅταν αἰφνης, ἐνῶ ἦτο τεταρτοετῆς τῆς ἰατρικῆς καὶ ὑπο-
 βοηθὸς τοῦ Νοσοκομείου, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς νεότητος τῶν πόθων καὶ τῶν
 ὀνείρων του, προσβληθεὶς ὑπὸ τύφου ἀπέθανε τὴν δευτέραν ἐβδομάδα.
 Ἐκαστος φαντάζεται τὴν θλίψιν καὶ ἀπελπισίαν, τοὺς κοπετούς καὶ
 τὰ δάκρυα τῶν δύο γυναικῶν, ἀφοῦ ἀκόμη καὶ σήμερον ἀναλύονται
 εἰς θρήνους καὶ μοιρολόγια καὶ μόνον ὅταν ἀκούσῃ τὸ ὄνομα του. Καὶ
 ὅμως ὄλα αὐτὰ δὲν τὰς ἐμποδίζουν νὰ διηγῶνται συχνὰ πυκνὰ λε-
 πτομερείας ἐκ τοῦ βίου του καὶ νὰ ἐγκωμιάζουσι τὰς ἀρετὰς του, συνή-
 θως μάλιστα χωρὶς λυγμούς καὶ χωρὶς δάκρυα, ὡσάν ἡ συνήθεια νὰ
 κατέστησεν ἀδιάφορον τὴν διήγησιν, σάν ξένο παραμῦθι πραγματικῶς.

Ἐντὸς μικροῦ ἀφωτιστοῦ δωματίου φυλάττουν ὡς προσκύνημα τὴν
 κλίνην, τὰ ἐνδύματα καὶ τὴν βιβλιοθήκην του, καὶ ὁ ὑπόμονος ἐνοικιά-
 τωρ ὑποχρεοῦται νὰ τὸ ἴδῃ τοῦλάχιστον ἀπαξ. Δὲν ἐξέφυγα, ὡς ἐν

νσείται, τὴν δοκιμασίαν ἕνα πρωτὶ Κυριακῆς μὲ ἐκλείσαν αἱ δύο γραῖαι εἰς τὸ ἀπόζον ἐκ τοῦ κλεισμοῦ δωμάτιον καὶ μοῦ τὰ ἔψαλαν.

— Κυττάξατε, κύριε, ἔλεγεν ἡ Μπίλιω, πῶς εἶχε τὴν βιβλιοθήκην του· ἄχ! ἦτο πολὺ τακτικός· δὲν φαντάζεσθε.

— Ἔτσι, μάτια μου· στὴν ἡλικίαν σου ἦτανε, στὸ μπόι σου, ὡς καὶ τὰ μάτια του σοῦμοιαζαν· ἄχ, παιδάκι μου! κέγῳ νὰ ζῶ ἢ στρίγγλα!

— Καλὲ μαμά, εἶπεν αὐστηρῶς ἡ γραῖα Μπίλιω, ἀφήστε τὸν κύριον, μὴ τὸν ἐνοχλήτε· βλέπετε, κύριε, αὐτὸ τὸ βιβλίον ἐδιάβαζε πολὺ εἶναι Γαλλικόν· ἤξευρε, κύριε, καὶ Γαλλικά.

Ἡ βιβλιοθήκη συνέκειτο ἀπὸ ἰατρικὰ βιβλία, Ἑλληνικά καὶ Γαλλικά, ὀλίγους τόμους τῆς «Ἑστίας», Γαλλικά τινα μυθιστορήματα καὶ ποιήματα καὶ πολλὰ διδασκτικὰ βιβλία χρυσοδεμένα. Εἰς τὸ ἄνω ῥάφι παρετήρησα πολλὰ χειρόγραφα ἐντὸς κιτρίνου χαρτονίου.

— Εἶναι αἱ ἐπιστολαὶ του, κύριε, εἶπεν ἡ Μπίλιω· κάθε μέρα ἐλάμβανε γράμματα.

— Ἦταν κοσμογαπημένος, συμφορὰ μου! ἐγρύλλισεν ἡ γραῖα.

— Εἶχεν ἀκόμη περισσοτέρας, ἀλλ' αὐτὰς τὰς ἐφύλαττεν· ἤθελε νὰ τὰς τυπώσῃ.

— Μπα!

— Μάλιστα, κύριε, εἶναι ἀπὸ ἕνα στενόν του φίλον· ἀπέθανε κέκεῖνο τὸ κακόμοιρο.

— Πῆγε νὰ τὸν ἀνταμώσῃ, μάμμα μου! προσέθεσεν ἡ γραῖα.

Καὶ ἡ Μπίλιω κατεβίβασε τὸ δέμα καὶ τὸ ἐφυλλομέτρει.

— Ἄχ! τί καλὸ παιδί· ποῦ ἦταν κι αὐτό, κύριε· ἦσαν παλαιοὶ συμμαθηταὶ καὶ φίλοι εἰλικρινεῖς· καὶ ἀπέθαναν τὸν ἴδιον μῆνα.

— Ὄϊμέ!

— Ἐδῶ εἶναι καὶ ἐνὸς ἄλλου φίλου του· γιὰ τὸν ἦταν κι αὐτός· μὰ δὲν πιστεύω νὰ εἶναι ὅλαις· εἰς τὴ συμφορὰ μας ἐσκορπίσθησαν κι αὐταὶς· παῖδες εἶχε νῦν τότε!

Καὶ βαθὺς στεναγμὸς ἐκόλπωσε τὰ κάτισχνα στήθη της.

Εἶχα καὶ ἐγὼ μελαγχολήσῃ· ὄχληρός δὲ κόμπος ὡς θρόμβος δακρῶν εἶχε καθίση εἰς τὸν λαιμόν μου καὶ ἡ φωνὴ ἐξήρχετο βραγχὴν καὶ ἀσθενῆς. Ἐρριψά βλέμμα εἰς τὰς ἐπιστολάς καὶ ἐξεπλάγην ἰδὼν ἐπὶ κεφαλῆς τὸ: «Μεσολόγγιον».

Τί τὰ θέλετε; ὅσα καὶ ἂν περάσωμεν, ὁ τόπος ὅπου τὸ πρῶτον εἶδόμεν τὸν ἥλιον καὶ ἐπαίξαμεν τὰ πρῶτά μας παιγνίδια, ὁ τόπος τῶν πρῶτων ἡδονῶν καὶ τῶν πρῶτων μας θλίψεων κινεῖ πάντοτε βιαίως τὰς χορδὰς τῆς καρδίας μας.

— Ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι;... ἠθέλησα νὰ ἐρωτήσω τὴν Μπίλιω.

— Μάλιστα, κύριε, ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι· ἦσαν ἐκεῖ οἱ φίλοι του· μὰ κυττάξατε πῶς ἐσκορπίσθησαν, ἐγὼ φταίω· δὲν εἴμπορῶ, ξεύρετε, νὰ τὰς ἀνοιξῶ χωρὶς νὰ κλαύσω.

Καὶ ὡς παραγγελέντα ἤρχισαν ἡσυχὰ ἡσυχὰ νὰ βέουν τὰ δάκρυά της ἀπὸ τὰ ἀδύνατα μάτια της μὲ τὰς ὀλίγας βλεφαρίδας.

— Εἴμπορῶ νὰ τὰς ἰδῶ, σὰς παρακαλῶ;

— ὦ μάλιστα, κύριε, εὐχαρίστως· πάρετέ τας· ἀπὸ αὐτὰς θὰ καταλάβετε τί ἄνθρωπος ἦτο ὁ ἀδελφός μου. ἄχ! καὶ ὁ Ἄνδρέας τὸ κακόμοιρο, πῶς μὲ ἀγαποῦσε καὶ αὐτός! ὅλα ἡ τύχη μου τὰ φταίει.

— Στὸ Μεσολόγγι ἀπέθανεν αὐτός ὁ φίλος σας;

— Ὁχι, ὄχι στὸ Μεσολόγγι· ἂν ἐμνησκεν ἐκεῖ, ἤμποροῦσε νὰ μὴν πεθάνῃ· τὸν μετέθεσαν κἄπου ἄλλου—δὲν ξεύρω πῶς τὸ λένε—ποῦ ἔκαμνε κρῦο φοβερὸ καὶ ἀπέθανεν αἰφνιδίως· καὶ ἡ δυστυχισμένη ἡ μητέρα του ἀπέθανεν ἔπειτα ἀπὸ ἕνα μῆνα· ἄ! τί συμφορὰ καὶ αὐτή! νὰ ποθάνῃ ἔτσι ἐρημος· τούλάχιστον στὸ Μεσολόγγι ἦτο μία οἰκογένεια ποῦ τὸν ἀγαποῦσε· μὰ ποῖός ξεύρει πάλι! αὐτοὶ τὸν ἐπῆραν στὸ λαμό τους· ὁ Θεὸς καὶ ἄς τοὺς κρίνῃ.... καὶ τί φταίνει καὶ αὐτοί.... ἂν ἤμουν ἐγὼ....

— Ἀπὸ τί ἀπέθανε, κυρία Μπίλιω;

— Ἔτσι ἔξαφνα· εἶπαν πῶς ἦτο καρδιακός· ἔτσι ἤθελε ὁ Θεός, κύριε· ἡ ἰδική μου τύχη τὰ φταίει, ἂν ἐζοῦσε τούλάχιστον αὐτός!... δὲν ξεύρετε πῶς μάγαποῦσε· ἡ μητέρα ἢ καὶ ἡ καὶ μὲν τοῦ ἔλεγε τοῦ μακαρίτη τοῦ ἀδελφοῦ μου... μὰ ἐκεῖνος ἦτο πολὺ πολὺ ὑπερήφανος... τώρα...

Ἄνυπομόνουν νὰ διαβάσω τὰς περιέργους ἐπιστολάς, ἤρχισα δὲ πλέον καὶ νὰ βράνωμαι τὴν πένθιμον ἐκείνην ἀτμόσφαιραν καὶ ἐξῆλθον χωρὶς νὰ εἶπω τίποτε. Ἐκλείσθη εἰς τὸ δωμάτιόν μου καὶ πεσμένος εἰς τὸ κρεβάτι μου τὰς ἀνέγνωσα μέχρι τέλους. Δὲν μοῦ ἐφάνησαν βεβαίως λογοτεχνήματα, ὡς ἡ Μπίλιω τὰς ἐξελάμβανε· περιεῖχον μάλιστα καὶ οὐκ ὀλίγας ἀνακριθείας καὶ κρίσεις ἐσφαλμένας καὶ αἰσθήματα παράδοξα, τὰ ὅποια μόνον ἢ πιθανὴν περίπτωσιν ὅτι ὁ γράφων ἦτο καρδιακός ἤμποροῦσε νὰ ἐξηγήσῃ. Ἐν τούτοις περιέγραφον τόπους καὶ ἔθιμα καὶ ἀνθρώπους γνωστούς καὶ προσφιλεῖς μου, μὲ ὑπενθύμιζον τοὺς παιδικούς μου χρόνους καὶ τὰς παλαιὰς ἐξεις μου, εἶχον τέλος χροιάν μυθιστορικὴν. Ὑφους ἀρκούντως ἀφελῆς, ἰδίᾳ οἱ τοῦ Τάκη, καὶ, μολονότι πολλὰ ὡς ἐκ τοῦ χρόνου ἦσαν δυσανάγνωστοι, ἦσαν ὅμως καθαρογράμματα καὶ κατῶρθωσαν νὰ μὲ κρατήσουν ἄπνουν μέχρι πρωίως· καὶ ὅταν

δὲ ἀπεκομῆθην, ὠνειρεύθην τὴν Τουρλίδα, τὸ ἠρώφον, τὰ ψάρια καὶ τοὺς ψαράδες, μεθ' ὧν παραδόξως ἀνεμίχθησαν ἰατροὶ καὶ στρατιῶται, καὶ ἡ γραῖα Μπίλιω μὲ πλατὺ φουσκωμένον σωβράκι ψαρεῖ καὶ σιλπιὸν ξίφος ἀνθυπιάτρου.

Τὸ πρῶτ' ἠρώτησα τὴν Μπίλιω ἂν ἤθελε νὰ τὰς δημοσιεύσωμεν. Ἄν ἤθελε! αὐτὸς ἦτο καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ μακαρίτη. Τὸ γνωρίζετε· ἡ ματαιότης εἶναι τὸ βαθύτερον αἶσθημα τῆς γυναικείας καρδίας—ἐξαιρουμένην αἱ ἀναγνώστριαι—τὸ μόνον ἀντέχον εἰς πᾶσαν ἐπιδρομὴν εἴτε φροντίδων εἴτε πένθους, καὶ εἰς αὐτὸν ἀκόμη τὸν ἀκάθεκτον θάνατον.

Τὰς ἔλαβα λοιπὸν μαζῇ μου· ἀλλ' ἔκτοτε ἡ στροφοδίνη τῶν περιστάσεων καὶ φροντίδες ἐγγύτεραι καὶ βιαιότεραι μέκκαμν νὰ λησμονήσω καὶ τὴν Μπίλιω καὶ τὸν Βασίλην καὶ τὰς ἐπιστολάς του, ὅτε πρό τινων ἐβδομάδων ἔλαβον τὴν ἐξῆς ἐπιστολήν, ἣν δὲν συνέταξε βεβαίως, ὑπέγραψεν ὅμως ἡ πτωχὴ γεροντοκόρη.

« Ἀξιότιμε Κύριε,

Λαθὼν πρὸ πολλοῦ μερικὰς ἐπιστολάς τοῦ μακαρίτου ἀδελφοῦ μου, ἵνα τὰς δημοσιεύσῃτε καὶ ὑποσχεθεῖς εἰς ἡμᾶς κατὰ τὸ δὴ λεγόμενον λαγούς μὲ πετραχήλια, μέχρι τῆς ὥρας ὅχι μόνον δὲν εἶδομεν τίποτε εἰς τὰς ἐφημερίδας, ἀλλ' οὔτε κἂν μίαν ἐπιστολήν δὲν κατεδέχθητε νὰ μᾶς στείλετε· ἄς εἴσθε καλά· δὲν πειράζει· πολὺ ὅμως σᾶς παρακαλῶ νὰ μᾶς στείλετε ὀπίσω τὰς ἐπιστολάς, διότι πολὺ ἐπιθυμῶ νὰ τὰς ἰδῇ ἡ δυστυχὴς μήτηρ μου, ἡ ὁποία τώρα σχεδὸν πνέει τὰ ὀλίθια καὶ σᾶς ἀσπάζεται, καθὼς καὶ ἐγώ.

Ἡ ποτὲ φίλη σας

ΑΙΜΙΛΙΑ ΣΟΥΡΟΥΚΛΕΜΕ

Μία τοιαύτη ἐπιστολὴ μὲ ἠνάγκασε νὰ ἀναζητήσω καὶ νὰ ξαναδιαβάσω τὰ εὐρωτιῶντα γράμματα τῆς Μπίλιως· ἐξέλεξα δὲ μερικὰ τὰ ὁποῖα θὰ σᾶς στείλω πρὸς δημοσίευσιν μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ εὐχαριστήσω οὐ μόνον τὴν πτωχὴν ποτὲ φίλην μου καὶ τὴν σκιάν τοῦ μακαρίτου ἀδελφοῦ τῆς, ἀλλ' ἴσως καὶ τινὰς ἐκ τῶν ἀναγνωστῶν σας.

Ὁ γράφων τὴν κατωτέρω ἐπιστολήν εἶναι ὄχι ὁ Ἄνδρέας ὁ ὄρηνοῦμενος φίλος καὶ ὑποψήφιος μνηστήρ τῆς γεροντοκόρης, ἀλλ' ἕνας φίλος αὐτοῦ καὶ σύνοικος ὁ Τάκης Χ* νεαρὸς ἀνθυπίατρος χαρίεις καὶ ἐρωτύλος, ὡς φαίνεται ἀπὸ ἄλλας ἐπιστολάς· γράφει δέ, ὡς θὰ ἐννοήσετε, ἀπὸ ἐν ἐκ τῶν ἰχθυοτροφείων τῆς λίμνης μας, ὅπου διέτριβον καὶ οἱ δύο φίλοι πρὸς ἀνάρρωσιν τοῦ Ἄνδρέα, ὡς δεικνύουν αἱ προηγούμεναι ἐπιστολαί.

Ἐπιστολὴ τοῦ Τάκη

« Φίλτατε Βασίλη,

Περνοῦμεν ἡμέρας θαυμασίας· παράδοξος ζωὴ ποῦ δὲν εἰμπορεῖς ποτὲ νὰ τὴν φαντασθῆς. Ὁ Ἄνδρέας ποῦ ζητεῖ τὸν λόγον εἰς ὅλα, τόσον εἰς τὰ εὐχάριστα ὅσον καὶ εἰς τὰ λυπηρά, εὐρίσκει ὅτι τὸ θέλημα τῆς ἐγκείται εἰς τὴν φυσικότητα. Εἶμεθα, λέγει, ἐγγύτερον εἰς τὴν φύσιν ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην τῆς ζωῆς μας περίου· δὲν ξεύρω καὶ δὲν ἐνοῶ πολὺ αὐτὰ· τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι σὺ εἶναι ἀδύνατον νὰ φαντασθῆς τὴν ζωὴν μας, ἂν μάλιστα τύχῃς μέσα εἰς τὸ νοσοκομεῖον περικυκλωμένος ἀπὸ φάρμακα καὶ ἐργαλεῖα καὶ ἀρρώστους καὶ εἰσπνέων φανικὸν ὄξύ. Ἡ θάλασσα, ὁ ἀέρας, ὁ ὀρίζων, οἱ ἄνθρωποι, τὰ ψάρια, τὰ βουνά, τὸ κῦμα, τὰ δίχτυα, ἡ καλαμωταῖς, ὅλα, ὅλα μοῦ ἀρέσουν. Ἄλλὰ μὴν περιμένῃς νὰ σοῦ τὰ περιγράψω· πῶς περιγράφεται ἐκεῖνος ὁ πονέντης; περιγράφεται ἡ γλύκα τοῦ πρώτου ἐρωτικῆς φιλήματος; Αὐτὴν τὴν παρομοίωσιν τὴν δανείζομαι ἀπὸ τὸν Ἄνδρέαν· αὐτὸς ὁ ἄθλιος ξεύρει νὰ γράψῃ καὶ νὰ ὁμιλῇ, ὅπως ξεύρει καὶ νὰ σκέπτεται. Ἄ! ἂν δὲν ἦτο τόσον ψυχρὸς καὶ τόσον ὑπερήφανος, θὰ ἦτο τὸ ἰδανικὸν μου· ἀλλὰ τώρα—δόξα σοι ὁ Θεός—καὶ αὐτὸς δὲν εἶναι τέλειος, δὲν εἶναι εὐτυχής· εἶμαι φθονερός αἰ; τὸ ὁμολογῶ· ἀλλ' ὁ σκοπός μου δὲν εἶναι νὰ ψυχολογήσω σήμερον. Θὰ σοῦ διηγηθῶ ἕνα παράδοξον νυκτερινὸν κυνήγι τῶν ψαριῶν, ποῦ διωργάνωσε χθὲς πρὸς χάριν μας ὁ πολῦτιμος, ὁ ἀνεξάντλητος καρaboκύρης. Δὲν ξεύρεις βέβαια τί εἶναι τὰ τζένια· πιστεύω μάλιστα πῶς καὶ τὸ ἴβαρι καλά καλὰ δὲν τὸ φαντάζεσαι· μὰ τί νὰ σοῦ κάμω! ἄφησε πρὸς στιγμὴν τὸ μικροσκοπικὸν καὶ τὰς ἀναλύσεις καὶ ἔλα νὰ ζήσης καὶ σὺ μίαν ἐβδομάδα· νὰ ζήσης ἀπλῶς· ἀλλὰ... κάμε ὅπως θέλεις. Γνωρίζεις βέβαια καὶ μὲ τὸ παραπάνω τὰ αὐγοτάραχα. Λοιπὸν, ἡ μπάφα εἶναι ἡ μάκκα τῶν αὐγοτάραχων καὶ τὸ τζένι εἶναι ἡ παγίς τῆς μπάφας, τὸ δὲ στεριάδι ὁ ἄνδρας τῆς· ὁ Ἄνδρέας ἄς σοῦ τὸ περιγράψῃ· ἐγὼ βαρύνομαι· κάτι καλαμωταῖς εἶναι ποῦ μπαίνουν μέσα ἡ μπάφες καὶ τὰ στεριάδια καὶ δὲν εἰμποροῦν νὰ φύγουν καὶ ἐκεῖ μὲ τὰ καμάκια τὰ ψαρεύουν· μὰ κάποτε—καὶ τί δὲν κάμνει τῆς ζωῆς ὁ ἔρωσι!—πηδοῦν ἀπηλιτισμένα κατὰ πλάτος καὶ ὕψος καὶ φεύγουν καὶ γλυτώνουν, καὶ τότε λυσσοῦν οἱ ψαράδες· εἶναι ὀργὴ Θεοῦ· παλληκάρια σωστά εἶναι τὰ στεριάδια, δηλ. τὰ κεφάλια, ὅταν εἶναι εἰς τὴν ἀκμὴν καὶ τὸν ὄργανόν των. Λοιπὸν χθὲς τὸ βράδυ—ἡ σελήνη ἀκόμη δὲν ἐφαίνετο—ὁ καρaboκύρης ἠθέλησε νὰ μᾶς δώσῃ ἔνοιαν τῆς πρυᾶς μέσα εἰς τὸ τζένι. Ἐπήραμε

δύο πλοιάρια μεγάλα, σταφνοκαρίσια· σχάραις, δαδί, καμάκια και σταλίκια. Είς τὸ ἕνα ἐμπήκε ὁ καρaboκύρης ὁ Ἀνδρέας καὶ ἡ Λοῦλα· ποῖός ἐζήτησε τὸν ἄλλον δὲν μαντεύω· ἄς ποῦμε πῶς ἡ τύχη τοὺς ἀντάμωσε καὶ τώρα· τὸ σωστὸν εἶναι ὅτι ὁ καρaboκύρης ἄμπωνε καὶ ἔβανε δαδί στὴν πρυά, ἐνῶ ὁ Ἀνδρέας ἐστέκετο στὴν πλώρη μὲ τὸ καμάκι· ἔχ τὸν ἀχρεῖον, τί καμαρωμένο κορμί ποῦ ἔδειχνεν εἰς τὸ κόκκινον φῶς τῆς πρυᾶς μὲ τὴν μέσην σφιγκτὰ ζωσμένην, μὲ τὸ πλατὺ σκιάδι στὸ κεφάλι, ποῦ ἐσκίαζε τὸ πλατὺ μέτωπόν του, μέκείνην τὴν εὐθυτενὴν στάσιν καὶ τὴν ἤρεμον ἔκφρασιν καὶ τὴν ἀταραξίαν εἰς τὰς κινήσεις του! ἡ Λοῦλα, παχουλὴ, ἀφράτη, συνεσταλμένη, εἶχε στὰ μάτια τὸ μανδῆλι τῆς, διότι ὁ καπνὸς τὰ ἔκαμνε νὰ δακρύζουσι, καὶ ἐστέκετο σιμὰ του. Εἰς κάθε κίνημα, εἰς κάθε καρaboυλὴ τοῦ προικιοῦ ἐκεῖνος ἐτήρει τὴν ἰσορροπίαν του, ἐνῶ ἐκείνη ἐταλαντεύετο καὶ ἐπιπτεν ἐπάνω του· ἡ τύχη τὸ ἔκαμνε καὶ αὐτὸ; καὶ ἔπειτα ὁ ἀχάριστος δὲν πιστεύει εἰς τὴν Τύχην· ἄς εἶναι· εἰς τὸ ἄλλο προιάρι ἤμην ἐγὼ, ἡ Ἐλενίτσα, ἡ Πάτρα καὶ ἕνα ψαρόπουλον τὸ ὅποιον ἄμπωνε· ἐγὼ εἶχα τὸ καμάκι· ἡ Ἐλενίτσα καὶ ἡ Πάτρα ἔκλαιαν τὴ μοῖρὰ τους ἀπὸ τὸν καπνὸν καὶ ἔσκαζαν τὰ γέλοια ἀπὸ ὦρα σὲ ὦρα. Χωρὶς ἄλλο μὲμὲ ἐγελοῦσαν· κοντὸς ὅπως ἤμουν καὶ ἄμαθος καὶ ἀσταθῆς, ἐξ ἀπαντος θὰ ἤμουν γελοῖος.

Τέλος πάντων ἐμπήκαμε στὸ τζένιο καὶ ἡ πρυά κατέλαμψε τὸν πυθμένα· ἄ! τί θέαμα, Βασίλη! ἐκεῖ ὅπου τὴν ἡμέραν δὲν ἔβλεπες ἄλλο ἀπὸ φύκια κιτρινοπράσινα καὶ δύο-τρία ἄθλια καθούρια, τώρα νὰ βλέπης κοπάδια ὀλόκληρα ἀπὸ ψάρια· μαρίδες, λίγδες, ζαργάνες, ζάμπες, λεφτάκια, λαυράκια, καὶ πρὸ πάντων χέλια ἀφθονα καὶ μέγιστα, ἀπαισίως ἐλισσόμενα καὶ μένοντα ἐνεᾶ πρὸ τῆς ἀπλήτου λάμψεως τοῦ δαδίου. Καὶ τὸ κόκκινον φῶς ἀντανακλώμενον εἰς τὰ γαλανὰ νερὰ καὶ τὰ πράσινα φύκια, ἀντιτιθέμενον εἰς τὸ περίξ σκοτός, τὸ ὅποιον τώρα ἐφαίνετο βαθύτερον, προσέδιδεν εἰς ὅλα ἕνα πέπλον μαγικόν, μίαν ἔκτακτον γοητείαν, ἡ ὅποια μὲκαμνε νὰ λησμονῶ τὴν Πάτραν μου καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν πεταχτὴν Ἐλενίτσαν. Ἄ! τώρα ἐνωῶ τί εὐρίσκει ὁ Ἀνδρέας εἰς τὴν φύσιν, τί αἰσθάνεται εἰς τὴν θάλασσαν, τί ἀπολαύει εἰς τὸ βουνόν· διατὶ παίρνει τὰ ὄρη καὶ γκρεμίζεται εἰς τὰς χαράδρας· διατὶ προτιμᾷ τὰ δένδρα ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ ἄνθη ἀπὸ τὰ κορίτσια.

Τὰ κακόμοιρα τὰ ψάρια ὑπνωτίζοντο ἀπὸ τὸ φῶς· μόλις ὁ ἔμφυτος φόβος τὰ ἔκαμνε νὰ πσοσύρωνται βραδέως συρόμενα, καὶ τὸ καμάκι μας μὲ ὄλην τὴν ἀδεξιότητά ἐτρύπησεν ἀρκετὰ. Τὰ ὄθουσι ἀσπαίροντα εἰς

τὸ ξεκαμάκισμα τοῦ προικιοῦ, ἐνῶ ἡ Πάτρα καὶ ἡ Ἐλενίτσα ἐγέλων, ἐφώναζον, τὰ ὄκτειρον καὶ τὰ ἐμοιρολόγουν, ὅσάκις δὲν ἐμοιρολόγουν τὰ ματωνόμενα φουστάνια των. Μόνον τὰ κεφάλια ἀνθίσταντο· ἄ τί ψάρια δαιμονισμένα Βασίλη! ὅταν μὲ τὴν ἡσυχίαν σου τὰ τρώγεις καπαμᾶ εἰς τὸ ξενοδοχεῖον, δὲν φαντάζεσαι μὲ πόσον θάρρος, μὲ πόσῃ ἀπελπισίαν ὑπερήσπισαν τὴν δυστυχῆ ζωὴν των· μόλις τὰ προσηγγίζομεν, ἐπέτων ὡς βέλη καὶ ἐφευγον· σκοτισμένα ἀπὸ τὴν λάμψιν ἐκτύπων κάποτε εἰς τὸ προιάρι, ἄλλοτε εἰς τὴν καλαμωτὴν, ἀλλὰ πάντοτε γοργὰ, ἐλικοκίνητα, ἄπιαστα, διέφευγον τὰς ἐπιθέσεις μας· ἐν τούτοις εὐρίσκον ἐμπρὸς των ἄλλον κίνδυνον· τὰ ἰθαροκόπελλα μὲ ταῖς γαίταις καὶ τὰ σταλίκια τὰ ἐτρόμαζον· κτυπῶντα λυσσωδῶς τὴν θάλασσαν, ἐσῆκωναν ἀφρούς, ἐπατάγουν καὶ τὰ ὄθουσι εἰς τὴν ὀρμιῖδα· ἐκόντα, ἄκοντα, βιαζόμενα καὶ ἀπατώμενα εἰσῆρχοντο εἰς τὴν στενήν καὶ ἀκανθώδη πόρταν· ἐκεῖ νέος ἀγὼν, νέα ἄμυνα τόσον μᾶλλον λυσσωδῆς, ὅσῳ τὸ μέρος εἶναι στενότερον—μόλις ἐνὸς μέτρου—καὶ ἡμεῖς ἐστεκόμεθα ἐπανωκέφαλα μὲ τὰ καμάκια· μανιώδη, ἀπηλπισμένα, κινουῦντα σπασμωδικῶς τὴν οὐρανὸν των ἐφευγον ἀπὸ τὸ ἐν ἄκρον τῆς ὀρμιδος εἰς τὸ ἄλλο, ἐκτύπων ἰσχυρὰ τὴν καλαμωτὴν, ἐλάγιαζαν εἰς τὰς γωνίας, ἐζήτησαν ἀπηλπισμένα τὴν πόρταν, ἐβυθίζοντο εἰς τὸν ἀμμοσκεπῆ πυθμένα, ἐπήδων μέχρι τῶν δικτύων, διέφευγον μέσα ἀπὸ τὰ χέρια μας, μέσα ἀπὸ τὰ δόντια τοῦ καμακιοῦ, μᾶς ἔκαμνον νὰ κουραζώμεθα· τὸ μάτι, τὸ χέρι, ὁ λαιμὸς ἀπηῦδα, ἰδρῶς ἤρχισε νὰ μᾶς νοτίζῃ· τὰ κορίτσια ἔπαυσαν νὰ γελοῦν καὶ ὄλοι μὲ τὸ βλέμμα ἀτενὲς ἠκολουθοῦμεν πᾶσαν τὴν κίνησιν καὶ μικροὶ στεναγμοὶ καὶ ὑπόκωφον ἄσθμα συνῶδευε κάθε νέαν καμακιάν μας. Ἐν ἡ δύο πηδήσαντα ἄνω τῆς καλαμωτῆς ἐνέπεσον εἰς τὰ ἀπλωμένα δίχτυα· ἐκεῖ νὰ ἔβλεπες τὴν ἀπελπισίαν των, πῶς ἤσπαιρον, πῶς ἠγωνίων, πῶς καθημάσσοντο ἀπὸ τὰ καλάμια. Τὸ νησαρί, ὅταν πληγωμένον καιρίως βουτᾶ καὶ ἀνέρχεται εἰς τὰ νερὰ καὶ προσπαθῇ νὰ φύγῃ καὶ νὰ κρυβῇ, ἐνῶ πάντοτε ἀκολουθεῖται ἀπὸ τὴν ἀμείλικτον γαίταν καὶ ἀδέξιος κυνηγὸς χαλᾶ ματαίως τὸ μπαροῦτι τοῦ τουφεκίζον ὀπισθεν τοῦ, δὲν σοῦ διδῆι καμμίαν ἰδέαν τῆς ἀγωνίας καὶ τοῦ σπαραγμοῦ αὐτοῦ τοῦ γενναίου ψαριοῦ. Δύο ἀτρόμητα ἀληθῶς ἐπήδησαν καθ' ὕψος πλέον τῶν δύο μέτρων καὶ ἐσώθησαν εἰς τὴν θάλασσαν· ἄ! ποῖα θὰ ἦτο ἡ χαρὰ των! ἡ ἀνδρία των μὲ ὑπενθύμισεν ἄλλην ἀνδρίαν, τῶν πατριωτῶν των, οἱ ὅποιοι κλεισμένοι σφιγκτὰ εἰς τὴν ὀρμιῖδα τοῦ φρουρίου των, ἔκαμαν πρὸ ἐξήντα ἐτῶν ἄλλο θανάσιμον ἄλμα, τὸ σωτήριο ἄλμα τῆς ἐλευθερίας. Βλέπεις ὅτι κάμνω καὶ παρομοιώσεις· μέμπνῃε ἡ περίστασις· ἡ φύσις αὐτῆ,

αὐτὸς ὁ μαΐστρος ἐλέπτυνε τὰς αἰσθήσεις μου καὶ μέξηυγένισεν ἀληθῶς.

Ὁ караβοκύρης μὰς ἔφινε νὰ παιδευώμεθα, καὶ μόνον ὅταν ἐξέφυγον τὰ δύο ἀήττητα ψάρια, ἐξίφρασε κάποιον παράπουν.

— "Α! καπεταναῖοι, μὰς ἔφυγε ὁ ἐχθρός· ἔτσι θὰ πάμε καὶ στὸν πόλεμο!

Ὁ Ἄνδρέας ἐκτύπησε πέντε κέγῳ μία μπάφα λαβωμένη αἰ, πῶς ἤμπορούσα νὰ ἔχω τὴν ἰδικήν του εὐστάθειαν καὶ τὴν ἀκλόνητον ψυχραιμίαν του! Εἰς τὸ τέλος ἔρριψε τρεῖς θαυμάσιαις καὶ ἔκαμε τὸν караβοκύρη νὰ ὁμιλήσῃ.

— Μπράβο, κύρ Ἄνδρέα· καὶ εἰς αὐτὸ ἐπιτήδειος· πάντα ἄξιος, πάντα χρήσιμος θὰ νάσαι.

Ὁ ἄθλιος καὶ τί ἐκατάλαβε ποῦ με ἀπεμύωνσε! διότι ἡ Πάτρα καὶ ἡ Ἐλενίτσα ὅταν εἶδαν τὴν ἐπιτυχίαν, ἔνευσαν εἰς τὸ παιδί νὰ πλησιάσῃ καὶ μὲν πῆδημα εὐρέθησαν πλησίον του.

— "Α! κύριε Ἄνδρέα, ψαρεύετε πολὺ καλά.

— Ἐπιτυχάνετε βλέπω καὶ στὸ κυνήγι! εἶπεν ἡ Πάτρα.

— Τῶν στεираδιῶν καθὼς βλέπετε, τὴν μπάφα τὴν ἐκτύπησεν ὁ Τάκης, εἶπεν ὁ κακοῦργος, ἐνῶ ἐγὼ στραβωμένος ἀπὸ τὸν καπνὸν ἔβλεπα με ἀπελπισίαν μου ὅτι εἶχα μείνη με μόνον τὸ ψαρὸπουλον. Εὐτυχῶς ἡ τραμοντάνα ἤρχισε νὰ φουᾶ καὶ με ἀπήλλαξεν ἀπὸ τὰ χειρότερα· διότι ὁ караβοκύρης διέταξε τὴν ἀποχώρησιν. Ἐπήγαμε στὸ ἰβάρι· ὅλος ὁ κόσμος ὠμίλει διὰ τὴν δεξιότητά του καὶ αὐτὸς ἐπῆρε ἓνα παληοβιβλίον καὶ ἐπλόγησε νὰ διαβάσῃ εἰς τὸ σκοτεινὸν φῶς τοῦ φαναριοῦ. "Α! νὰ ἤμην ἐγὼ νὰ εἶχα κτυπήσῃ πέντε στεираδία! ὅλον τὸν κόσμον θὰ τὸν ἔκαμνα ἐρωμένιας μου· χαμένος ἄνθρωπος!

Ἄπὸ τὸν Παληοπόταμον τοῦ Μεσολογγίου.

Ἰούλιος τοῦ 188...

σὲ φίλῳ

Τ Α Κ Η Σ

Διὰ τὴν ἀντιγραφήν

Ἄ. Τραυλαντώνης

Η ΕΝ ΚΕΡΚΥΡΑ ΙΕΡΑΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΤΩΝ ΔΥΤΙΚΩΝ ΕΠΙ ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ἡ ἱστορικὴ μελέτη, ἣν δημοσιεύομεν ἐπὶ τῇ βάσει κυρίως ἐπισήμων ἐγγράφων τοῦ μικροῦ μὲν πλὴν πολυτίμου ἀρχείου τοῦ δυτικοῦ ἀρχιεπισκοπείου Κερκύρας¹, εἶνε μικρὰ συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Ἐπτανήσῳ ἐπὶ Ἐνετοκρατίας ἐκπαιδεύσεως².

Ἡ ἱερατικὴ σχολὴ τῶν δυτικῶν ἐν Κερκύρᾳ ἐπὶ Ἐνετοκρατίας ἦτο τέως γνωστὴ ἐξ ὀλίγων λέξεων, τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσεν ὁ Μουστοξίδης³ καὶ ὁ κ. Χιώτης⁴. Καὶ τοῦτο, ἕνεκα ἐλλείψεως πληροφοριῶν. Τυχόντες δὲ ἡμεῖς νὰ ἴδωμεν δημοσιεύσεις τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ ἐγγράφα περὶ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ τούτου καθιδρύματος, ὅπερ ὅπως δῆποτε συνέτεινε κατὰ τὸν μακροχρόνιον αὐτοῦ βίον (1568—1797) εἰς τὴν διάδοσιν τῶν γραμμάτων ἐν Κερκύρᾳ, προβαίνομεν εἰς τὴν δημο-

¹ Τὸ ἀρχεῖον τοῦτο, τέως ἐν ἀταξίᾳ, μετὰ τὸν διορισμὸν ὡς καγκελαρίου τοῦ εὐπαιδευτοῦ κανονικοῦ κ. Ἐρνέστου Λαϊτούδη, ἐτακτοποιήθη παρ' αὐτοῦ, ὥστε σήμερον εὐκολοῦ ἀποβαίνει ἡ εὑρεσις οἰουδήποτε ἐγγράφου. Ἡμεῖς αὐτοὶ παρέστημεν πολλάκις μάρτυρες τῆς ἐπιπόνου ταύτης ἐργασίας πρὸς συναρμολόγησιν καὶ ἐπιστημονικὴν κατάταξιν τῶν ἐγγράφων. Κατὰ καθῆκον δὲ καὶ δημοσίᾳ εὐχαριστοῦμεν τὸν φιλόπονον συμπολίτην καὶ φίλον κ. Λαϊτούδη διὰ τὰς εὐκολίας, ἃς ἀείποτε παρέσχεν εἰς τὰς μελέτας ἡμῶν, ἐργαζόμενος ἐν τε τῇ Κερκύρᾳ καὶ ἐνταῦθα. Ὁ κ. Χιώτης, ἐκ παραδρομῆς γράφει (Ἱστορ. Ἀπομν. Ἐπταν. τόμ. β, σελ. 393 Ζακύνθῳ 1887) ὅτι τὸ ἀρχεῖον τοῦτο ἐτακτοποιήσεν ὁ λόγιος καὶ ποιητῆς Κερκυραῖος Φρ. Δ. Μέντος.

² Οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ λάβωσιν ἰδέαν περὶ τῆς ἐν Ἐπτανήσῳ ἐκπαιδεύσεως, ἃς ἴδωσιν Α. Μ. Ἰδρωμένον: *Περὶ τῆς ἐν ταῖς Ἰονίαις Νήσοις ἐκπαιδεύσεως* κτλ. ἐν Ἀττικῷ Ἡμερολόγιῳ 1872. — Σ. Δε-Βιάζη: *la Cultura Ionica ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ Rassegna Ellenica* 1884. — Σ. Δε-Βιάζη: *Ἡ ἐν Ζακύνθῳ ἐπὶ Ἐνετοκρατίας Ἐκπαίδευσις*, ἐν τῇ Ζακυνθίᾳ Κοψέλῃ, ἔτος Δ', καὶ Ἄντ. Μουστοξίδου: *Περὶ τῶν ἐν Κερκύρᾳ Ἀκαδημιῶν* κτλ. Ἡ πραγματεία αὕτη τοῦ Μουστοξίδου ἀνετυπώθη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μιχαὴλ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς καὶ φιλολογικοῖς ἀναλέκτοις, ἐν Κερκύρᾳ 1872.

³ Μ. Α. Μουστοξίδου. *Ἱστορ. καὶ φιλολ. ἀνάλ.* σελ. 112, 115, 116.

⁴ Χιώτης *Ἱστορ. Ἀπομν. Τόμ. ζ'*, σελ. 87.

σίσειν αὐτῶν, σύμβολήν ἄξιαν λόγου προσφέροντες εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νήσου.

Ἡ ἐν Τριδέντῳ Σύνοδος (1545—1563) ὀρθῶς μεριμνῶσα περὶ ἐκπαιδεύσεως καὶ μορφώσεως τοῦ δυτικοῦ κλήρου, ὑπεχρέωσε τοὺς ἀρχιερεῖς νὰ ιδρύσωσιν ἱερατικὰς σχολὰς, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν αὐτῶν, βοηθημένων παρὰ ἀντιπροσώπων τοῦ κλήρου τῆς θρησκείας των. Μεταξὺ τῶν ὑπογραψάντων τὰς πράξεις τῆς συνόδου ταύτης ἦτο καὶ ὁ Ἀντώνιος Κόκκος¹, ἀρχιεπίσκοπος Κερκύρας, ἀνὴρ παιδείας μὲν, πλὴν τόσον ἐχθρὸς τῆς ὀρθοδοξίας, ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλλάτιος ὁ θερμὸς θιασώτης τῶν Λατίνων, μετὰ σφοδρότητος κατ' αὐτοῦ φέρεται².

Ὁ Κόκκος ἅμα ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐν Κερκύρᾳ ἐκκλησίας τῶν δυτικῶν, ἐφρόντισε κατὰ τὰς ἀποφάσεις τῆς τριδεντινῆς Συνόδου νὰ ιδρῦσῃ ἐν Κερκύρᾳ ἱεροσπουδαστήριον μετὰ τὸ 1568.

Ἐπὶ Ἑνετοκρατίας ἦσαν πολλοὶ ἐν Κερκύρᾳ οἱ δυτικοὶ ἱερεῖς καὶ μοναχοί³, ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἤλαττώθη, ὥστε περὶ τὰ

¹ Ὁ Κόκκος πρὶν ἢ γίνῃ Κερκύρας ἦτο ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν. Οὗτος δημοσιεύσας τὴν ἑμίλιαν του, ἣν ἐξεφώνησεν ἐν τῇ τριδεντινῇ Συνόδῳ ὑπεγράφη Archiepiscopus Patraecensis et Coadjutoris Coreyrensis. Ὁ Pallavicini ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Συνόδου ταύτης (μέρος Β', σελ. 273 ἐκδ. 1657) λέγει: Fe orazione latina Antonio Cocco Veneziano, Arcivescovo di Patrasso ed eletto di Corfu». Τινές, κατὰ λάθος, ἔγραψαν Durazzo ἀντὶ Patrasso, ὡς περιέπεσον καὶ εἰς ἄλλας ἀνακριθείας γράφοντες περὶ τοῦ ἀρχιερέως τούτου.

² Περὶ Κόκκου ἔρα Ἀλλάτιου De Ecclesiae occidentalis et orientalis perpetua consensione κτλ. Κολωνία 1648, βιβλ. Γ'. R. Simon *Histoire Critique des dogmes, des controverses, des coutumes et des ceremonies des chrétiens orientaux*, 1711.—Nouvelles de la République des Lettres. Mois de Mai 1684 Ἀμστερδαμ 1686, ἔνθα ἐξετάζεται τὸ πόνημα *Histoire Critique de la créance et des coutumes des Nations du Levant* publiée par le Sieur de Moni (R. Simon). Σημειωτέον ὅτι ὁ Κόκκος ἐν τῇ De Graccorum recentiorum haeresibus ἱστορεῖ ὅτι τριάκοντα καὶ μία εἶνε αἱ αἰρέσεις, οὕτως εἰπεῖν, τῶν ὀρθοδόξων. Ὁ Ἀλλάτιος ἀποδεικνύει ψεύστην, ἀμαθῆ καὶ συκοφάντην αὐτόν, καὶ συμπεραίνει ὅτι τινὲς τῶν νομιζομένων αἰρέσεων εἶνε διαφορὰ ἐκ τῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Simon ἔμως θεωρεῖ φιλαλήθη τὸν Κόκκον καὶ ἐπιχρίνει τὸν Ἀλλάτιον. Καὶ ὁ πολλὸς Καῖσαρ Καντού ἐν τῇ γνωστῇ *Γεωγῆ* αὐτοῦ ἱστορίᾳ ἀναφέρει τὸν Κόκκον. Ἀλλὰ συνιστῶμεν τὴν μελέτην ἐπὶ τούτου τοῦ ἱερέως Ἀνθίμου Μαζαράκη, τοῦ ἀειμνήστου τῶν Κεφαλλήνων βιογράφου, ἣν ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ *Biblioteca Italiana* (Μεδιόλανα 1842).

³ Προσεχῶς θὰ δημοσιεύσωμεν ἄρθρον: *Αἱ ἐν Ἑπτανήσῳ δυτικαὶ ἐκκλησίαι, μοναὶ κλ.*

τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἦσαν τριάκοντα⁴. Τὸ ἱεροσπουδαστήριον ἀφεώρα εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν δυτικῶν ἱερέων, ἀπέβη ἔμως οὐχ ἥτον ἢ πράξις αὐτῆ ὠφέλιμος καὶ εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, διότι ἐγέννησε τὴν ἀμιλλαν μεταξὺ τῶν δύο κλήρων, πρὸς ὄφελος βεβαίως τῆς ὀρθοδοξίας, ἣτις ἐν Ἑπτανήσῳ ὡς καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι⁵ ὀσημέραι νέους ὀπαδοὺς ἀπέκτα ἐκ τῶν δυτικῶν, οὐχὶ ἔνεκα τῆς ἀμελείας τῶν δυτικῶν ἱερέων, ἀλλὰ ἔνεκα τῆς ἀναξιοθρησκείας τῶν Ἑνετῶν, ἐχόντων τὸ θαυμάσιον πατριωτικὸν ἀξίωμα «Εἴμεθα πρῶτον Ἑνετοὶ καὶ ἔπειτα Χριστιανοὶ» (Semo Veneziani e poi Cristiani), δι' ὃ καὶ ἀνθίσταντο πολλάκις εἰς τὰς τοῦ δυτικοῦ κλήρου ἀπαιτήσεις.

Ἡ Ἑνετικὴ Κυβέρνησις καὶ οἱ μεγάλοι Πρωτοπαπάδες Κερκύρας⁶, ἐφρόντιζον περὶ τῆς μορφώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου, πρὸς διατήρησιν τοῦ γοήτρου τῆς ὀρθοδοξίας ἐν τῇ νήσῳ, ὅπερ πράγματι ἀείποτε αὕτη διετήρησε. Διάταγμα τοῦ 1731, τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτοῦ (Provveditore Generale Inquisitore) Ἀντωνίου Πιζάνη, ὑπεχρέωνε, σὺν ἄλλοις, τὸν Πρωτοπαπᾶν «... νὰ μὴ δύναται νὰ ἐκδίδῃ ἄδειαν χειροτονίας » Διακόνου ἢ Ἱερέως, ἄνευ προηγουμένης ἐξετάσεως τούτου ἐνώπιον τῆς » ἐνδόξου Διοικητικῆς ἀρχῆς (Reggimento) τῆς Πεντάδος τοῦ Κλήρου, Σακελλαρίου, Ἱερομνήμονος, Ἐκκλησιάρχου, Ἀρχιμανδρίτου καὶ » Ἀρχοντος τῶν Μοναστηρίων μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Συγκλήτου, » τὸν ἀριθμὸν ὀκτῶ τοῦλάχιστον, ὑπὸ τῶν ὁποίων, παμφηφαί ἢ ὑπὸ τῶν » δύο τρίτων, νὰ κριθῆ κατ'ἀλληλος καὶ ἰκανός. Ὁ ἐγκρινόμενος μετὰ » τὴν παρουσίασιν τοῦ πιστοποιητικοῦ τῆς ἰκανότητός του, καὶ τὴν ἀπό- » δεῖξιν ὅτι εἶνε ἐγγράμματος, καὶ τούτο μετ' ὄρκου, ὤφειλε νὰ πα- » ρουσιασθῆ ἐνώπιον τοῦ ρηθέντος αἰδεσιμωτάτου Πρωτοπαπᾶ, ὅπως » πλάβῃ παρ' αὐτοῦ τὴν ἄδειαν, τὴν χρησιμοποιήσῃ συνήθως εἰς τοὺς » ἰκανοὺς πρὸς τὸ ἱερωθῆναι... » Καὶ ὁ ἀειμνήστος Μέγας Πρω-

⁴ Allegazione per Monsignor Fenzi, Arcivescovo di Corfu σελ. 17.

⁵ Προσεχῶς: *Οἱ Δυτικοὶ ἐν Πελοποννήσῳ ἐπὶ Ἑνετοκρατίας καὶ Τουρκοκρατίας, ἐπὶ τῇ βάσει ἐπισήμων ἐγγράφων εὑρισκομένων ἐν τῷ ἀρχεῖῳ τῆς δυτικῆς ἐπισκοπῆς Ζακύνθου.*

⁶ Ὅρα τὴν ἀξιολογὸν πραγματείαν ἐν τῇ *Φωνῇ Κερκύρας* τοῦ 1887—1888. «*Οἱ Μεγάλοι Πρωτοπαπάδες Κερκύρας*».

⁷ Τὸ διάταγμα τοῦτο ὀλόκληρον ἐδημοσίευσεν ὁ Κερκυραῖος δικηγόρος Γ. Πογιάγος ἐν τῇ πολυτίμῳ διατριβῇ του *Le leggi Municipali delle Isole Jonie* τόμ. Α' σελ. 188—190. Ἐννοεῖται ὅτι μετ' ὅλας τὰς καλὰς διαθέσεις τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῶν Πρωτοπαπάδων, δὲν ἐχειροτονοῦντο πάντοτε οἱ εὐπαιδευτοὶ διὸ ὁ γενικὸς προβλεπτής Ἀντώνιος Μολίν δι' ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Μέγαν Πρωτο-
τομος 15'. Αὐγουστος

τοπαπᾶς Κερκύρας Χριστόδουλος Βούλγαρις, ὁ τόσον ἐργασθεὶς ὑπὲρ τῆς κερκυραϊκῆς ἐκκλησίας, σὺν ἄλλοις διέταττεν ἵνα «... χωρίς περισσοτέραν ἀργητά, νὰ τυπωθῆ εἰς τὴν ἀπλὴν γλῶσσαν μία καθαρὰ ἐξέτασις καὶ χριστιανικὴ διδασκαλία εἰς νοθεσίαν τόσον τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὅσον καὶ τῶν ἀπλῶν χριστιανῶν· εἰς δόξαν μὲν θεοῦ, αἰνον δὲ τῆς Γαληνοτάτης ἡμῶν αὐθεντίας καὶ ψυχοφελῆ σωτηρίαν ὑπάρχοντων!».

* *

Ἔνεκα τῶν πονηρῶν χρόνων ἢ ἐπιθυμία τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀντωνίου Κόκκου δὲν ἐξεπληρώθη ὡς ἔδει, ἀλλ' ἀκολούθως παρήγαγε καλοὺς καρπούς. Τὰ μαθήματα τὰ διδασκόμενα κατὰ τὸ διάταγμα τοῦ Κόκκου τῆς 29 Ἰανουαρίου 1568, ἦσαν ἡ γραμματικὴ, ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ, οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καὶ πάντα τὰ ἀναγκαῖα εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν ἱερέως. Ὑπεχρεοῦντο οἱ ἱεροσπουδασταὶ νὰ μετέχωσι τῶν ἱεροτελεστιῶν, νὰ φέρωσι βάσα καὶ πῖλον ὡς οἱ ἱερεῖς. Διὰ τὴν ἐνδυμασίαν δὲ παρεχώρει εἰς τοὺς ἱεροσπουδαστάς ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τῆς ἐκκλησίας, ἑνδεκα δουκάτα κατ' ἔτος, μέχρι τῆς ἡλικίας τῶν 18 ἐτῶν, ἔπειτα δὲ προσετίθεντο ἄλλα τέσσαρα. «... Applichiamo ed assegniamo (λέγει ὁ Κόκκος ἐν τῷ διατάγματι) per la autorità concessaci dal detto Concilio, loro undici ducati l'anno per ciascuno, da esser pagati dalli frutti di tutti i benefici della nostra chiesa, secondo la stabilita transazione, nella festività della Assunzione della Madonna, con condizione che avendo compiti 18 anni non debbano godere la detta provvisione; ma in luogo loro si debbano deputare altri quattro». Οἱ ἐγγραφομένοι ἔπρεπε νὰ εἶνε ἐκ νομίμου γάμου καὶ ἡλικίας δώδεκα τοῦλάχιστον ἐτῶν.

Μετὰ τὸν Κόκκον, τῷ 1635 ὁ δυτικὸς ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης, Λουδοβίκος Μοτσεβίγος, μεταβὰς εἰς τὴν Κέρκυραν ὡς ἀποστολικὸς ἐπισκέπτης (visitatore apostolico) ἐξέδωκε τῇ 19 Αὐγούστου τοῦ αὐτοῦ

παπᾶν παρεπονεῖτο διὰ τὸ ἄτοπον, ὅπερ δὲν ἦτο ἀξιοπρεπὲς διὰ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν Πολιτείαν (Πρβλ. Χιώτη ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 38—39).

¹ Ταῦτα διέταττεν ἐν ἀξιολόγῳ Διατάξει ἐξ 24 κεφαλαίων, δημοσιευθεῖσαν ἐν τῇ Φωνῇ (1887—1888) Κερκύρας. Ἡ θέλησις του πρὸς συγγραφὴν Κατηχήσεως ἐγένετο, διότι ὁ ἀδελφός του ὁ ἱατροφιλόσοφος Νικόλαος Βούλγαρις ἐξέδωκε Κατήχησιν ἀξιολόγον, πολλάκις ἀναδημοσιευθεῖσαν. Ἡ καλλιτέρα τῶν ἐκδόσεων εἶνε ἡ τῆς Κερκύρας τοῦ ἔτους 1852, μετὰ πολυτίμων σημειώσεων τοῦ πολυκλαύστου Ἀνδρέου Μαυρομάτου.

ἔτους διάταγμα ὑπὲρ τῆς ἱερατικῆς ταύτης σχολῆς. Ἐπεκύρωσεν ὅλα σχεδὸν τὰ τοῦ Κόκκου, προσέθεσε δὲ εἰσοδήματα, ἅτινα ἀνήλθον εἰς δουκάτα 510. Οἱ ἱεροσπουδασταὶ τότε ἐνεδύοντο μὲ βάσα ἰόχρα (violaceo)¹.

Τῷ 1678 ἀναλαβὼν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Μάρκος Ἀντώνιος Βαρβαρίγος τὴν διοίκησιν τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας Κερκύρας καὶ εὐρῶν τὸν κληρὸν ἐν οὐχὶ καλῇ μορφώσει ὡς πρὸς τὰ ἱερά, ἢ, ὡς ἔγραψεν, «in una grande ignoranza delle cose spettanti al culto e alla Religione», ἔδωκε πραγματικὴν ζωὴν εἰς τὴν ἱερατικὴν σχολὴν πρὸς ἀληθῆ ἐκπαίδευσιν τῶν νέων τῶν προσδιωρισμένων εἰς τὴν ἱεροσύνην θαπάνας τῶν ἰδίων εἰσοδημάτων (Mensa) καὶ ἄνευ ἐπιβαρύνσεως τοῦ συλλόγου τῶν κανονικῶν (Capitolo). Ἐγοράσθη δὲ τότε οἴκημα κατάλληλον διὰ τὴν σχολὴν, εὐτρεπισθὲν μὲ ἐπιπλα καὶ διωρίσθησαν καθηγηταί. Ἀφοῦ τὸ καθίδρυμα ἐβελτιώθη εὐτῶ καὶ ἔδειξε σημεῖα ζωῆς, ὁ ἀρχιεπίσκοπος ἐξέδωκε νέον διάταγμα, τῇ 14 Νοεμβρίου τοῦ ἔτους 1680, κατὰ τὰ διατεταγμένα πάντοτε τῆς τριδεντινῆς Συνόδου. Πρὸς συντήρησιν δὲ τῆς σχολῆς ταύτης τῇ συμβουλῇ καὶ συναίνεσει τῶν κανονικῶν Παύλου Τζάνε καὶ Ἀντωνίου Ἀλλέγρη, ἐκείνου μὲν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐμπιστοσύνης, τούτου δὲ τοῦ συλλόγου τῶν κανονικῶν, ἀπεφάσισε νὰ προσδιορίσῃ ποσὸν ὡς προῖκα. Ἐπίσης παρεχώρησε καὶ τὸ εἰσόδημα τῆς Κασσώπης, ὅπερ διήρπασεν εἰς δύο μέρη, προσδιόρισας αὐτὰ διὰ δύο ἱεροσπουδαστάς, οἵτινες ὑπεχρεοῦντο ἀκολούθως νὰ ὑπηρετήσωσιν εἰς τὴν σχολὴν ὡς καθηγηταὶ ἢ οἰκονόμοι δωρεάν².

Τὰ μαθήματα, κατὰ τὸ νέον διάταγμα τοῦ ἀρχιεπισκόπου τούτου, ἦσαν ἀνώτερα. Ἐδιδάσκετο ἡ θεολογία, ἡ φιλοσοφία, ἡ γραμματολογία. Τὸ εἰσόδημα δὲ κατ' ἔτος ἀνήρχετο εἰς δουκάτα 347³. Ὁ Πάπας Ἰννοκέντιος ΙΑ', δι' ἐγγράφου τῆς 31 Ὀκτωβρίου τοῦ 1681, συνήνεσεν ἵνα ἐκ τῶν εἰσοδημάτων παραχωρῆται εἰς τὴν σχολὴν ἐτησίως ποσὸν 300 ρωμαϊκῶν σκούδων· ἀλλὰ μόνον εἰδίδοντο 360 βεάλια, δηλαδὴ σχεδὸν τὸ ἡμισυ⁴.

Ἡ Σχολὴ ἐξεπλήρου τὴν ἀποστολὴν της, ἀλλὰ δὲν διετελεῖ πάντοτε ἐν ἀκμῇ, οὐδὲ οἱ μαθηταὶ ἦσαν πάντοτε εὐάριθμοι, προκειμένον περὶ μορφώσεως κλήρου νήσων, ὧν τὸ πλεῖστον τοῦ πληθυσμοῦ ἀνήκειν εἰς τὸ ὀρθόδοξον δόγμα.

¹ Ἀρχεῖον δυτικοῦ ἀρχιεπισκοπείου Κερκύρας.

² Allegazione κτλ. σελ. 3, 6, 7.

³ Ἀρχεῖον δυτ. ἐπισκοπ. Κερκ.

⁴ Allegazione κτλ. σελ. 7, 17.

Τῷ 1779, γενόμενος ἀρχιεπίσκοπος τῶν δυτικῶν Κερκύρας ὁ Φραγκίσκος Μαρίας ἐκ τῶν κομητῶν Φέντζη δὲν εὗρεν ἐν ἀκμῇ τὸ ἱεροσπουδαστήριον, τρεῖς δὲ μόνον ἦσαν τότε οἱ ἱεροσπουδασταί· διὸ τῇ συμβουλῇ τοῦ τοποτηρητοῦ (vicario generale) Δοβινιάκου καὶ τῶν δύο κανονικῶν Βατάλια καὶ Λασάλα¹ ἀπεφάσισε νὰ κλείσῃ πρὸς καιρὸν τὴν σχολὴν πρὸς ἀνθρώπων τῶν οἰκονομικῶν καὶ τῶν κακῶς ἐχόντων, ὅπερ ἐπεδοκίμασεν ὁ ἐπὶ τῆς θαλάσσης προβλεπτής. Ἡ σχολὴ τότε ἐκλείσθη τῇ 13 Δεκεμβρίου τοῦ 1780. Ἄλλ' ἡ πράξις αὕτη δυσηρέστησε τὸν σύλλογον τῶν κανονικῶν, ὅστις ἐξέλεξε δύο ἀντιπροσώπους, ὅπως καταγγείλωσι τὸν ἱεράρχην αὐτῶν εἰς τὴν δικαστικὴν ἀρχὴν· ἐδημοσίευσαν δὲ τότε ἔγγραφα, ἐκθέσεις καὶ ὑπομνήματα πρὸς τὴν ἐπιτόπιον ἀρχὴν, ἀλλὰ τὸ δικαστήριον, δι' ἀποφάσεως τῆς 26 Φεβρουαρίου 1783, ἀπεφάνθη ὅτι ὁ ἀρχιεπίσκοπος ἦτο κύριος νὰ πράξῃ ὅ,τι ἔπραξε². Τὸ αὐτὸ ἀπεφάνθη καὶ τῇ 29 Νοεμβρίου τοῦ 1791, ὅταν οἱ κανονικὶ ἐζήτησαν ἐκ νέου δικαιοσύνην³. Ἡ Γερουσία ἐπίσης ἀνεγνώριζεν ἀρχηγούς τῶν ἱερατικῶν σχολῶν τοὺς ἀρχιερεῖς, διό, διὰ Δουκικοῦ διατάγματος τῆς 7 Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους 1781, προτείνονται ὡς πρότυπα ἱεροσπουδαστηρίων ἐκεῖνα τῶν Μεδιολάνων καὶ τοῦ Παταβίου καὶ παροτρύνονται πάντες οἱ ἀρχιερεῖς νὰ ιδρύσωσιν, ὅπου δὲν ὑπῆρχον, τοιαύτας σχολάς, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δύο μνημονευθεισῶν⁴. Συντέλεσε δὲ ὑπὲρ τῆς σχολῆς καὶ τὸ ὅτι ἡ κυβέρνησις, διὰ διατάγματος τῆς 13 Δεκεμβρίου 1783, παρεχώρησεν εἰς τὴν ἱερατικὴν σχολὴν τὴν μονὴν τῶν μοναχῶν τοῦ τάγματος τῶν Αὐγουστινιανῶν, τὴν ἀφιερωμένην εἰς τὴν Γ. Θ. Εὐαγγελίστριαν, μεθ' ὅλων τῶν εἰσοδημάτων αὐτῆς⁵.

¹ Οἱ δύο οὗτοι κανονικοὶ ἦσαν οἰκονόμοι τῆς ἐκκλησίας (Economii Capitolari Sede vacante), ὅτε ἦτο κενὴ ἡ ἀρχιεπισκοπικὴ ἔδρα πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Φέντζη.

² Ἐπὶ λέξει «... i diritti di poner mano nel sistema ed economico regolamento del Seminario non appartengono al Capitolo, essendo cose tutte già queste, a seconda delle sanzioni del Concilio di Trento, dipendenti solo da Prelati, e che era totalmente contraria alle Conciliari disposizioni la direzione de Canonici, offensiva alla dignità ed Arcivescovili prerogative...»

³ Ἐπὶ λέξει «... che resti a Monsignor Arcivescovo la cura dell'amministrazione e governo del Seminario a tenor del Concilio di Trento e di relativi decreti del Senato nel proposito...»

⁴ Allegazione κτλ. σελ. 10—11.

⁵ Ἡ ἐκκλησία αὕτη εἶνε ἀρχαιοτάτη, ἐκτίσθη δὲ ἀναλώμασι τοῦ στρατηγοῦ (capo di milizia) Πέτρου, μετ' εὐρύχωρον κοινέβιον, ἐπὶ σκοπῷ νὰ παραχωρήσῃ αὐτὴν εἰς τοὺς μοναχοὺς τοῦ τάγματος τοῦ Ἁγίου Αὐγουστίνου. Τῇ 7 Ἰανουαρίου τοῦ 1394 ἐγένοντο τὰ ἐγκαινία (βλ. Α. Μάρμορα Historia di Corsù ἐν Βε-

Ἐπὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Φέντζη τὸ καθίδρυμα τοῦτο ἠνωρθώθη σπουδαίως κατὰ τὸ πρωτότυπον τῆς τοῦ Παταβίου, καθ' ἃ ἐκέλευε καὶ τὸ δουκικὸν διάταγμα τοῦ 1781, διοριζομένων διευθυντῶν καὶ καθηγητῶν ὑψηλῶν Ἑνετῶν, σπανίως δὲ ξένων¹. Ἡ Ἑνετία πάντοτε ἦτο ὁ ἀνώτερος ἐπόπτης τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων, καὶ ἐφρόντιζεν ὅπως οἱ ὑψηλοὶ λαμβάνωσι μὲν πατριωτικὴν μάλλον ἢ θρησκευτικὴν, διὸ καὶ πολλάκις ἐφάνη ἄσπονδος ἐχθρὰ τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ διατάγματα ἐξέδωκε, δι' ὧν ἀπηγορεύετο εἰς τὰς Ἑνετικὰς κτήσεις ἡ διδασκαλία Ἰησουϊτῶν².

Ἡ κερκυραϊκὴ αὕτη ἱερατικὴ σχολή, ἡ μορφώσασα τόσους νέους, οἵτινες ἀκολούθως διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωματῶν ἐφάνησαν ὠφέλιμοι τῇ πατρίδι, κατηργήθη μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Ἑνετοκρατίας. Λέγομεν δὲ ὅτι οἱ τρόφιμοι τῆς ἐφάνησαν ὠφέλιμοι τῇ πατρίδι, καθότι ἐπίσημος μαρτυρία τῆς κερκυραϊκῆς κοινότητος πιστοποιεῖ τοῦτο διὰ τῶν ἐξῆς ἐγγράφων, ἅτινα ἐν μεταφράσει δημοσιεύομεν.

«Ἡ πιστοτάτη πόλις τῆς Κερκύρας πιστοποιεῖ διὰ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς ὅτι οἱ αἰδεσιμώτατοι κανονικοὶ τούτου τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Ἰακώβου διεκρίθησαν πάντοτε διὰ τὰς αὐστηρὰς καὶ θρησκευτικὰς αὐτῶν ἀρετάς, παραδειγματικῆς εὐσπλαγχνίας ἕξεων καὶ νέπωφελους ἐκπαιδεύσεως τῶν νέων, διὸ δικαίως ἀξιοῦνται τῆς ἀγάπης καὶ σεβασμοῦ πάντων...»

Ἐξεδόθη τὰς 27 Ὀκτωβρίου 1786 Ε. Ν.

Ἐφραγκίσκος Καποδίστριας, σύνδικος, Αὐγουστίνος Πετριτίνος σύνδικος, Ἰωάννης Κυριακὸς Βαρούχας σύνδικος Γεώργιος Θεοτόκης σύνδικος, Στυλιανὸς Χαλικιόπουλος γραμματεὺς τῆς μεγαλοπρεποῦς «πόλεως Κερκύρας».

νετία 1672, σελ. 251—252). Ἡ ἐκκλησία αὕτη εἰσέτι ὑπάρχουσα ἔχει ἱστορικὰς ἀναμνήσεις, καθότι ἐν αὐτῇ ἐνεταφιάσθησαν οἱ πεσόντες ἥρωες κατὰ τὴν ἀξιωμακρόνυτον ναυμαχίαν ἐν Ναυπάκτῳ, ὡς ἐκ τούτου ἐφέτος ἐπανηγυρίσθη μετὰ μεγίστης ἐπισημότητος ἡ πέμπτη ἑκατονταετηρὶς ἀπὸ τῶν ἐγκαινίων αὐτῆς. Ἐπὶ τῆς κυρίας θύρας τοῦ Ναοῦ ἀνεγινώσκητο ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή γραφεῖσα ὑπὸ τοῦ λογίου καὶ ποιητοῦ Κερκυραίου καθ. Φραγ. Δε-Μέντου· Α Dio Ottimo Massimo ed alla B. Vergine Annunziata sotto la cui invocazione venne inaugurato e dedicato il 7 Gennaio 1394 questo sacro tempio nel V centenario di tale anniversaria ricorrenza i fedeli Corciresi offrono preci solenni e voti.

¹ Allegazione κτλ. σελ. 12—13.

² Πρβλ. Monumenti Veneti intorno i padri Gesuiti, 1762. Εἶνε συλλογὴ ἐγγράφων, ἐν οἷς καταδεικνύεται τὸ μῖσος τῶν Ἑνετῶν πρὸς τοὺς Ἰησουῖτας.

Ἐτερον επίσημον ἔγγραφον τῆς 1 Μαΐου 1894.

«Πιστοποιούμεν μεθ' ὅρκου οἱ ὑπογεγραμμένοι ὅτι φείποτε τὸ ἀρχιεπισκοπικὸν ἱεροσπουδαστήριον Κερκύρας ἐλειτούργησεν ὑπὸ διευθυντὰς καὶ καθηγητὰς ἐκλεγμένους ἐκ τῶν εὐεργετουμένων ἱερέων ἢ κανονικῶν, ὧν ὁ τελευταῖος ὑπῆρχεν ὁ αἰδεσιμώτατος δρ. Φραγκῆσκος Τουρίνης, ἀποθανὼν τῷ 1783, ὁ ὁποῖος ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἤτο διευθυντῆς (Rettore), ἔτι δὲ κανονικός καὶ ταμίας τῆς μητροπόλεως ἐπὶ τεσσάρων ἀρχιεπισκόπων Νάνης, δὲ Πόντε, Γανασῶν καὶ Φέντζη. Διὰ τῶν ἀξιεπαίνων αὐτοῦ κόπων καὶ πόνων τὸ ἱεροσπουδαστήριον δὲν περιορίσθη μόνον παρέχον τὴν διδασκαλίαν του εἰς τοὺς συναθροισμένους ἱεροσπουδαστὰς, ἀλλ' ἐν αὐτῷ ἐφοίτων πολλοὶ λαϊκοί, τοῦθ' ὅπερ οὐδέποτε συνέβη (a una frequenza e concorso non più visto di numerosi scolari), καὶ ἐξεπαιδεύοντο ἄριστα μετὰ ἐντελοῦς ἱκανοποιήσεως τοῦ κλήρου καὶ τῆς πόλεως . . .

Ἄντωνιος Θεοτόκης βεβαιῶ, Ἄντωνιος Λευκόλαιος βεβαιῶ, Ἀνδρέας Σορδίνας βεβαιῶ, Βίκτωρ Κεκάτος βεβαιῶ, Ἰωάννης Βάρτης βεβαιῶ, Παναγιώτης Πιέρης βεβαιῶ, Σπυρίδων δὲ Νικόλις βεβαιῶ, Ἰωάννης Βαπτιστῆς Πσαλίδης βεβαιῶ, κ. λ. »¹.

Ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω ἡ σχολὴ συνετηρεῖτο διὰ τῶν ἐπισκοπικῶν εἰσοδημάτων μόνον ἐπ' ὀλίγον χρόνον συνεισέφερον καὶ οἱ κανονικοὶ ποσὸν τι ἐκ τῶν τακτικῶν αὐτῶν εἰσοδημάτων (prebende). Ἐπίσης τὴν ἐξουσίαν εἶχον οἱ ἀρχιεπίσκοποι, μόνον δὲ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀντωνίου Νάνης, ἕνεκα τῆς ἀνικανότητος αὐτοῦ, οἱ κανονικοὶ (Capitolo) ἀνέλαβον τὴν διοίκησιν καὶ διαχείρισιν² οὐ μόνον τῆς σχολῆς, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπισκοπικῶν εἰσοδημάτων³.

Ἐν τῷ ἀρχεῖῳ τοῦ ἀρχιεπισκοπείου Κερκύρας σώζεται ὁ κανονισμὸς τῆς ἱερατικῆς ταύτης σχολῆς, εἰς ὃν τὸ κεφάλαιον, ἐγκριθεὶς παρὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Αὐγούστου Ζάκου τῆ 16 Νοεμβρίου 1716, ὁ ὁποῖος πραγματεύεται α') περὶ τῆς ἀποστολῆς τῶν ἱεροσπουδαστῶν, β') περὶ τῆς εὐσεβείας, γ') περὶ τῆς εὐταξίας καὶ τῶν ἠθῶν, δ') περὶ τῶν μαθημάτων, ε') περὶ τῶν ἐνδυμάτων, ς') περὶ τῶν καθηκόντων ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς σχολῆς ζ') περὶ τῶν ἀσθενῶν, καὶ η') περὶ παντοίων ἀφορώντων εἰς τοὺς ἱεροσπουδαστὰς καὶ τὰς διατάξεις τῆς Τριδεντινῆς Συνόδου.

Νῦν δὲ ἀναφέρομεν τὰ ὀνόματα ὄσων διευθυντῶν καὶ καθηγητῶν

¹ Ἀρχεῖον Ἐπισκοπ. Κερκύρας.

² Allegazione κτλ. σελ. 10. Ὁ Νάνης ἀπέθανεν ἐβδομηκοντοῦτης τῆν ἡλικίαν

³ Allegazione κτλ. σελ. 10.

ἠδυνήθη εἰς τὰ ἔγγραφα νὰ ἀνεύρη ὁ καγγελάριος κ. Ἐρνέστος Λαϊτούδης: Χριστόφορος Πασινέλης καθηγητῆς 1689, Εὐαβέριος Ἰουστινιάνης τῷ 1708, διευθυντῆς καὶ ἔφορος τῆς παιδείας (prefetto degli studi) καὶ τῷ 1713 καθηγητῆς τῆς ρητορικῆς καὶ φιλοσοφίας, Βίκτωρ Μουράνος διευθυντῆς 1713, Σπυρίδων Μώας καθηγητῆς τῆς φιλολογίας 1713, Ἰάκωβος Ἀντωνίνης διευθυντῆς καὶ καθηγητῆς 1724, Ἰάκωβος Κόντης τῷ 1728 διευθυντῆς καὶ ἔφορος τῆς παιδείας καὶ τῷ 1733 καθηγητῆς, Βικέντιος Βαλσαρίνης διευθυντῆς καὶ καθηγητῆς 1729, Ἄγγελος Καστέλλης διευθυντῆς καὶ ἐξεταστῆς (esaminatore) 1720, Φρ. Ἰωαν. Φινέτης καθηγητῆς τῆς φιλοσοφίας καὶ θεολογίας 1744, Φρ. Ἀδγιοῦτος ἐξ Ἐνετίας, ἐξεταστῆς 1744, Φρ. Βενέδικτος ἐκ Βάρης διδάσκαλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, Ἀνδρέας Καπόνης καθηγητῆς 1748, Μάρκος Βεδῶτης καθηγητῆς τῆς φιλοσοφίας 1753, Ἀλβίτζης Φραγκῶνης διευθυντῆς καὶ καθηγητῆς 1753, Ἰωσήφ Λούτζη Ἰησοῦτης καθηγητῆς 1753, Νικόλαος Πριβεραάλικος καθηγητῆς 1753, Φερδινάνδος Μαρίας διευθυντῆς 1760, Ἀντωνίος Δαμιανὸς Μουάτζος διευθυντῆς καὶ καθηγητῆς 1789. Οἱ καθηγηταὶ οὗτοι καὶ διευθυνταὶ, πλὴν ὀλίγων, ὑπῆρχαν σπουδασταὶ τοῦ κερκυραϊκοῦ ἱεροσπουδαστηρίου, εἰς ὃ ἐξεπαιδεύθησαν καὶ ἄλλοι πολλοὶ διαπρέψαντες, ἐξ ὧν ἀναφέρομεν τοὺς Ἰάκωβον Κανάλην, Ἰερώνυμον Κουερίνην, Θεόδωρον Καλέργην, Ἀνδρέαν Καπόνην, Φραγκῆσκον Τουρίνην, Ἰωάννην Γενατᾶν, Πέτρον Ματζαρόβικον, Πέτρον Περέτην, Ἀνδρέαν Βελτράμεν, Σπυρίδωνα Μάρκην, Ἀντώνιον Νοστράνον, Ἰωσήφ Βονιφάτιον, Φραγκῆσκον, Ρενσόβικον, Ἀντώνιον Γανασῶν¹.

Τῶν καθηγητῶν τὰ ὀνόματα ὡς καὶ τὰ τῶν διαπρεψάντων ἱεροσπουδαστῶν δίδωσσε τὸ ἀρχιεπισκοπικὸν ἀρχεῖον, ἂν συνέγραψαν δέ τι εἶνε ἡμῖν ἄγνωστον. Μόνον τοῦ Εὐαβερίου Ἰουστινιάνου εἶδομεν συλλογὴν λόγων εἰς τὴν Θεοτόκον, ἐκδοθέντων ἐν Λέτσε τῷ 1718 καὶ ἑτέραν συλλογὴν λόγων ἐπὶ διαφόρων περιστάσεων, ἐκδοθέντων ἐν Βενετίᾳ τῷ 1719, ὧν τινες εἶνε ἱστορικῆς ἀξίας².

Δημοσιεύομεν νῦν καὶ τὰ ὀνόματα τῶν οἰκονόμων τῆς σχολῆς, ὅσα ἠδυνήθημεν νὰ ἀνεύρωμεν εἰς τὸ ἀρχιεπισκοπικὸν ἀρχεῖον. Εἶνε οὗτοι

¹ Ἦτο ἀνεφίς τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κερκύρας, Ἀνδρέα Βενεδίκτου Γανασῶν.

² Οἱ λόγοι εἶνε εἰς Ἀνδρέαν Πιζάνην, Ἰερώνυμον Δοφίνον, Αὐγουστίνον Σαγγρέδον, Σεβαστιανὸν Μοτσενίγον, Φραγκῆσκον Γριμάνην, Μαρίνον Μολίνην, Γεώργιον Πασκουαλίχον, Γεώργιον Ἐμον ἀρχιεπίσκοπον, Αὐγουστον Ζάκον ἀρχιεπίσκοπον, Δοῦκα Κάρολον Ε'. Ὁ Ἰουστινιάνης οὗτος ὑπεγράφετο εὐγενῆ τῆς Γενοῦης Patrizio Genovese.

Νικόλαος Δούλης 1681, 1685, 1693, Νικόλαος Κλαφάτης 1681, Παῦλος Πρόνης 1683, Χριστόφορος Πασινέλης 1689, 1690, Βίκτωρ Μουράνης 1694, Φραγκίσκος Κολόμβος 1698, Φραγκίσκος Σηρίγος 1715, Ἀλέξανδρος Ροδαβὰς 1717, Κάρολος Βατάλιας 1745, Ἰωσήφ Βονιφάτιος 1785, Α. Δ. Μουάτζος 1789.

Οὕτως ἡ Κέρκυρα ἐπὶ Ἐνετοκρατίας εἶχε καὶ ἱεροσπουδαστήριον, ὡς εἶχε καὶ Ἀκαδημία καὶ σχολὰς τῆς κοινότητος, ἐν αἷς ἐδιδάσκετο καὶ ἡ Ἑλληνικὴ¹, ὑπῆρχε δ' ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ φιλολογικὴ κίνησις μεγαλειτέρα ἢ ἐν ἄλλαις ἑλληνικαῖς χώραις. Ὁ Spon καὶ Wheller (1674) εὗρον ἐν Κερκύρᾳ τοὺς περισσοτέρους λογίους καὶ ἐπιστήμονας καὶ βίον πνευματικόν², διό, δικαίως δύναται νὰ καυχηθῇ ἡ Κέρκυρα, ὅτι ἐν αὐτῇ πρὸ τριῶν περίπου αἰῶνων ἀνέλαμψε τὸ φῶς τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἐλευθερίας.

Σπυρίδων δὲ Βιάξης

ΕΙΣ ΜΑΓΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 18^{ΟΝ} ΑΙΩΝΑ

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἀνὴρ τις μετρίως καὶ ἀπερίττως, πλὴν ὀλίγον ἰδιοτρόπως ἐνδεδυμένος, ἔκρουε περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, τὴν θύραν ξενοδοχείου τινὸς ἐν Würzburg.

Ἐζήτησε δωμάτιον καὶ δεῖπνον, συνιστῶν ὅπως τοῦ δώσωσι φαγητὰ ἐλαφρὰ καὶ εὐπεπτα, ζῦθον δὲ πολὺ ἀφρώδη, ἵνα ἡ χώνευσις γίνῃ εὐκολωτέρα καὶ ταχυτέρα.

Εἶχεν, ὡς ἔλεγε, νὰ κάμῃ ἐργασίαν, ἣτις ἀπῆται μεγάλην ἐλευθερίαν πνεύματος.

Ἐνῶ δὲ ὁ ξενοδόχος ἔτρεχεν εἰς τὸ μαγειρεῖον, διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὰς διαταγὰς ταύτας, ὑπηρέτρια τις ὠδήγησε τὸν ταξειδιώτην εἰς ἐν δωμάτιον εὐρύχωρον, κείμενον εἰς τὸ πρῶτον πάτωμα, καὶ ὅπερ ὡς μόνον ἐπιπλὰ περιεῖχε μίαν τράπεζαν, μίαν κλίνην καὶ δύο καθίσματα. Τὸ δωμάτιον τοῦτο ἐξέλεξαν, ἀναλόγως καὶ σχετικῶς μὲ τὰ ἀπλὰ ἐνδύματα ἅτινα ἐφόρει καὶ μὲ τὴν μικρὰν βαλίτσαν, ἣν ἐκράτει ἀνά

¹ Δ. Βροκίνη Βιογραφικὰ Σχεδάρια κτλ. Τεύχος Α'. Κερκύρα 1877. Εἰς τὸ τέλος ἐδημοσιεύθη χρονολογικὸς πίναξ τῶν ἐν Κερκύρᾳ Ἑλληνοδιδασκάλων ἐπὶ Ἐνετοκρατίας.

² Voyage κτλ. Τόμ. Α', σελ. 125—152.

χειράς, ἐν κιβωτίδιον ἐκ λευκοῦ ξύλου δεδεμένον σταυροειδῶς διὰ σχοινίων.

Ὅταν τὸ δεῖπνον ἠτοιμάσθῃ, κατῆλθεν εἰς τὸ ἐστιατόριον.

Ἐκεῖ, χωρὶς νὰ ἠμιλήσῃ εἰς κανένα, ἐκάθησε παρὰ μικρὰν τράπεζαν, ἣν ἡ ὑπηρέτρια τῷ ὑπέδειξε καὶ ἣτις ἠτοιμάσθη δι' αὐτόν.

Ἐφαίνετο σύννευς καὶ, καθὼς ἔτρωγεν, ἐψιθύριζε μεταξὺ τῶν χειλέων του, ἄδων χαμηλῇ τῇ φωνῇ καὶ μελαγχολικῶς ἤχους πρωτοτύπους, ἢ ἀποθέτων τὸ πηροῦνιον καὶ παύων τοῦ νὰ τρώγῃ, ἐσύριττε κινῶν ἀδιαλείπτως τὰς χειράς του.

Ὁ ξενοδόχος ἔκπληκτος, ἀνεζήτησε τὴν σύζυγόν του ὅπως τῆς δείξῃ τὸν ἀλλόκοτον ξένον, καὶ ἡ ὑπηρέτρια τοῦ ξενοδοχείου, ἀναμιχθεῖσα εἰς τὴν συνομιλίαν τῶν ταύτην χωρὶς νὰ προσκληθῇ, ἔδωσε τὴν γνώμην τῆς καὶ ἐβεβαίωσεν ὅτι αὐτὸς ὁ ἀνθρώπος θὰ εἶναι χωρὶς ἄλλο κανένας τρελλός.

Ἐκεῖνος ὅμως δὲν ἐφαίνετο νὰ ἠνυῖε ὅτι ἦτο τὸ ἀντικείμενον τῆς περιεργείας τῶν, ἀλλ' ἐξηκολούθει τὸ ἄσμά του καὶ τὰς ἀποτόμους καὶ ἀτάκτους τῶν χειρῶν του κινήσεις.

Ὁ ἀνὴρ ἐφαίνετο ὡσεὶ τεσσαρακοντούτης. Τὸ σύνολόν του ἐν γένει ἐδείκνυεν ἀνθρώπον καθὼς πρέπει, καὶ τὸ πρόσωπόν του σκυθρωπὸν καὶ ὠχρὸν περικαλυπτόμενον ὑπὸ μακρᾶς κόμης πιπτούσης ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ του ὡς ἐκείνης, ἣν ἔτρεφον οἱ τοῦ Πανεπιστημίου σπουδασταί, εἶχεν ὄψιν μελαγχολικὴν καὶ περίλυπον.

Ἐφαίνετο βεβουλισμένος εἰς βαθεῖαν σκίψιν.

Ἐφαγεν ὀλίγον καὶ μετ' οὗ πολὺ ἀνήλθεν εἰς τὸ δωμάτιόν του, χωρὶς νὰ παρατηρήσῃ μάλιστα τὴν παρουσίαν ἐκείνων, οἵτινες τὸν παρεφύλαττον ἐξετάζοντες καὶ συζητοῦντες περὶ αὐτοῦ.

Τὴν ἐπομένην τῆς ἀφίξεώς του ἐξῆλθε πρὶν ὁ ἥλιος ἀνατεῖλῃ, καὶ χωρὶς νὰ προειδοποιήσῃ τὴν ὑπηρέτριαν, ἣτις ἦτο καὶ ἡ μόνη ἐγερεθεῖσα κατ' ἐκείνην τὴν πρωϊνὴν ὥραν, ὅτι δὲν θὰ ἐπανήρχετο ἢ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ δεῖπνου.

Ἐπανῆλθε περὶ λύχνων ἀφάς, μὲ ὑποδήματα καὶ ἐνδύματα πλήρη κονιορτοῦ.

Θὰ ἐβάδιζεν ἴσως καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν εἰς τὴν ἐξοχὴν διὰ μέσου τῶν κονιορτωδῶν καὶ ἐρήμων ὁδῶν τῆς.

Μικρὸς τις ποιμὴν διηγήθη εἰς τὸν ξενοδόχον, ὅτι τὸν εἶδε περιπλανώμενον νὰ βαδίζῃ δραμαίως παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ρήνου, κατόπιν νὰ σταματᾷ αἴφνης, νὰ χειρονομῇ ὡς τρελλός, καὶ νὰ προσφέρῃ λίξεις τρομεράς καὶ ἀκαταλήπτους ὅτε μὲν χαμηλοφώνως, ὅτε δὲ φωνάζων ἔπειτα

νά ἐπαναλαμβάνη ἐπὶ τινὰ λεπτὰ τὴν πορείαν του, νὰ σταματᾷ μετ' ὀλίγας στιγμᾶς καὶ νὰ χειρονομῇ ἐκ νέου.

Νεάνιδες τοῦ χωρίου διήλθον πλησίον του καὶ ἠκολούθησαν αὐτὸν κατὰ πόδας, διὰ νὰ ἀκούσωσι τί λέγει, χωρὶς αὐτὸς νὰ φανῇ ὅτι τὰς ἠννόησε.

Ἦρχισαν λοιπὸν νὰ τὸν ἐκλαμβάνωσιν ὡς ἓνα ἰδιότροπον, ἢ ὡς ἓνα τρελλόν, ἂν καί, κατὰ τὸ λέγειν τοῦ ξενοδόχου, ἦτο πολὺ ἐγκρατῆς καὶ λιτὸς κατὰ τὴν τροφήν του καὶ πάντοτε εὐχαριστημένος δι' ὅ, τι τῷ παρέθετεν.

Ἡ περιέργειά των ὅμως ἤρξενα.

Τὸν παρηκολούθησαν, τὸν παρεμόνευσαν καὶ ἐβεβαιώθησαν ὅτι ἐπανερχόμενος εἰς τὸ δωμάτιόν του, μετὰ τὸ δεῖπνον, δὲν κατεκλίνετο ἀμέσως.

Κάποιος, ὅστις ἠγρύπνησε καθ' ὅλην τὴν νύκτα, διὰ νὰ τὸν κατασκοπεύσῃ καὶ τὸν παρατήρησῃ προσεκτικώτερον, εἶδεν ὅτι τὸ φῶς τῆς λάμπας του ἔκαιε μέχρι τῆς πρωίας.

Ἐσπέραν τινὰ ἡ ὑπέρτρια κατῆλθε λίαν περίφοβος εἰς τὴν αἴθουσαν, ὅπου ἐκάθητο ἡ σύζυγος τοῦ ξενοδόχου μετὰ δύο ἢ τριῶν γειτομισῶν τῆς.

Ἦρκισθη εἰς τὸν πανάγαθον Θεὸν ὅτι ἤκουσε τὸν ταξειδιώτην συνομιλοῦντα μετὰ τινος ἐντὸς τοῦ δωματίου· καὶ ὅμως δὲν εἶδε κανένα νὰ εἰσέλθῃ διὰ τῆς θύρας.

Ἡ ξενοδόχος δὲν ἠδύνατο, ἐπὶ παρουσίᾳ δύο μαρτύρων, νὰ κάμῃ ἄλλως ἢ νὰ ἐπιπλήξῃ αὐστηρότατα τὴν ὑπέρτριάν τῆς, διότι παρεμόνευσε κατασκοπεύουσα καὶ ὠτακουστοῦσα· πλὴν, ὅταν αἱ ἐπισκέπτριαί τῆς ἀνεχώρησαν, ἡ καλὴ γυναῖκα ἔσπευσε καὶ ἐκόλλησε τὸ αὐτί τῆς εἰς τὴν θύραν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ξένου. Ὅ,τι ἤκουσε δὲν τὸ διηγῆθη εἰς κανένα, μὴ θέλουσα νὰ κατηγορηθῇ ἐπὶ ἀδιακρίσιαν· ἀλλὰ κατῆλθεν ἐν μεγάλῃ παραχῇ πνεύματος, δὲν ἐκοιμήθη καθόλου τὴν νύκτα καὶ τὴν ἐπομένην λίαν πρωί, περὶ τὰ χαράγματα, χωρὶς νὰ εἴπῃ τίποτε εἰς τὸν σύζυγόν τῆς, ὅστις θὰ τὴν ἠμποδίζεν ἴσως, περιετυλίχθη μὲ τὸ ἐπανωφόριόν τῆς καὶ ἔτρεξεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ δημάρχου. Ὅταν ὁ ξένος ἐξῆλθε τοῦ δωματίου του, διὰ νὰ κάμῃ τὸν συνήθη του περιπατον, ἐσταυροκοπήθη διερχομένη πρὸ αὐτοῦ.

— Ἄ! αὐτὸς εἶναι χωρὶς ἄλλο κατηραμένος καὶ δούλος τῆς ἀμαρτίας καὶ τοῦ διαβόλου, ἐψιθύρισε· τίς ἠδύνατο νὰ πιστεύσῃ τοῦτο περὶ ἀνθρώπου ὅστις ἔχει μορφήν τόσοσ ὠραίαν!

Τὴν ἐσπέραν, ὅτε ἐπέστρεψε καὶ ἀνῆλθεν εἰς τὸ δωμάτιόν του, δύο

ἀστynomικοί κλητῆρες ἦλθον καὶ ἐτοποθετήθησαν πρὸ τῆς θύρας του, ἀκολουθούμενοι καὶ ὑπὸ προκρίτων τινῶν πολιτῶν τῆς Würtzburg.

Ἐπὶ τῆς κλίμακος, εἰς τὴν κάτω αἴθουσαν καὶ ἐν τῇ ὁδῷ ἔξω εὐρίσκοντο ὅλαι αἱ γυναῖκες τοῦ χωρίου, ἔντρομοι καὶ παφοβισμέναι, ἀλλὰ καὶ πολὺ περίεργαι.

Ὅσαι ἦσαν πλησιέστερον εἰς τὸ δωμάτιον ἤκουσαν τὴν φωνὴν τοῦ ξένου, ἥτις ὅτε μὲν ἀνυψοῦτο, ὅτε δὲ ἐταπεινοῦτο, ὡς ἐὰν συνεζήτει φιλονεικῶν μετὰ τινος.

— Γέννημα ἔκπτωτον τῆς ἀδημιουργήτου δυνάμεως, ἔλεγεν ἐν θυμῷ καὶ φωνῇ ἀπειλητικῇ, κατηραμένον ὢν, σὲ τὸ ὅποιον πρὸ πολλοῦ ζητῶ, δὲν θὰ μοῦ διαφύγῃς πλέον· ὄχι! . . Ἀποκρίθητί μου! . . Ἐμπρός, λοιπὸν, μαῦρε καὶ οὐλόθριξ κύον, μεταμορφώθητι πάλιν! . . Ἄ! νά, τὸ μέλαν καὶ σκοτεινὸν τρίχωμά σου ἀνορθοῦται καὶ φρικιᾷ! Ἴδου ὅτι τὸ σῶμά σου ἐξογκοῦται καὶ αὐξάνει καὶ οἱ ἐρυθροὶ ὀφθαλμοὶ σου σπινθηροβολοῦσι καὶ ἐξαστράπτουσιν! . . Ἐπὶ τέλους! Μὲ ἔννοεῖς . . . Μὲ ἀκούεις! . . Καὶ τώρα μεγεθύνθητι ἀκόμη! . .

Ἄρκετά! . . ἤδη σταμάτησον! φθάνει. Μία τελευταία δοκιμὴ! . . Καταχθόνιος δύναμις, ἐὰν ὑποτάσσεσαι καὶ εἶσαι ὑποχείριος εἰς ἐμέ, ὑπόδειξέ το, δαίμον, καὶ ἠμίλησον εἰς τὸν κύριόν σου! . .

Φωνὴ βροντώδης καὶ μεταλλικῇ, ὡσεὶ ἐξερχομένη ἐκ τοῦ βάθους τῆς κλίμακος, τῷ ἀπεκρίθη μὲ εἰρωνικὴν ταπεινότητα.

— Κύριέ μου! τί ζητεῖς ἀπὸ τὸν ὑπέρτην σου;

Ὅλαι αἱ γυναῖκες, αἵτινες ἤκουον, ἐτράπησαν εἰς φυγὴν κραυγαζούσαι ἐκ τοῦ τρόμου. Οἱ ἄνδρες διέερρηξαν τὴν θύραν καὶ . . . εἶδον τὸν ταξειδιώτην, μόνον, καθήμενον πρὸ τῆς τραπέζης, ἐφ' ἧς εὐρίσκετο μία σολομωνική. Τοὺς προσέβλεψε μετὰ τῆς μεγαλειτέρας ἐκπλήξεως, ἀπορῶν διὰ τὴν ἀναίδειαν καὶ τὸ θράσος των.

Ὡς πρὸς τὸν δαίμονα, οὗτος εἶχεν ἐξαφανισθῆ· ἀλλὰ πλείστοι ἐκ τῶν εἰσελθόντων ἐν τῷ δωματίῳ του διεβεβαίωσαν ὅτι ὑπελείφθη ἐν αὐτῷ θειώδης τις ὁσμή.

Συνέλαβον τὸν μάγον, καὶ παρὰ τὰς ἐντόνους διαμαρτυρίας του, τὸν ὠδήγησαν εἰς τὸ δημαρχεῖον, ὅπου ἔπρεπε νὰ ἀπολογηθῇ πρὸ τοῦ δημάρχου, ὡς κατηγορούμενος ἐπὶ μαγείαις, γοητείαις καὶ συνεταιρισμῷ μετὰ τοῦ Σατανᾶ. Ὁ ξένος βλέπων ἑαυτὸν ἀγόμενον οὕτως, ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ ἐναντιωθῆ· κατόπιν ὅμως ἀφέθη νὰ σύρηται ὡς κατὰδικος, καὶ ἤρχισε νὰ γελᾷ ἀκούων τὸ αἴτιον τῆς κατηγορίας του. Ὅταν δὲ ὁ δήμαρχος ἔπαυσε νὰ τοῦ ἠμιλῇ:

— Πῶς, λέγει ὁ ἄγνωστος ἐξακολουθῶν μετὰ φαιδρότητος νὰ γελᾷ,

ἔδω εἰς αὐτό τὸ μέρος πιστεύουσιν ἀκόμη εἰς τὰς μαγείας ; . . . Πόσος θόρυβος, ποῖα ταραχὴ δι' ἐν πρᾶγμα τόσον ἀπλοῦν ! . . . Εἶμαι συγγραφεύς, κύριοι, καὶ τώρα γράφω μίαν τραγωδίαν, ἐπειδὴ δὲ οἱ φίλοι μου μὲ ἐνοχλοῦσι καὶ μὲ ἀπασχολοῦσιν ἐργαζόμενον ἐν Βείμαρ ὅπου κατοικῶ, ἦλθον ἐδῶ νὰ ἐργασθῶ ἐλπίζων ὅτι θὰ εὑρισκόν τὴν γαλήνην καὶ τὴν ἡσυχίαν . . . Ὁ ἥρωὸς τοῦ δράματός μου εἶναι ἄνθρωπος, ὅστις ἐπικαλεῖται τὸν διάβολον, ὁ διάβολος ὑπακούων παρουσιάζεται πρὸς αὐτόν . . . ὁσάκις δὲ γράφω, συνειθίζω νὰ ἀναγινώσκω δυνατά, πλὴν οἱ καλοὶ οὗτοι ἄνθρωποι, κύριε δήμαρχε, ἀκούσαντές με νὰ ἀπαγγέλλω τὰ γραφόμενά μου ἐνόμισαν ὅτι . . . διατάξατε, παρακαλῶ, νὰ φέρωσι τὸ χειρόγραφόν μου ἐκ τοῦ ξενοδοχείου καὶ τότε θὰ πεισθῆτε περὶ τῆς ἀκριβείας τῶν λεγομένων μου . . .

— Ἄρκει, ἀρκεῖ. Εἶναι περιττὸν τοῦτο, κύριε, ἀπεκρίθη ὁ δήμαρχος, ὅπως ἐμβρόντητος, σὰς πιστεύω. Γράψετε μόνον, ἂν θέλετε, τὸ ὄνομά σας ἐπὶ τοῦ πρωτοκόλλου τούτου.

Ὁ ὑποτιθέμενος μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης μάγος ἔλαβε τὸν κάλαμον τὸν ὁποῖον τῷ προσέφερε καὶ κύψας ἐπὶ τῆς τραπέζης ἤρχισε νὰ γράφῃ.

Ὁ δήμαρχος, ἰστάμενος παρ' αὐτῷ ὄρθιος, καὶ παρατηρῶν ὑπεράνω τοῦ ὤμου του, ἀνέγνωσε τὰ ἑξῆς: Ἰωάννης Βόλφγαγκ Γκαϊτε, γεννηθεὶς ἐν Φραγκφούρτη τῷ 1749.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ Werther, τοῦ Goetz de Berlichingen συνέγραφε τότε τὸ ἀριστοῦργημά του τὸν Φάουστ.

Ἐν Πάτραις.

(Μετάφρασις).

Κωνσ. Περ. Θεοχάρης

ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΣ ΟΥΛΑΝΔ

Δικαίως καὶ ἐπαξίως ἐκλήθη ὁ αἰὼν τοῦ Κλόπστοκ χρυσοῦς αἰὼν τῆς Γερμανικῆς ποιήσεως. Οἱ σπόροι οἱ ριφθέντες διὰ τῆς προνοητικῆς καὶ ρωμαλέας χειρὸς ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ τῆς Μεσσιάδος παρήγαγον ἐν Γερμανίᾳ ἔξοχα ποιητικὰ ἔργα. Ἄνδρες μεγάλου νοῦ καὶ θερμῆς καρδίας ἠκολούθησαν τὰ ἔνδοξα ἔχνη, ἅτινα ἐχάραξεν ὁ Πρῶστος ποιητής, ἀπέδειξαν δὲ διὰ γεγονότων ὅτι, τὸ παράδειγμα τῶν μεγάλων πνευμάτων εἶναι τὸ ἀποτελεσματικώτερον τῶν μέσων, ὅπως ὀδηγηθῆ λαὸς τις εἰς τὴν σοφίαν. Ἡ Γερμανικὴ ποίησις δεσμευμένη ὑπὸ δουλικῆς μι-

μήσεως ἕως τότε, ἐγένετο ἐλευθέρω καὶ ἐθνικῇ, χάρις δὲ εἰς τὰ διακεκριμένα ἐκείνα πνεύματα γλώσσα καὶ ποίησις ἔφθασαν ἐν διαστήματι ὀλίγου χρόνου εἰς τοιοῦτον ὕψος δόξης, ὥστε προῦκάλεσαν τὸν θαυμασμόν τῶν ἐθνῶν. Καὶ ὁ θαυμασμός οὗτος δὲν ἦτο ποσῶς ἀδικαιολόγητος, ἀφοῦ πλείστοι ὅσοι ὑπεστήριζον ὅτι ὁ βόρειος οὐρανὸς ἦτο ἀνίκανος νὰ ἐμπνεύσῃ εὐγενεῖς ψυχάς, ἐν αὐτῷ δὲ τῷ βασιλείῳ Φρειδερίκῳ τοῦ Β' βασιλέως τῆς Πρωσσίας ἐσκώπτετο ὁ εὐγενὴς μονάρχης ὡς χειροκροτῶν τὴν ποίησιν. Τότε ἀνεγνώσθησαν αἱ ᾠδαὶ τοῦ Utz, τὰ λυρικά ἔσματα τοῦ Schubart, τὰ βαλλίσματα (ballades) τοῦ Bürger, τότε ἐγένετο γνωστὸν διὰ τῶν στίχων τοῦ Herder, ἔτι οὐχὶ ἡ ἡμερότης τοῦ κλίματος, τὸ ἄρωμα τῶν ἀνθέων καὶ ἡ γαλήνη τοῦ οὐρανοῦ παράγουν μεγάλους ποιητάς, ἀλλ' ἡ ζωηρότης τοῦ πνεύματος καὶ ἡ ἰσχυρὰ θέλησις. Τότε ἀνεγνώσθησαν τὰ περιπαθῆ ἔπη τῆς Λουίζας καὶ τὰ ἔσματα τῆς Οὐρανίας, τότε ἠκούσθησαν αἱ ὑψηλαὶ συλλήψεις τοῦ Φαύστου καὶ ἡ ἐλευθερία καὶ ἐνεργητικὴ γλώσσα τοῦ Γουλιέλμου Τέλλου.

Εἰς τὸν ἔνδοξον ὄμιλον τῶν μεγάλων αὐτῶν πνευμάτων, πρὸς ἃ τόσα ὀφείλει ἡ Γερμανικὴ ποίησις, δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν καὶ τὸν περιφανῆ ποιητὴν Λευδοβίκον Οὐλανδ.

Ὁ Οὐλανδ ἐγενήθη τῇ 1ῃ Ἀπριλίου 1787 ἐν τῇ πόλει τῆς Τυβίγγης· νεώτατος ἐπεδόθη εἰς τὰς κλασικὰς σπουδὰς καὶ εἰς ταύτας προῦδευσε τόσον, ὥστε δεκατετραετῆς εἰσῆλθεν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον ὡς φοιτητῆς τῶν Νομικῶν, ὅπου καὶ διέμεινεν ἀπὸ τοῦ 1801 μέχρι τοῦ 1807. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἰωάννης Φρειδερίκος ἐχρημάτισε γραμματεὺς τοῦ Πολυτεχνείου καὶ ὁ πάππος αὐτοῦ ἦτο διακεκριμένος καθηγητῆς τῆς θεολογίας, ὅστις καὶ συνέγραψε τῷ 1688 τὴν μάχην τοῦ Βελιγραδίου. Τὸ ἔξοχον πνεῦμα τοῦ Οὐλανδ προῦκάλεσε τὸν θαυμασμόν πάντων τῶν γνωρισάντων αὐτόν, ὥστε μετὰ ἐξαετίαν συγκατελέχθη οὗτος μεταξύ τῶν δικηγόρων τοῦ στέμματος. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔγραψε μετὰ σφῆς περισκέψεως ποιήσεις ἐμπνευσθεῖς ἐκ τῶν ἀρχαίων παραδόσεων τῆς πατρίδος του· λέγω μετὰ σφῆς περισκέψεως, διότι αἱ παραδόσεις εἶναι ἡ ζωσα ἱστορία τῶν λαῶν, καὶ ὅπως οἱ ἀρχαῖοι μῦθοι, μᾶς παρουσιάζουσι τὰ ἦθη καὶ τὰς διαθέσεις τῶν ἐθνῶν, καὶ μᾶς ὀδηγοῦσιν εἰς τὴν ἀρχαίαν κοινωνίαν μεταξύ ἀνθρώπων ἀρεστῶν καὶ ρωμαλέων, τοὺς ὁποίους δὲν ἐξενεύρισε ἡ ὀκνηρία, οὐδὲ διέφθειρεν ὁ χρυσός. Αἱ παραδόσεις εἶναι πλουσία πηγὴ ποιήσεως διεγείρουσα τὴν ἀμιλλαν πρὸς τὴν ἀρετὴν καὶ ἀναφλέγουσα τὸ αἶσθημα πάσης γενναίας ψυχῆς. Ὅπως καταστήσῃσι προσφιλεστέρας τὰς παραδόσεις ταύτας, οἱ

ποιηταὶ ἐδίδον αὐταῖς ἔνδυμα μεγαλοπρεποῦς ποιήσεως, καὶ μίαν νέαν μορφὴν, ἐντεῦθεν δὲ παρήχθησαν αἱ Μυθωδίαι.

Μεταξὺ τῶν ποιητῶν τοῦ εἶδους τούτου τῆς ποιήσεως πρωτεύει ὁ Οὐλανδ, ὅστις ἐνεβάθυνεν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν πατρίων παραδόσεων, ἄς ἠνθολόγησε καὶ παρουσίασεν εἰς ἄρμονικούς καὶ ρέοντας στίχους πλήρεις ἀνδρικής ποιήσεως. Ψάλλει ἀρχαίας διηγήσεις, πολεμικὰ γεγονότα, οἰκογενειακὰς ἀρετὰς, ἐνίοτε δὲ πραγματεύεται θέματα ὅπως φανταστικά, ἅτινα ἐνθυμίζουσι τὰ ἄσματα τοῦ Ὀσσιανοῦ καὶ τῆς Ἔδδας¹, συχνάκις ὅμως ἄδει ἐρωτικά ἄσματα τόσον λεπτὰ καὶ ἠδύμολπα, ὥστε νομίζει τις ὅτι ἐγράφησαν ὑπὸ τῶν Χαρίτων. Οὐδεὶς ὡς ὁ Οὐλανδ ἠδυνήθη νὰ μεταδώσῃ εἰς τὸν γερμανικὸν στίχον διὰ τοσοῦτον ἠπίου καὶ ἠρέμου αἰσθήματος τὸν ἔρωτα, οὐδεὶς κατώρθωσε νὰ κοσμήσῃ διὰ τόσον ἔγνης καὶ ἀθῶας χάριτος αὐτόν, καὶ τοῦτο διότι περιέγραψε τὸν ἔρωτα ὃν ἠσθάνθη ἐν τῇ καρδίᾳ του, αἱ δὲ ποιήσεις αὐτοῦ εἰσὶν ἀληθεῖς ἐμπνεύσεις τῆς ψυχῆς του.

ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος τούτου κινούμενος περιέγραψε τὴν ἰσχὺν τοῦ ἔρωτος ἐπὶ τῆς ποιήσεως εἰς πέντε μυθωδίας ἐπιγράψας αὐτάς «Ὁ ἔρωσ τῶν ποιητῶν» σημειωτέον ὅμως ὅτι ὁ ἔρωσ οὗτος δὲν προέρχεται εἰς τὸν Οὐλανδ ἐκ ψυχικῆς νάρκης, ἀλλ' ἀπεναντίας ἐκ λεπτότητος εὐγενείας, τούτου δ' ἕνεκεν αἱ ποιήσεις του εἰσὶ φοβεραὶ καὶ φλογεραὶ ὡς ἡ ὀργὴ ἦτις τὸν διαπλέγει. Τοιαύτη εἶναι «Ἡ κατάρρα τοῦ ποιητοῦ», ἣν ἐν συνόψει ἀφηγοῦμαι ἐν πεζῷ λόγῳ.

«Ὁ γηραιὸς Βάρδος μετὰ τοῦ νεαροῦ υἱοῦ του εἰσέρχεται εἰς τὸν πλούσιον πύργον τοῦ σκληροῦ βασιλέως, εἰσάγεται εἰς τὴν αἴθουσαν ὅπου οὗτος κάθηται φοβερός ὡς τὸ αἰμόχρουν φῶς τοῦ Βορρά· παρὰ τὸ πλευρὸν αὐτοῦ ἴσταται ἡ γλυκεῖα καὶ ἠρεμος ὡς ἡ σελήνη σύζυγός του. Ὁ γέρων Βάρδος θίγει τὰς ἀρμονικὰς χορδὰς τῆς λύρας του, καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ διὰ φωνῆς οὐρανιας τὸν συνοδεύει· ψάλλουν τὴν ἄνοιξιν, τὸν ἔρωτα, τὴν ἐλευθερίαν, ψάλλουν τὰς γλυκύτητας καὶ τὴν δόξαν αἰτινας ἐνθουσιάζουν τῶν θεατῶν τὰ στήθη. Ἡ βασίλισσα παρασυρθεῖσα ἐκ τῆς γλυκύτητος τῆς φωνῆς του, ρίπτει ἐπ' αὐτῶν τὰ ἄνθη τὰ κοσμοῦντα τὰ στήθη της, ὁ βασιλεὺς ἐξαλλος γενόμενος ὑπὸ τῆς ὀργῆς: «σεῖς, εἶπε, ἀποπλανᾶτε τὴν σύζυγόν μου;» ἀπογυμνοῖ τὸ ξίφος του καὶ διαπερᾶ τὰ στήθη τοῦ νεανίου, ὅστις αἰμόφυρτος καὶ ἡμιθανὴς πίπτει εἰς τὴν ἀγκάλην τοῦ πατρός του. Ὁ γέρων τὸν καλύπτει διὰ τῶν ἱματίων του καὶ φρίσσων ὄλος ἄπνουν τὸν φέρει ἔξω τοῦ πύργου· ἐκεῖ

¹ Ἔδδα, δύο βιβλία ἐμπεριέχοντα τὴν μυθολογίαν, τὴν ἠρωϊκὴν ἱστορίαν τῶν Σκανδιναυῶν καὶ τὴν ποίησιν τῶν ἀρχαίων σκάνδων, ἥτοι ποιητῶν.

θραύει τὴν λύραν του καὶ ταῦτα ἀναφωνεῖ, ἡ δὲ φοβερὰ φωνὴ του ἀντηχεῖ γύρωθεν τοῦ πύργου καὶ τῶν ἀνθῶνων. — Ἐστὲ κατηραμένοι σεῖς, ὧ ὑπερήφανοι κατακίαι, καὶ οὐδέποτε πλέον γλυκὰ ἄσματα καὶ λύραι ἔρωτος ἄς μὴ ἀντηγήσωσιν εἰς τὰ τείχη σας, ἀλλὰ μόνον στεναγμοὶ καὶ θρήνοι, μόνον τὰ δειλὰ βήματα τοῦ δούλου, μέχρις οὐ τὸ πνεῦμα τῆς ἐκδικήσεως σας καταρρίψη καὶ σας ἐξαφανίσῃ. Κατηραμένοι ἐστὲ σεῖς, εὐώδεις ἀνθῶνες, ἀκτινοβολοῦντες ἐκ τοῦ φωτός τοῦ Μαΐου, ἰδοὺ ἐγὼ σας δεικνύω τὸ παραμορφωμένον πρόσωπον τοῦ νεκροῦ τούτου ἵνα ἀποξηρανθῆτε, ἵνα στειρεύσωσιν αἱ πηγαὶ σας καὶ καταστῆτε ἐν τῷ μέλλοντι ἄγνοιοι καὶ ἔρημοι! Κατηραμένος ἐσο σύ, ὧ δειλὲ ληστὰ, ἡ ποίησις σὲ καταρᾶται, ἵνα ματαιῶς ζητῆς ἐκτὸς τῶν γαιῶν σου σταφάνους πολεμικῆς δόξης. Ἐστω λησμονησμένον τὸ ὄνομά σου, αἰωνία νύξ ἄς τὸ καταβροχθίσῃ ὡς τὴν τελευταίαν πνοὴν τοῦ θνήσκοντος, ἄς χαθῇ τοῦτο εἰς τὸ κενὸν τοῦ αἰθέρος. — Εἶπεν ὁ γέρων καὶ ὁ οὐρανὸς τὸν εἰσήκουσε· κατηρειπώθησαν τὰ τείχη, κατεστράφησαν τὰ δώματα καὶ μόνον ὑψηλὴ τις στήλη ἀναμιμνήσκει τὴν ἀρχαίαν μεγαλοπρέπειαν τοῦ πύργου, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἀκόμη ἡμισυντετριμμένη σχεδὸν εἶναι ἐτοιμώπρωτος. Πέριξ τῶν πλήρη ἄλλοτε ἀρωμάτων κήπων ἐξαπλοῦται ἀγρία ἐρήμωσις, οὐδὲν φυτὸν ἢ δένδρον ρίπτει τὴν σκιάν του, οὐδεμία πηγὴ δροσιζει τὴν γῆν ἐκείνην, οὐδὲν ἄσμα, οὐδὲν βιβλίον ἀναμιμνήσκει τὸ ὄνομα τοῦ μονάρχου, ὅπερ διὰ παντός ἐλησμονήθη. Αὕτη εἶναι ἡ ἀρὰ τοῦ ποιητοῦ».

Τοιουτοτρόπως συχνάκις εἰς ὀλίγους στίχους ὁ Οὐλανδ ἀναπτύσσει μεγάλην τινὰ σκέψιν, πραγματεύεται ὀλόκληρον λαόν, ὀλόκληρον αἰῶνα σημειῶν δι' ἰσχυρῶν κρούσεων τὸν χαρακτῆρα τῆς πατρίδος του. Διὰ νὰ ἐπιδείξῃ τὴν πίστιν τοῦ Γερμανοῦ στρατιώτου γράφει τὸν «Καλὸν σύντροφον». — «Εἶχον ἓνα πιστὸν σύντροφον, τὸν πιστότερον πάντων· ὡς ἤκουσε τὸ σάλπισμα τῆς μάχης, ἔτρεξε πάραυτα εἰς τὸ πλευρὸν μου. Συρίζει φωνικὴ τις σφαιρα· θὰ κτυπήσῃ σὲ ἢ ἐμέ; Οἴμοι, κατὰ γῆς πίπτει ἐκεῖνος. Αἰμόφυρτος κοίτεται εἰς τοὺς πόδας μου ὁ καλὸς μου σύντροφος, τὸ ἡμισυ τῆς ψυχῆς μου— Δός μοι δι' ὑστάτην φορὰν τὴν χεῖρά σου, ὧ φίλε μου, λέγει, καὶ ἐγὼ, ὅστις κατ' ἐκείνην τὴν στιγμήν ἐγέμιζα τὸ ὄπλον— δὲν δύναμαι νὰ σοὶ δώσω τὴν χεῖρά μου, ἤδη ζῆσε διὰ παντός ἐν οὐρανοῖς, λέγω, ὧ πιστέ μου σύντροφε». Διὰ τῆς εἰκόνος τοῦ στρατιώτου τούτου, ἐσκιαγράφησε τὸν μέγαν αὐτοῦ ἔρωτα πρὸς τὴν πατρίδα του· ἵνα μὴ χάσῃ καιρὸν μαχόμενος ὑπὲρ αὐτῆς, ἀρνεῖται εἰς τὸν φίλον τῆς ψυχῆς του ἐκπνέοντα τὴν χεῖρά του, ἀλλὰ μεθ' ὁποίας ἀδελφικῆς ἀγάπης καὶ τρυφερότητος!

Πρὸ παντός ἡ πατρίς! τὸ αἶσθημα τοῦτο βρασιλεύει ἐν τῇ ψυχῇ καὶ τῇ καρδίᾳ τοῦ Οὐλανδ. Ὅτε τὰ γαλλικὰ ὄπλα εἰσέβαλον εἰς τὸν Ρήνον καὶ αἱ ἐχθρικοὶ στρατιαὶ ἔτρεξαν νὰ φθείρωσι καὶ ἐκπορθήσωσιν ἀνθούσας ἡγεμονίας, θεμελιωθεῖσας διὰ τοῦ αἱματος τῶσων ἀνδρείων Γερμανῶν, ὁ Οὐλανδ θερμὸς ἐξ ἔρωτος πρὸς τὴν πατρίδα ἔσπευσεν εἰς ὑπεράσπισιν αὐτῆς, γράψας συνάμα θερμὰς πατριωτικὰς ψῆδὰς ἐναντίον τῆς ξένης κατακτήσεως. Ὁ Οὐλανδ ὑπῆρξεν εἰς τῶν μεγάλων ἐκείνων Γερμανῶν, οἵτινες ἠνωμένοι μετὰ τῶν Arndt, Schlegel, Schenkendorf, Follen, Ruchert καὶ Körner κατηράσθησαν τὴν ὑπερηφάνειαν ἐκείνου, ὃν ἐνόμιζον τύραννον τῆς πατρίδος των, καὶ ὧν ποιήσεις, αἵτινες τόσον ἰσχυρῶς ἀντήχησαν εἰς τὴν καρδίαν παντὸς Γερμανοῦ, θαυμασίως ἐπενήργησαν ἐφ' ὀλοκλήρου τῆς Γερμανίας, ἥτις, καίτοι κατακερματισμένη καὶ διηρημένη ἐκ τῆς ἰσχύος τῶν ὄπλων, ἠδυνήθη νὰ ἐνωθῇ διὰ τῆς φιλολογίας. Πρῶτοι οἱ ποιηταὶ ὡς ἀδελφοὶ συνησπίσθησαν πρὸς συνένωσιν καὶ ὑπεράσπισιν αὐτῆς. Συναισθανθέντες τινὲς τῶν Γερμανῶν ὅτι θ' ἀλληλοθυσιασθῶσιν, ἠρυσθίασαν καὶ ἠκολούθησαν διὰ τῶν ὄπλων τὰ ποιητικὰ ἔξομα, ποιηταὶ δὲ καὶ στρατιῶται ἀνδείχθησαν τόσον ἀνδρείοι καὶ μετὰ τσαύτης ἀγάπης συνηνώθησαν, ὥστε ἐταπεινώσαν τοῦ ἐχθροῦ τὸν τύρον εἰς τὸ πεδῖον τῆς Λειψίας.

Ὁ Οὐλανδ δὲν ἠντλήσε μόνον τὰς ἐμπνεύσεις του ἐκ τῶν ἀρχαίων παραδόσεων καὶ τῶν δυστυχιῶν τῆς πατρίδος του, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς μεσαιωνικῆς ιστορίας. Αὐτός, ὡς ὁ Herder καὶ ὁ Tück, ὑπερήσπισε τὴν γενναίαν ἐκείνην ἐποχὴν τὴν χλευασθεῖσαν ὑπὸ τινῶν ἀμβλυωποῦντων καὶ ἐκλείσει διὰ τῶν στίχων του τὴν ρώμην τῶν ἀνδρείων ἐκείνων, οἵτινες κατῴρθωσαν νὰ ὑψώσωσι τὸν σταυρὸν ἐπὶ τῶν κατακτηθέντων τειχῶν τῆς Ἱερουσαλὴμ, ἕνεκα δὲ τούτου μετέβη εἰς Παρισίους, ἠρέυνησε τὰ ἀρχεῖα τῶν βιβλιοθηκῶν καὶ ἐξέθαψε λίαν ἐνδιαφέροντα μεσαιωνικὰ γεγονότα, ἅτινα ἐπιστρέψας εἰς τὴν πατρίδα του διεσαφήνισε καὶ ἐλάμπρυνε διὰ τοῦ καλάμου του. Ἐσπούδασε τὰ ἦθη, τὰς δοξασίας, τὰ αἰσθήματα, καὶ τοὺς θριάμβους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀνέστησε διὰ τῶν στίχων του τὰ ἔξομα τῶν Minne καὶ Sanger¹ τῶν πλανοδίων τούτων ποιητῶν τοῦ γερμανικοῦ μεσαιῶνος, οἵτινες τόσον ἠδέως ἐχαροποίησαν τοὺς πύργους καὶ τὰς πόλεις διὰ τῶν ἐρωτικῶν στίχων των. Αἱ ποιήσεις τοῦ Οὐλανδ, ὡς ἔγραψεν ἐπὶ μεσαιωνικῶν

¹ Λέξις τοῦ ἀρχαίου Γερμανικοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος, ἥτις σημαίνει ἔρωτος φάλται, διατηρουμένη δὲ ἐν τῇ Ὀλλανδικῇ γλώσσῃ (Idoa della Poesia Alemana, di A. G. Bertola).

ὑποθέσεων εἰσι τόσον ἀπλαῖ καὶ ἔχουσιν ἓνα τοιοῦτον τύπον ἀληθείας, ὥστε δύναται τις νὰ τὰς ἐκλάβῃ ὡς γραφεῖσας τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ὁ Οὐλανδ ἐδημοσίευσεν ἱστορίαν τῆς Γερμανικῆς ποιήσεως κατὰ τὸν αἰῶνα τῶν Hohenstaufen, ἔργον σοφώτατον καὶ κριτικώτατον. Ἐὰν κρίνωμεν τὸν Οὐλανδ ὡς πολιτικόν, οὗτος εἶναι ἄξιος παντός ἐπαίνου, διὰ τὰς ἀρχάς του ὡς ὑπερήσπισεν ἐν ὧρα πολέμου μετὰ σθένους καὶ ζήσεως ὡς καὶ ἐν εἰρήνῃ. Τῷ 1832 ἐξελέγη βουλευτὴς τῆς Στουτγάρδης, συνεζήτησε καὶ ὑπερήσπισε τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος του μετὰ θερμῆς καὶ εἰλικρινείας καὶ ἀνεκνήρυχθη ἡγέτης τοῦ κόμματός του. Περιηγήθη τὴν Γερμανίαν, ὅπως περισυλλέξῃ τὰ δημοτικὰ ἔξομα τῆς πατρίδος του, ἅτινα δικαίως ἐθεωρήθησαν ὡς τὰ χρονικὰ τοῦ ἔθνους. Τὰ ἔξομα ταῦτα ἦσαν ἐν χρήσει ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Γερμανίᾳ, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀπόσπασιν τῆς Γερμανικῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τοῦ Φράγκου ἀπηγορεύθησαν ταῦτα, ἡ δὲ τοιαύτη ἀπαγόρευσις σπουδαίως ἐβλάψε τὴν πρωτοτυπίαν τῆς Γερμανικῆς ποιήσεως· διὰ τοῦτο μεγάλως ἐξυπηρέησαν τὴν πάτριον φιλολογίαν αἱ ἔρευναι τοῦ Οὐλανδ, ἀποδώσαντος ζωὴν εἰς τὰ ἔξομα ταῦτα. Ἐνυμφεῦθη τὴν Ἐμμαν Βισσερ ἐκ διακεκριμένης οἰκογενείας τῆς Στουτγάρδης, γυναῖκα τῆς ὁποίας ὁ χαρακτήρ καὶ τὸ πνεῦμα λίαν ἐξετιμήθησαν. Σοφός, πλήρης ἔρωτος διὰ τὴν πατρίδα, ἀληθὴς ποιητὴς, ἔζησε καὶ ἀπέθανεν ἐν ἔτει 1862 θαυμασθεὶς ὑφ' ὀλοκλήρου τοῦ Γερμανικοῦ ἔθνους.

Ἦρὸς συμπλήρωσιν τῆς μικρᾶς ταύτης μελέτης, παραθέτομεν ἐν τῶν δύο βαλλισμάτων τοῦ Οὐλανδ, τῶν τόσον ἐπιτυχῶς μεταφρασθέντων ὑπὸ τοῦ διακεκριμένου λογίου καὶ ποιητοῦ κ. Γ. Βιζυνοῦ :

ΤΟ ΟΝΕΙΡΟΝ

Μέσ' ἔς τὸν πανώριον κῆπο περπατοῦνε
δυό, ποῦ κρυφαγαπιούνε' ἀπὸ καιρῶ.
Ἔτσι χλωμοὶ καὶ ἄρρωστημένοι ποῦναι,
καθήσανε σὲ μέρος ἀνθηρό.

Φιλήθησαν ἔς τὸ μάγουλο οἱ καυμένοι,
φιλήθησαν ἔς τὸ στόμα, ὄλο φωτιά,
ἐμείνανε σφιγτὰ ἀγκαλιασμένοι,
ξανάνωσαν, δὲν ἔχουν ἄρρωστία.

Δυὸ δυνατὰ κουδούνια κουδουνίζουν.
Ἐσβύσθη τ' ἐννερό τους ἔδεκεί:
Τὴν νέα μέσ' ἔς τὸ μοναστήρι χρίζουν,
τὸ νέο ἔς τὴ βαθειὰ τὴ φυλακή!!

Ζάκυνθος

Δ. Ἠλιακόπουλος

ΠΡΟΣ ΛΕΥΚΗΝ ΠΕΡΙΣΤΕΡΑΝ

ὦ σύ, γοργή παροδίτις τῶν ὕψων, νεφελοβάτις περιστερὰ, ἥτις ἐλαφρὰ ὡς ἡ πνοή τῆς λειμωνιάδος αὐρας ἀνιπταμένη, προσπλέεις ἐνηδύως ἐν τῇ ἀχανεῖ τῶν αἰθέρων ἐκτάσει, ὑφ' ἧς πρὸ τοῦ ρεμβώδους ὄμματός μου οἰοεὶ ἀπορροφᾶσαι καὶ ἐξαφανίζεσαι, σμικρὰ πρὸ αὐτῆς ὡς ἀμμόκοκκος ἐν τῷ βάθει πελάγους, ὡς στιγμὴ πρὸ τοῦ Ἀπείρου, ὡς ὁ ἄνθρωπος πρὸ τοῦ Μεγάλου Θεοῦ! ὦ χιονόλευκον πτηνόν, τί ζητεῖς ἐπὶ τῆς δι' ἀμαράντου κισσοῦ ἐστεμμένης καλλισκίου θυρίδος μου;

Ἄδελφὴ τῶν Ζεφύρων, ποῦ ἄρα τὴν φωλεάν σου ἐρείδεις; ἐπὶ τῆς χλωρᾶς τοῦ κήπου μου μυρσίνης, ἣν δὲν ἰσχύει ἵνα μαράνη τοῦ χιονοβλήτου βορρᾶ ἢ πνοή, ἐπὶ τῆς πενηθφόρου κυπαρίσσου, ἥτις στένουσα φιλεῖ τὴν λευκὴν τοῦ καλλιμαρμάρου μνήματος πλάκα, εἶτα δὲ ἀτενίζουσα πρὸς τὰ ὕψη, μορμύρει βαιῶν προσευχὴν ὑπὲρ τοῦ ὑπνώττοντος ἐν αὐτῷ, ἢ ἐπὶ τῶν ἀτμωδῶν νεφελῶν τοῦ αἰθέρος τῶν χρυσαργύρων, τῶν ἀεροπλανῶν, ὅπου συνεχῶς σὲ πλανῶσιν αἱ ταχυπόροι σου πτέρυγες;

Πτερὰ! παλμῶδες ὄνειρον τὰ ὕψη διατρέχον.
Θελξίνους κατάργησις ἐκτάσεων, καιρῶν.
ιδανικός τις σύνδεσμος γῆν, οὐρανὸν συνεχῶν!
.... ἔχει πτερὰ ὅ,τι τερπνὸν καὶ ὅ,τι ἱερόν.

Ἐχει πτερὰ ὁ ἄγγελος καὶ ἡ Ἐλπίς ἢ θεία,
ἥτις θωπεύει τὴν ψυχὴν καὶ ἀπέρχεται ταχύ·
ἔχει πτερὰ τοῦ ποιητοῦ ἢ πάλλουσα καρδία
καὶ τοῦ θνητοῦ ἔχει πτερὰ ἢ αἴλος ψυχῆ!

Καὶ σύ, καὶ σύ, καλλίπτερος περιστερὰ μου, χαῖρε!
τόνχειροπόλον ὄμμα μου τὴν πτῆσίν σου ποθεῖ·
ὦ! τὴν ψυχὴν μου μετὰ σοῦ ἀνιπταμένη φέρε,
εἰς τὰ χρυσα σου σύννεφα νὰ σὲ ἀκολουθῇ!...

ὦ εὐπτερος ξένη μου, ὅθεν δήποτε κἄν ἦκεις, εἴτ' ἐκ τῶν ἀφύλλων
τοῦ χειμῶνος θασῶν, εἴτ' ἐκ τῶν ἠλιακῶν συννέφων, ὡς εὐ παρέστης!

Κάθισον ἐπὶ τῆς φιλοξένου θυρίδος μου, πλέξον ἀνὰ μέσον τῶν φυλλωμάτων αὐτῆς τὴν θερμὴν φωλεάν σου, χιονοπτέρυξ περιστερὰ, ὡς εὐλογία τοῦ οὐρανοῦ ἐπ' αὐτὴν κατελθοῦσα ἐκείθεν, σὺ ἢ γλυκυτάτη μετὰ τοὺς ἀγγέλους μορφή, μορφή ἀγνὴ καὶ ἱερά, ἣν τὸ θεῖον ἐνεδύσατο, ὅτε ἀκαριαίως μέσῳ αἴγλης καὶ ἀστραπῆς κατέπητη ἐπ' Ἐκείνον, πρὸ τοῦ ὁποίου ἀνέδραμον τοῦ Ἰορδάνου τὰ εὐφλοισθα ρεῖθρα!

.... Εὐδαίμων, εὐδαίμων ὑπαρξίς!... ἐν ᾧ ἡμῶν οἱ κεκμηκότες ὀφθαλμοί, μετὰ πάθου προσβλέποντες τὰ εὐρέα ὕψη, ἀνωφελῶς προσπαθοῦσιν ἵνα μαντεύσῃ τὴν ἐκεῖ διαστράπτουσαν χάριν, τὰς πόρρω ἀνελισσομένας χρυσολαμπέτιδας καλλονάς, ὧν ἀσθενῶς μόνον μακρόθεν ἀντιλαμβάνονται, σὺ, τὸ εὐνοηθὲν ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ πλάσμα, σὺ ἢ κόρη τῆς γῆς, ἀλλὰ τῶν ὑπερνεφῶν κρηπίδων ὁδίτις, περιπίπτασαι ἀπαύστως ἐκεῖ! ὦ, πόσον σὲ ζηλεύω! Ἄλλ' ὅμως σιωπᾶς, περιστερὰ μου· οὐδέποτε τὸ σιγηλόν σου ράμφος ἀνοίγεται ἵνα ἐξιστορήσῃ πρὸς ἡμᾶς ὅ,τι τὸ εὐλαμπές σου ὄμμα ἐκεῖ κατεῖδε· φεῦ! ἀφ' οὗ οὐδὲν λέγεις, οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς ἀποκαλύπτεις, γλυκεῖά μου ξένη, πρὸς τί, πρὸς τί ἔλαθες πτέρυγας;

Μῆτοι σοὶ ἔδωκεν αὐτὰς ὁ Θεός, ἵνα ἀπὸ τῆς τεθλιμμένης μητρὸς φέρῃς πρὸς τὸν μακρὰν ἀποδημοῦντα υἱόν της θαυμάσιον ἐπιστολὴν γεγραμμένην ἐν νυκτὶ σιγαλέᾳ, ὑπὸ τὸ τρέμον φέγγος λυχνίας ὠχρολαμποῦς, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν θαλπεράν, τὴν ἀσβεστον φλόγα παλλούσης καρδίας, ζεούσης ψυχῆς;

Ἡ ἵνα κομίζῃς πρὸς τὸν νοσταλγοῦντα, τὸν μακρὰν τοῦ φίλου πατρῖου ἐδάφους εἰς βαθυφάραγγα ὄρη καὶ κρημνώδεις βράχους πλανῶντα βῆμα κλονούμενον, ἐν γλυκῷ δροσοστάλακτον ἄνθος, ἐν ἀνεμοπλάνητον φύλλον ἄπὸ τῆς πατρίδος αὐτοῦ;

Ἡ μήπως, ὅτε ἐν παγετώδει νυκτὶ χειμῶνος, καθ' ἣν σιγῶν ὑπνώτει τὸ σύμπαν καὶ μόνον τοῦ σφοδροῦ βορρᾶ καὶ τῶν γιγαντοκεφάλων δρυῶν ἢ βροντερὰ καὶ ἀγρία πάλῃ βρέμει λυσοσῶδῶς ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ, νὰ ρίπτῃς λάθρα, διὰ χαινούσης ρωγμῆς τῆς θυρίδος πρὸς τὰ θῶα ὀρφανὰ καὶ τὴν πικρὸν ὕπνον καθεύδουσιν χήραν, ὧν ἀσεδῶς ἐπιπλανθάνονται οἱ πάντες, τὸ ἀελλπτον ἔλεος;

Ἡ, τέλος, ἵνα κατοπτεύουσα λαθραίως, ἀναγγέλλῃς εἶτα πρὸς τὸν Πατέρα Θεὸν τίς καρδία ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης χαίρει καὶ ποία θλίβεται καὶ θρηνεῖ, τίς χαίρει τὴν ἀγνὴν χαρὰν τοῦ δικαίου καὶ τίς τρυφᾷ ἐν τῇ βεβήλῳ ἡδονῇ τοῦ ἀρπαγος, ἢ, τίς ψυχὴ ἀναμιμνήσκειται αἰὲ τοῦ Ζωοδότου Ἐκείνου, καὶ ποία οὐδὲ κἄν ἐνθυμεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν

τῆ ἀενάῳ τύρβῃ, ἐν τῇ λυσσώδει τῶν παθῶν πάλῃ, ἥτις τὸν βίον της ἀποτελεῖ;

Ἄλλὰ φεύγεις, πετᾶς, μὲ καταλείπεις, χιονόπτερος ξένη μου! ποῦ πάλιν σὲ ὠθεῖ βιαίως τοῦ χειμερίου βορρᾶ ἢ πνοῆ; ὦ! ἂν πρὸς τὰ ἀργυρόφωτα ὕψη τοῦ Παραδείσου νῦν ὀδεύης, ὦ αἰθερόβιος τῆς γῆς παροδίτις, ὦ ἱερά ἀγγελιαφόρος, εἰπέ, εἰπέ πρὸς τὸν Θεόν, σ' ἐξορκίζω, ὅτι ἡ νέα ψυχὴ μου, βαρυνθεῖσα τὸν κόσμον μετὰ τῶν σάλων καὶ τῶν τρικυμιῶν του, μετὰ τῶν χαρῶν καὶ ἐλπίδων του, ποθεῖ νὰ λάβῃ τὰς ἀσπίλους πτέρυγές σου, ἵν' ἀναβῇ πρὸς Αὐτόν!

Ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Κορνηλία Α. Πρεδεζιώτου

Ο ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΠΟΛΛΩΝΑ ΥΜΝΟΣ

Ἡ ἐπομένη ἄνευ ἀξιώσεων ἑμμετρος παράφρασις τοῦ πολυθρυλήτου εἰς τὸν Ἀπόλλωνα ὕμνου, ἐδημοσιεύθη πρό τινος εἰς τὴν «Νέαν Ἐφημερίδα». Ἡ παράφρασις αὕτη ἐγένετο πρὸς ἰκανοποίησιν φιλικῆς ἀπαιτήσεως τοῦ καθηγητοῦ κ. Κωνσταντίνου Φρεαρίτου, ἀξιώσαντος παρὰ τοῦ μεταφραστοῦ τὴν ἐν καθαρευούσῃ γλώσσῃ ἑμμετρον τῶν ἐνοιῶν τοῦ μεγαλοπρεποῦς ὕμνου ἀπόδοσιν.

ΤΕΜΑΧΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Σέ, τὸν περιδοξὸν κιθαριστὴν,
τὸ τέκνον τοῦ Διὸς τοῦ Ὀλυμπίου,
τὸν καθιστάντα εἰς ἡμᾶς γνωστὴν
τὴν τύχην τοῦ ἀγνώστου ἐτι βίου
διὰ χρησμῶν ἀγίων, ἀθανάτων
ἀπὸ τῶν βράχων τούτων τῶν ἀβάτων,

Σὲ θὰ ὑμνήσω, ὅτι ἐπελθὼν
ἐλύτρωσας τὸ ἱερὸν μαντεῖον
ἀπὸ τῶν ξένων τῶν πολυπληθῶν,
ἀπὸ τοῦ δράκοντος τῶν πολεμίων,
διὰ βελῶν τρυπήσας ἐπαλλήλων
τοῦ ὄφεως τὸ δέρμα τὸ ποικίλον!

.....

ΤΕΜΑΧΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ὦ κόραι, αἴτινες τὰς χλοερὰς
τοῦ Ἐλικῶνος ἔχετε κλιτύας,
προσέλθετε καὶ μέλψατε φαιδράς,
εὐώλενοι παρθένοι, εὐλογίας,
τὸν χρυσοκόμην Φοῖβον ἐξυμνοῦσαι,
τὸν φίλον ἀδελφόν, ὦ θεῖαι Μούσαι.

Τῆς Παρνασσίδος ταύτης κορυφῆς
τὰς ἔδρας διαβαίνων τὰς εὐρείας,
προσέρχεται αὐτὸς φωτοστεφῆς
εἰς τὴν ἀγνὴν πηγὴν τῆς Κασταλίας,
χορὸν Δελφίδων ἄγει θεσπεσίων,
καὶ κυβερνᾷ τὸ πάνσεπτον μαντεῖον.

Ἐλθὲ καὶ σὺ, ὦ πόλις ἱερά,
Ἄθηναι, τέμενος τῆς Τριτωνίδος,
ἣν οὐδεμία βία κρατερὰ
πολεμικῆς δαμάζει καταιγίδος,
ἀλλ' ἐκ τῆς γῆς σου ἡ θεὰ ἐκείνη
παντὸς κακοῦ πνοὴν ἀπομακρύνει!

Ἐπὶ ἀγίων σήμερον βωμῶν
ὁ Ἥφαιστος μπρῖα ταύρων καίει,
καὶ κνίσσα μετ' Ἀραβικῶν ἀτμῶν
εἰς τοῦ Ὀλύμπου τὴν αὐλὴν προσπνέει,
ἐκπέμπει δ' ὁ αὐλὸς ὤδην γλυκεῖαν
καὶ ἡ κιθάρᾳ θεῖαν μελωδίαν.

.....

Σταμάτιος Α. Βάλδης

ΜΑΝΙΑΤΙΚΑ ΜΟΙΡΟΛΟΓΙΑ

(ἀπό ἀνέκδοτη συλλογή).

Καλέ μου φίλε,

Ἔχω μιὰ καλούτσικη συλλογή ἀπὸ τέτοια, μνημεῖα, ὅπως τὰ λέμε, τῆς ἀκρι-
θῆς μου πατρίδας. Ὁ πολυτιμὸς μας ὁ «Παρνασσός», ποῦ μὲ τόσην καλωσύνη
καθετόσο ἐφιλοξένησε τὰ φτωχικά μου δοκίμια, αὐτὸς γιὰ ἀντίδωρο τῆς καλωσύ-
νης του αὐτῆς ἄς δεχτῆ καὶ τοὺς μικροὺς μου κόπους τῆς συλλογῆς, γιὰτί τέ-
τοιος, μοῦ φαίνεται, τὸ περισσότερο εἶνε κι' ὁ μεγάλος ὁ σκοπὸς του. Σοῦ στέλνω
τόρα τὰ μοιρολόγια, πρώτα-πρώτα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν σοφὸ καὶ σεβαστό μου φίλο
κ. Ν. Πολίτη, ποῦ ἐδημοσίευσε ἄλλοτε στὴν *Πανδώρα* δύο τρία κι' ἀπὸ μιὰ κυ-
ρία — κυρία Ραζέλου ὀνομάζεται, — ποῦ ἐδημοσίευσε μὲ πολλὴν ἀμέλεια 'ς ἀπε-
ρασμένα χρόνια (1870) μιὰ μικρὴ συλλογὴ τῆς ἀπὸ *Προσίμια μοιρολογίων* καθὼς
τὰ λέει, καὶ βέβαια δὲν ὑπάρχει τόρα παρὰ σὲ λιγοστοὺς τὸ βιβλιαράκι τῆς ἐκτὸς
ἀπ' αὐτοὺς, — δὲν ξέρω ἂν μοῦ ξέφυγε κἀνα ἄλλο σὲ κανένα καλὸ περιοδικό, —
κανένας ἄλλος δυστυχῶς δὲ βρέθηκε νὰ πλώσῃ τὸ χέρι του νὰ μαζέψῃ αὐτὰ τὰ
μαργαριτάρια τῆς Μάνης, ποῦ καιρὸ χάνονταν ἕνα-ἕνα σκόρπια ἀνάμεσα στὰ
ξερὰ, μὰ τόσο τιμημένα τῆς βράχια. Δὲν ξέρω πάλι τί μπορεῖ νὰ μῆς προετοι-
μάζῃ ὁ κ. Πολίτης στὴν μεγάλη ἐθνικὴ του συλλογῇ, ποῦ θὰ κλείσῃ ὅλον τὸν
Ἑλληνικὸ ὠθαυρὸ κι' ὄλην τὴν ἀθάνατη ψυχὴ τοῦ νέου μας ἔθνους μέσα τῆς
καθὼς λέγει, μὰ τὸν παρακαλῶ, — ἂν καὶ δὲ θὰ τοῦ εἶνε τόσο ἀναγκαῖα τὰ παρα-
κάλια μου, — νὰ μὴν ξεχάσῃ καὶ τὴν καυμένη τῆ Μάνη, ποῦ θρέφει γιὰ δαύτη
τόσες παιδικὲς θύμησες μάλιστα. Ἄς ἀνοίξῃ μιὰ φιλοξενη γωνιά — στὴν χώρα
ποῦχει τὴ φιλοξενιὰ ἀξέτιμητο καύχημά τῆς. Γιὰ τοῦτο μάλιστα βιάζομαι νὰ
δημοσιεύσω ὅσα ἤμπορῃσα κάθε τόσο νὰ μαζεύσω, κι' ὅσα μάτα μαζεύσω τόρα
ποῦ θὰ ξανακατεβῶ στὴν πατρίδα, πάλι θὰ βιαστῶ νὰ δώσω στὸν *Παρνασσό*, γιὰ
νὰ ταῦρη κιόλα πρὸ χειρα, — ἂν δὲν τᾶχῃ ὡς τόρα, — ὁ σοφὸς καθηγητῆς.

Ἄθῆνα· τὸ Θεριστῆ στὰ 1894.

Α'.

Η ΦΑΡΜΑΚΕΥΤΡΑ

(1)

Μιὰ μέρα καὶ μιὰ Κυριακὴ
Καὶ τὴν ἡμέρα τῆ Λαμπρῆ,
Σηκώθηκ' ἡ Παρασκευὴ
Κ' ἔψησε τὲς τυρόπητες·
Ἐκεῖ τῆς ἐχαλάσανε
Καὶ ψίχαλα γενήκανε.
Ἐπῆγε στὸν πατέρα τῆς·
— Κακὸ σημάδι σήμερα·
Χαλάσαν ἢ τυρόπητες

Καὶ ψίχαλα γενήκανε...
— Μωρὴ δὲν εἶνε τίποτα,
Βάλε κουλούρια στὴν ποδιά
Κόκκιν' αὐγὰ στὴ ζουναριά...
Τὸ δρόμον ὅπου πάγαινε
Ἄπάντησε τὸν ἄντρα τῆς
Μαζὶ μὲ τὸν κουνιάδο τῆς.
— Μωρὲς καὶ ποῦν' ὁ Κωσταντῆς,
Ἄντρα μου καὶ κουνιάδε μου ;...

— Στὴ στάνη τὸν ἀφήκαμε,
Νάρμέγγη, νὰ τυροκομᾷ,
Καὶ νὰ ταῖζῃ τὰ σκυλιά...
Ἵλο πηλάλα πηλαλεῖ
Κ' ἀπὸ μακριὰ πᾶνάντισσε
Τὸν ἄκουσε καὶ βόγγηξε.
— Γιὰ πές μου, πές μου, Κωσταντῆ,
Ποῖος εἶνε ὁ μαυροφονιάς,
Νὰ πάρω γὼ τὸ δίκιο σου ;...
— Τί νὰ σοῦ εἰπῶ, μωρ' ἀδερφή...
Ἵ ἄντρας σου εἶν' ὁ φονιάς.
Μαζὶ μὲ τὸν κουνιάδο σου...
Ἄπάνου τῆς τὸν ζάλωσε·

Στὸν δρόμο ὅπου πάγαινε
Μισοστρατὶς ξεράθηκε.
Τότες τὸν ἀπαράτησε
Σὲ μιὰ ἐκκλησιὰ τὸν ἔβαλε.
Στὴν Τζιμοθα κατέθηκε
Πῆρε δεκάρα σουλιμᾷ,
Διᾶκε καὶ τοὺς μαγέρεψε,
Κ' ἔπιασε τοὺς προσκάλεσε.
Πρώτη μπουκιά ποῦ φάγανε
— Σκύλλα, μᾶς ἐφαρμάκωσες !...
— Ἄμὲ καὶ δὲν τὸ ξέρατε
Πῶς ἔτσι θὰ παθαίνατε ;

ΜΟΙΡΟΛΟΓΙ

(2)

Στὴν Κατερινιώ τὴν κόρη Γεώργη-Μούρτζινου

Τὸ σημαντῆρι βάρεσε, Μιστρᾷ καὶ Καλαμάτα,
Τοῦ Ρήγα ἢ ἴγγὸνα πῶθανε, τοῦ βασιλιᾷ ἢ κόρη,
Τὸ σκέπος τῆς Ἀνδρούβιστας καὶ τὸ κλειδὶ τῆς Μάνης,
Τοῦ Μούρτζινου τοῦ τρομεροῦ τοῦ Γιώργη ἢ θυγατέρα.
Τὸ σκέπος τῆς Ἀνδρούβιστας καὶ τοῦ Ζυγοῦ ἢ κορῶνα.
Ἄφινει γιὰ τοὺς φίλους τῆς καὶ γιὰ τοὺς ἰδικούς τῆς,
Ἄφινει καὶ τῆς μάνας τῆς τρία γιαλιὰ φαρμάκι·
Τῶνα νὰ πίνῃ τὴν αὐγῇ, τᾶλλο τὸ μεσημέρι,
Τᾶλλο τὰ λιοκαθίσματα ποῦ βασιλεύει ὁ ἥλιος,
Νὰ κλαίῃ γιὰ τὴν Κατερινιώ, ὅπου τὴν ἀπαρνεῖται.
Νὰ πάη στῆς Ἄρνας τὰ χωριά, στῆς Ἄρνητιᾶς τὰ μέρη
Νὰ κάμῃ ξένους ἀδερφοὺς καὶ ξένες παραμάνες,
Νὰ θαμποθοῦν τὰ μάτιά τῆς τηράζοντα τὲς στρατές
Καὶ νὰ μαλλιᾶσῃ ἢ γλωσσά τῆς ρωτῶντα τοὺς διαβάτες,
— Διαβάτες, ποῦ διαβαίνετε, καλοὶ μου στρατολάτες,
Μὴν εἶδατε μιὰ νιὰ καλή, μιὰ ἑακουσμένη κόρη
Τοῦ Μούρτζινου τοῦ τρομεροῦ τοῦ Γιώργη θυγατέρα ;...
— Γιὰ πές μας τὰ σημάδιά τῆς, μπορεῖ νὰ τὴν ἰδοῦμε...
— Ψηλόλιγνη ἦταν στὸ κορμὶ καὶ ροδινὴ στὰ κάλλη·
Ἄσπρη, κατάσπρη σὰ χαρτί καὶ γαλανὴ στὰ μάτια
Καὶ μὲς τῆς Μάνης τὰ χωριά σὰν κείνη δὲν εἶν' ἄλλη.
Ἐῖχε τὰ μάτια σὰν ἐλιά, τὰ φρύδια σὰν γαϊτάνι
Κ' εῖχε τὸν ἥλιο πρόσωπο, τὰ χεῖλιά τῆς μερτζάνι...
— Ἐψεβραδὶς τὴν εἶδαμε στ' Ἄδη τὸ περιδῶλι.
Ἐκεῖ τῆς γράφαν τὸνομα μὲ τοὺς ἀποθαμένους...

ΤΟ ΜΟΙΡΟΛΟΓΙ ΤΟΥ ΠΕΤΡΟΜΠΕΗ

(3)

Πετρόμπειος καθότανε μὲς τ' Ἀναπλιῶ τὸ κάστρο,
Καὶ μὲ τὸ κιάλι τήραε, τὴν Τζίμοβ' ἀνανταίνει
Καὶ μὲ τὸν Γιάννη ἐλόγιαζε καὶ μὲ τὸν Γιάννη λέει,
— Δὲν εἶν' πουλιά πετούμενα ἀπάνου στοὺς ἀγέρες,
Νὰ γράψω μιὰ πικριά γραφὴ σὲ τρεῖς μεριές καυμένη,
Νὰ βγάλουν τὰ χρυσᾶ σκουτιά, γιὰ νὰ τὰ βάψουν μαῦρα,
Σκοτώσανε τὸν Κωνσταντῆ, τὸν Μπετζαδὲ Γεωργάκη,
Πούταν ἓνα τριαντάφυλλο 'ς ὄλην τὴν οἰκουμένη.
Κλάψετε, φίλοι, κλάψετε, καὶ σεῖς, ὄχτροί, χαρῆτε,
Καὶ σεῖς οἱ Τσιμοβιώτες μου στὰ μαῦρα νὰ ντυθῆτε.

ΤΟ ΜΟΙΡΟΛΟΓΙ ΤΟΥ ΒΟΪΔΗ ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ

(ποῦ σκοτώθηκε στὸ Μανιάκι).

(4)

Θέλω ν'ανοίξω τὸ χαρτί καὶ νὰ διαβάσω τὸ ψηφί.
Ἀπὸ τὸ Ἄλφα ὡς τὸ Μῆ' ε, καπετὰν Πιέρο-Βοιδῆ,
Ἀνάθεμα τοὺς ἐδικούς ποῦ σένα σ' ἐξωρίσανε
Μέσα στοῦ Νίκλου τὰ βουνά, μέσα στοῦ Νίκλου τὰ χωριά.
Ἀνάθεμά τὴν τὴ Βουλή, δὲ σ' ἄφησ' ἡσυχαστικό,
Μόν' σ' ἔκαμε χιλίαρχο καὶ βγῆκες ὄξω στὸ Μωριᾶ,
Ὅξω στὰ Μωθακόρινα, μὲς τοῦ Μανιάκι τὸ χωριό.

Ποῦ γίνηκε ὁ ρωμιοκομμός!...

Καὶ ποῦ νὰ κάμω τὴν ἀρχή, καὶ ποῦ νὰ δώσω τὴν τιμή,
Ἔ, Παπαφλέσσα, πρώτη ἀρχή.
Ἔτσι, Κεφάλα, ἀφέντη μου, ποῦσσουν κεφάλι ξακουστό,
Ποῦσσουν κεφάλι τοῦ Μωριᾶ καὶ Θανασούλη, μάτια μου,
Δημήτρη Πουλικάκο μου, πολλὰ κορμιά ποῦ χάθηνα
Καὶ μερδικὰ ποῦ σβύσανε!...

Σπίτια ξεσπιτισμένα μου,
Κλειδιά παραδομένα μου....

ΜΟΙΡΟΛΟΓΙ ΤΟΥ ΜΑΥΡΟΒΙΔΗ ΑΗ' ΤΑ ΠΗΓΑΔΙΑ

(5)

Τὸ βλέπεις κείνο τὸ βουνὸ τὸ πέρα καὶ τὸ κείθε ;
Στὴν ἀποσκιαδερὴ μεριά ὁ Μαυροβιδῆς ἐσπέρνει,
Μὰ εἶν' τὸ ζευγάρι του καλὸ, ζυγὸς μαλαματένιος,

* Τοῦ τὸ μοιρολόγησε ἡ ἀδερφή του ἡ Καλιαντζοῦ, περίφημος μοιρολόγηστρα.

Εἶν' καὶ τὰ λούρα τοῦ ζυγοῦ χρυσᾶ μαλαματένια·
Πουλάκι ἐπῆγε κ' ἔκατσε στοῦ Μαυροβιδῆ τ' ἄσκιάδι,
Δὲν ἐκελάιδει σὰν πουλί, μὴδὲ σὰ χελιδόνι,
Μόν' ἐκελάιδει κ' ἔλεγε μάνθρωπινὴ μιλίτσα,
— Ἄιντε, καυμένη Μαυροβιδῆ, κί' ἂν σπέρνης δὲ θερίζεις.
— Πουλάκι μου ποῦ τᾶκουσες ; . . .
— Ἐχτὲς προχθὲς ἐδιάβαινα μὲ δυὸ, μὲ τρεῖς ἀγγέλους
Καὶ γράφον καὶ τὸ Μαυροβιδῆ μὲ τοὺς ἀποθαμένους...
Κ' ἐκεῖ τὰ βόιδα σκότωσε καὶ τὸ ζυγὸ τσακίζει·
Πηγαίνει στὸ σπιτάκι του τῆς γυναικὸς του λέει,
— Γυναίκα, στῶσε πάπλωμα, στῶσε παχὺ στρωμένο
Καὶ χᾶε γιὰ τὸν πνευματικὸ νὰ μὲ ξεμολόγησῃ...
Κί ὅσο νὰ πάη κί ὅσο νάρθῃ ὁ Μαυροβιδῆς πεθαίνει.

Η ΒΓΕΝΟΥΛΑ

(6)

Ἡ Βγενούλα ἡ μικρὴ κ' ἡ μικροπαντρεμένη
Ὅλο ἐκαυχῶταν κί' ἔλεγε πῶς ἄλλον δὲν φοβᾶται·
Κί' ὁ χάρος σὰν ἀγροίκησε, πολὺ τοῦ κακοφάνη,
Μαῦρο φιδάκι γένηκε κί' ὄρηο χελιδονάκι
Κ' ἐπῆγε καὶ τὴν δάγκασε ἀπ' τὸ δεξὶ βυζάκι.
Μπαινοβγαίνουν οἱ γιατροὶ μαζί μὲ τοὺς ντετόρους
Καὶ μπαινοβγαίνει ἡ μάνα τῆς τραβῶντας τὰ μαλλιά τῆς.
Κί' ὁ ἄντρας τῆς ἀνάντιασε στὴ μέση τοῦ πελάγου,
Μὲ δώδεκα τουμπαναριοὺς, μὲ δεκοχτὼ παιχνιῶτες,
Βλέπει παπᾶ στὴν πόρτα του καὶ διάκο στὴν αὐλὴ του
Κ' εἶδε κ' ἓνα μικρὸ παιδί τὸ θυμιατὸν ἐκράτει·
— Σωπάξτε οἱ τουμπαναριοὶ καὶ πάψετε οἱ παιχνιῶτες . . .
Κ' ἡ μάνα τῆς τῆς ὀμιλᾷ κ' ἡ μάνα τῆς λέει,
— Γιὰ σῆκω ἀπάνου, μάτια μου, τ' ἤρθαν οἱ συμπεθέροι . . .
— Κί' ἂν ἤρθαν, καλῶς ἤρθανε, βάλ' τους νὰ φᾶν', νὰ πιούνε,
Στῶσε τίς τάβλες θλιβερὲς καὶ τὰ τραπέζια μαῦρα
Καὶ τὰ κρατηροπόττηρα πικρά, φαρμακωμένα . . .

ΜΟΙΡΟΛΟΓΙ ΤΗΣ ΜΟΥΡΤΖΙΝΙΝΑΣ

(τοῦ Γιώργη Μούρτζινου).

(7)

— Γιὰ ἀγροίκα, κυρὰ Γιώργενα . . .
Τί φορεσιά ποῦ φόρεσες καὶ τί σπαλέτο πῶθαλες,
Καὶ δὲν τὸ βγάνεις γιὰ ντροπή, μὴδὲ γιὰ παρατήρησι ; . . .
Ὁ Μούρτζινος δὲν πέθανε, μᾶς εἶπαν πῶς εἶν' ψέματα . . .

Μείς δὲν ἤρθαμε γιὰ κακό, ἤρθαμε γιὰ χαιρετισμό,
Τὶ κάνει ὁ Μούρτζινος γιορτή, κ' ἤρθαμε στὴν πανέγυρη.
Μὰ σήκω, νόφη, κι' ἄλλαξε, φόρεσε τὴν καλὴ ἄλλαξιὰ,
Τὶ τὸ παπόρι ἀνάντιασε καὶ λὲν πῶς εἶν' ὁ Μούρτζινος.
Σήκω νὰ πᾶς στὴν ἀπαντὴ νὰ τὸν προαπαντήσουμε.
Ἐκεῖνος θέλει ἐπιρροή, τί ἔχει δόξα καὶ τιμὴ...

ΜΟΙΡΟΛΟΓΙ ΤΟΥ ΓΙΩΡΓΗ ΜΟΥΡΤΖΙΝΟΥ

(8)

Τρεῖς περδικούλες κάθουνταν στοῦ Μούρτζινου τῆ βάρδια.
Ἡ μιὰ τηράει τὰ πέλαγα κ' ἡ ἄλλη τὴν Ἀθῆνα,
Ἡ τρίτη ἢ ξαστερινὴ μοιρολογᾷ καὶ λέει
—Τ' εἶν' τὸ κακὸ ποῦ γίνεται στοῦ Μούρτζινου τὰ σπίτια;
Κάνε μπουβάλια σφάζουσε, κάνε χαρτιά μερνᾶνε.
—Μήδε μπουβάλια σφάζουσε, μήδε χαρτιά μερνᾶνε
Πέθαν' ὁ Γεώργη—Μούρτζινος, ποῦ ἦτανε ξακουσμένος.
Πούτανε ἔσ' ὄλα τὰ χωριά, στὴν Πόλη ἀγροικημένος.
Τὸν κλαῖνε χώρες καὶ χωριά κι' ὄλα βιλαέτια,
Τὸν κλαίει ἡ μαύρη Ἀνδρουβίστα μὲ τὰ περιχωρά της
Γιατὶ τιμὴ κ' ὑπόληψη ἔφυγε ἀπὸ κοντὰ της.
—Ἀφέντη, ἀφέντη Μούρτζινε, οἱ Ξεχωρίτες μοῦπανε
Νὰ πάρουν τὰ τουφέκια τους, νὰ κατεβοῦνε στὸ γιάλο,
Στῆ βάρδια νάναντιάσουσε, τόνομα νὰ φωνάζουσε.
Κι' ἂν δὲν ἐβγής, κι' ἂν δὲ φανῆς, ἄλλην πόρτα θὰ πιάσουσε
Κι' ἀφέντη θὰ φωνάζουσε...
Μόνε μὴ σοῦ κακοφανῆ, δική σου θὰν' ἢ προσβολή...
Κ' ἐμεῖς ποῦθε νὰ πέσουσε καὶ ποιόνε νὰ διαλέξουσε,
Νὰ τότε εἶπούμ' ἀφεντικό; κακός μας, μαῦρός μας καιρός!...
—Πάλι ἄς γυρίσω κι' ἄς τὸ εἶπῶ, ἄς εἶν' καλὰ ἢ Κατερινιώ,
Νὰ μεγαλώσῃ, νὰ γενῆ, νὰ κάμουσε καλὸν γαμπρό,
Νὰ τότε εἶπούμε Μούρτζινο, νὰ τοῦ κρεμάσουσε σπαθί,
Νὰ πάρῃ τὴν ὑπόληψη, νὰ κάτῃ στὸ ποδάρι σου
Νὰ δέχεται τοὺς φίλους σου...
—Ὁ Μούρτζινος ἐπέθανε καὶ πίσω δὲν μὰτάρχεται
Τοῦ κουτουροῦ 'ν' τὰ λόγια μας...
Κλίναμε καὶ ξεκλίναμε κι' ἀπόλα ξεπουλήσαμε
Γαμπρός ὑγιός δὲ γίνεται...

ΜΟΙΡΟΛΟΓΙ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΟΥΔΙΔΗ

(δικηγόρου τοῦ Μούρτζινου).

(9)

Ἄδικο πολὺ καὶ κρῖμα Τέτοιος νιός καὶ δροσοφόρος
Τέτοιος νιός νὰ πάῃ στὸ μνήμα, Τέτοιος πρῶτος δικηγόρος.

Πῶς νὰ κατεβῆ στὸν Ἄδη
Δίχως φῶς, δίχως λυχνάρι!
Τότε κλαῖνε τὰ σεντόνια
Πούταν ἄσπρα σὰν τὰ χιόνια.
Τόνε κλαῖνε τὰ κρεβάτια
Πούταν πούπουλα γεμάτα.
Τόνε κλαίει ἡ μαξιλάρα.
Μ' ὄλη τὴν κακὴ τρομάρα.
Τὸν μοιρολογοῦν οἱ σκάλες,
Τὸν ἀκαρτεροῦν οἱ σάλες,
Πότε νᾶρθῃ, νὰ γυρίσῃ.
Γιὰ νὰ μπῆ νὰ σεργιανίσῃ.
Κεῖνος πάει κάτω στὸν Ἄδη
Στάψηφου καὶ στὸ σκοτάδι.
Κι' ὁ Ἄδης ἔχει ἓνα ζακόνι
Καὶ τοὺς νιούς τοὺς μαραζόνει.
Καὶ τίς νιές τίς βαλαντόνει.
Δὲν τοὺς δίνει φῶς νὰ ἰδοῦνε
Στρώμα γιὰ νὰ κοιμηθοῦνε.
Τοὺς κοιμίζει μὲς τὸ χῶμα
Δίχως πάπλωμα καὶ στρώμα.
Πῶς νὰ κοιμηθῆ ὁ καυμένος
Ποῦνε κλομαθημένος;
Πῶς νὰ μπῆ μὲς τὴν κασσέλα
Δίχως νᾶνε σὲ λιοτέρα (ς)
Κ' ἢ κασσέλα νᾶν' κλεισμένη
Καὶ μὲ πέτρες πετρωμένη.
Πάντα νᾶνε καλοκαῖρι
Χρειάζεται δροσιὰ κι' ἄγερι.

Η ΜΑΡΟΥΔΙΩ

(10)

Ἡ Μαρουδιῶ κοιμότανε καὶ γλυκονειραζότανε.
Μέσα σὲ πύργον ἦτανε, μάχε καὶ παραθύρια δυό
Καὶ δυό βρυσούλες μὲ νερό.
—Γιὰ σήκω ἀπάνου, μάνα μου, νὰ μοῦ ζηγήσης τόνειρο.
—Ὁ πύργος εἶν' ὁ ἄνδρας σου, τὰ παραθύρια ἦσουνα σύ.
Κ' οἱ δυό βρυσούλες τὸ νερὸ εἶν' τὰ ματάκια σου τὰ δυό.
—Ὁχοῦ, μανοῦλά μου γλυκειά, δὲ μοῦ τὸ ξήγησες καλὰ.
Ὁ πύργος εἶν' ὁ τάφος μου, τὰ παραθύρια ἢ πλάκα μου.
Κ' οἱ δυό βρυσούλες τὸ νερὸ εἶν' τὰ ματάκια μου τὰ δυό...
Ἀκόμα ὁ λόγος ἔστεικε κ' ἡ ἀποκριὰ λεγότανε
Ὅπου ξεράθ' ἢ Μαρουδιῶ....
Καὶ τόμου τὴν ἐβγάνανε:
—Γιὰ σήκω ἀπάνου, Μαρουδιῶ, κι' ἄνοιξε τὸ φορτσέρι σου.
Ἄνοιξε τὸ φορτσέρι σου, τὴν ἔρημη κασσέλα σου.
Καὶ ἄπλωσέ τα τὰ σκοutiὰ καὶ ὄλα τὰ μεταξωτά.
Βγάλε τὸ καμπελότο σου καὶ τάξε το στὴν Παναγιὰ,
Τάξε το μὲς τὴν Παναγιὰ γιὰ νὰ σὲ λειτουργάῃ παπᾶς
Φελόνια νὰ τοῦ φτειάσουσε νὰ λειτουργῶνται ὀλημερνῶς
Νὰ συχωριέσ' παντοτεινῶς...

Κ. Πασσαγιάννης

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΤΟΥ ΙΕ' ΤΟΜΟΥ

Φυλλάδιον 1. Σεπτέμβριος (1893)

- Ν. Γ. Πολίτου. 'Αριστοτέλους 'Αθηναίων Πολιτεία' σελ. 5—18.
Ίω. Ν. Πήλικα. 'Ἐκ τῶν ἀπομνημονευμάτων τῆς ὑπουργείας Σπυρίδωνος Πήλικα σελ. 19—26.
Λεων. Κανελλοπούλου. 'Ἐν τῇ Μοναξιά. Λόγια δικά μου καὶ ξένα' σελ. 26—30.
Ε. Κ. 'Ἀσωπίου. Λυχνίας ἔνεκα' σελ. 30—34.
Χρ. Σαμαρτσίδου. 'Ἡ αὐτοκρ. Λιβία καὶ ἡ θυγάτηρ τοῦ Αὐγούστου' σ. 35—42.
'Αχιλλέως Παράσχου. 'Ἡ Μάγισσα. (ποίημα, σελ. 42—48).
Πλάτωνος Δρακούλη. 'Ὁ Πυθαγόρας κατὰ τῆς κρεωφαγίας' σελ. 48—54.
Μήτσου Χατζοπούλου. 'Ἡ ἀγάπη τοῦ βασιλόπουλου' σελ. 54—57.
Κωνστ. Γερογιάννη. Αἰσθητικαὶ μελέται. (Περὶ κριτικῆς τῆς ποιήσ.) σ. 57—71.
Σπυρίδωνος δὲ Βιάζη. 'Ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ σταφίδος' σελ. 71—79.
Νέα βιβλία' σελ. 80.

Φυλλάδιον 2. Ὀκτώβριος

- Ε. Ροῖδου. 'Ὁ καθρέπτης τοῦ 'Αρχιερέως' σελ. 81—83.
Φωτίου Δημητριάδου. 'Ἡ αὐτοκράτειρα Λιβία καὶ ἡ θυγάτηρ τοῦ Αὐγούστου' σελ. 84—91.
Ν. Γ. Πολίτου. 'Αριστοτέλους Πολιτεία. Τρία εἰσαγωγικὰ μαθήματα εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Β' μέρους τῆς 'Αριστοτελείου συγγραφῆς, κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1891-1892' σελ. 92—103.
Κ. Πασσαγιάννη. Μανιάτικα παραμῦθια: Τοῦ φονῆ τὸ λαγκάδι' σελ. 103—111.
Κ. Γερογιάννη. Αἰσθητικαὶ μελέται. (Περὶ κριτικῆς τῆς ποιήσεως) σ. 111—120.
Π. Α. 'Αξιώτου. 'Αλεξάνδρου Πούσκιν, Βορίς Γοδουνῶφ, τραγωδία (ἐκ τοῦ ρωσικοῦ)' σελ. 120—130.
'Αλεξ. Καράλη. 'Αγωγή 'Αθηναίων κατὰ τὸν Ε' καὶ Δ' αἰῶνα π. Χ. σελ. 131—143.
'Αλεξάνδρας Παπαδοπούλου. Κλυταμνήστρα' σελ. 144—146.
Σπυρίδωνος δὲ Βιάζη. 'Ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ σταφίδος' σελ. 146—158.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

957

- Στεφάνου Μαρτσώκη. 'Ἡ Τέχνη (ποίημα)' σελ. 158—159.
Κ. Νεστορίδου (γυμνασιάρχου). Παροιμίαι καὶ παροιμιώδεις φράσεις ἀνέκδοτοι' σελ. 159—160.

Φυλλάδιον 3. Νοέμβριος

- Χρ. Σαμαρτσίδου. Φιλοσοφία καὶ Θρησκεία [τὰ δεινὰ προβλήματα, αἱ φιλοσοφικαὶ αἱρέσεις, ἡ θρησκεία, ὁ χριστιανισμός] σελ. 161—165.
Φωτίου Δημητριάδου. 'Ἡ αὐτοκράτειρα Λιβία καὶ ἡ θυγάτηρ τοῦ Αὐγούστου' σελ. 166—180.
Π. Α. 'Αξιώτου. 'Αλεξάνδρου Πούσκιν, Βορίς Γοδουνῶφ, τραγωδία (ἐκ τοῦ ρωσικοῦ) σελ. 180—196.
Ν. Γ. Πολίτου. 'Αριστοτέλους Πολιτεία. Τρία εἰσαγωγικὰ μαθήματα εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Β' μέρους τῆς 'Αριστοτελείου συγγραφῆς, κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1891-1892' σελ. 197—213.
Λεωνίδα Μπαῖρα. 'Ὀδοιπορικαὶ σημειώσεις' ἐκ τοῦ Καίρου εἰς ἄνω Αἴγυπτον. σελ. 213—217.
Σπ. δὲ Βιάζη. Μέγας ἐν Κρήτῃ σεισμός κατὰ τὸ 1629' σελ. 218—221.
Νικ. Δ. 'Επισκοποπούλου. 'Ἐφιάλτης' σελ. 221—225.
Γεωργίου 'Ανδρικοπούλου. Τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ ἀποστολή του' σελ. 225—234.
'Ίω. Πολέμη. Τρία ποιήματα (Ποῦ ψηλά, Τὸ σύννεφο, Ἡ φωλιά) σελ. 235—237.
Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσός' σελ. 238—239.
Δημήτριος Στεφάνου Σκυλίτσης' σελ. 240.

Φυλλάδιον 4. Δεκέμβριος

- 'Αντ. Πεταλᾶ. Οἱ Δελεφοί' σελ. 241—260.
Φωτίου Δημητριάδου. 'Ἡ αὐτοκράτειρα Λιβία καὶ ἡ θυγάτηρ τοῦ Αὐγούστου' σελ. 261—274.
Π. Α. 'Αξιώτου. 'Αλεξάνδρου Πούσκιν, Βορίς Γοδουνῶφ, τραγωδία (ἐκ τοῦ ρωσικοῦ) σελ. 275—293.
'Ανδρέου Μαρούλη. Τὸ σιμιγδάλι γιὰ τὰ χριστόφωμα' σελ. 294—301.
Γ. Μαρκοῦ. Τὸ Ξαμίλι σελ. 302.
Σπυρίδωνος δὲ Βιάζη. 'Ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ σταφίδος' σελ. 303—313.
Δ. 'Ἠλιακοπούλου. 'Αθανάσιος Δορδस्ताμος ἀρχιμανδρίτης' σελ. 314—320.

Φυλλάδιον 5. Ἰανουάριος (1894)

- Ν. Γ. Πολίτου. 'Αριστοτέλους Πολιτεία. Τρία εἰσαγωγικὰ μαθήματα εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Β' μέρους τῆς 'Αριστοτελείου συγγραφῆς, κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1891-1892 (τέλος)' σελ. 321—335.

- Γ. Ν. Κατζιδάκι. Νεοελληνικά ποιήματα' σελ. 335—351.
 Φωτίου Δημητριάδου. 'Η αυτοκράτειρα Λιβία και ἡ θυγάτηρ τοῦ Αὐγούστου' σελ. 351—359.
 'Αλεξ. Καράλη. Πυθέας ὁ Μασσαλιώτης' σελ. 359—371.
 Π. Α. 'Αξιότου. 'Αλεξάνδρου Πούσκιν. Βορίς Γοδουνώφ, τραγωδία (ἐκ τοῦ ρωσικοῦ)' σελ. 371—389.
 Α. Τραυλαντώνη. 'Ο γλωσσολόγος' σελ. 389—392.
 Φρ. 'Αλβάνη. Καλλιτεχνικά παροράματα' σελ. 392—397.
 Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσός. 'Ἔργασια συλλόγου' ἔργασια τμημάτων' σελ. 397—400.
 Π. Ε. Δρακούλη. Φῶς ἐκ τῶν ἔνδον (ἀγγελία)' σελ. 400.

Φυλλάδιον 6. Φεβρουάριος

- Σ. Κ. Σακελλαροπούλου. Περὶ τῶν 'Ἐπιστολῶν τοῦ 'Ορατίου' σελ. 401—416.
 Π. Α. 'Αξιότου. 'Αλεξάνδρου Πούσκιν, Βορίς Γοδουνώφ, τραγωδία ἐκ τοῦ ρωσικοῦ (τέλος)' σελ. 417—434.
 Σπυρίδωνος δὲ Βιάζη. 'Ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ σταφίδος' σελ. 435—447.
 Π. Βεργωτῆ. Κάρολος Τζέιμς Νάπιερ' σελ. 447—457.
 Κ. Πασαγιάννη. Τοῦ Πύργου τὸ Σήμαντρο' σελ. 457—477.
 Χρ. Σαμαρταΐδου. 'Ἡ 'Αστρονομία καὶ ἡ 'Αγία Γραφή' σελ. 478—479.
 Γ. Ι. Καλαϊσάκη. Κρητικαὶ παροιμίαι' σελ. 479—480.

Φυλλάδιον 7. Μάρτιος

- Σ. Σκιαδᾶ. 'Ο πληθυσμὸς τῆς 'Ελλάδος' σελ. 481—494.
 Κ. Μεταξᾶ Βοσποριτοῦ. Σκηναὶ τῆς ἐρήμου' (ἕθνη Βεδουίνων)' σελ. 494—519.
 Β. Γρηγοριάδου. 'Αντιπαράθεσις τοῦ ἀρχαίου κόσμου πρὸς τὸν διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀνακαινισθέντα' σελ. 519—532.
 Γ. Καλοσγούρου. Νικολάου Θωμαζέου, Διονύσιος Σολωμὸς (αετάρφρασις ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ πρωτοτύπου)' σελ. 532—535.
 Φωτίου Δημητριάδου. 'Ἡ ψηφιδογραφία ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ κατὰ τὸν μεσαιῶνα' σελ. 535—541.
 Γ. Ε. Μαυρογιάννη. 'Ἡ Βυζαντινὴ τέχνη' σελ. 541—543.
 Σπυρίδωνος δὲ Βιάζη. 'Ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ σταφίδος' σελ. 543—558.
 Γ. Ι. Καλαϊσάκη. Κρητικαὶ παροιμίαι, σελ. 559—560.

Φυλλάδιον 8. Ἀπρίλιος

- Σ. Π. Σκιαδᾶ. 'Ἡ θρησκεία ἐν 'Ελλάδι' σελ. 561—581.
 'Αλεξάνδρος Παπαδοπούλου. 'Αγνοία=πλάνη' σελ. 581—588.

- Φωτίου Δημητριάδου. 'Ἡ ψηφιδογραφία ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ κατὰ τὸν μεσαιῶνα' σελ. 588—596.
 Σ. Α. Βάλθη. Νέον φιλοσοφικὸν σύγγραμμα' σελ. 596—600.
 Ν. Κ. Χ. Κωστῆ. Βερνάρδος Κευν καὶ Κοραῆς' σελ. 601—612.
 Σπυρίδωνος δὲ Βιάζη. 'Ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ σταφίδος' σελ. 612—631.
 Γ. Σ. Φραγκοῦδη. Εἰς 'Ἑλλην ζωγράφος ἐν Λούδρω' σελ. 631—633.
 Δ. Ι. Μάργαρη. Εἰς τὸν τάφον μου (ποίημα)' σελ. 633—635.
 Γ. Ι. Καλαϊσάκη. Κρητικαὶ παροιμίαι' σελ. 635—638.
 Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσός' σελ. 638—640.

Φυλλάδιον 9. Μαΐος

- Νικολάου Α. Γιαννουλάτου. Περὶ τοῦ Γκαϊτε ὡς λυρικοῦ ποιητοῦ σελ. 641—652.
 Κωνστ. Π. Θεοχάρη. 'Αγάπης ἕνεκα (ἐκ τῶν τοῦ Kennar)' σελ. 653—662.
 Χριστοφ. Σαμαρταΐδου. 'Ἡ μήτηρ τοῦ Νέρωνος (ἐκ τῶν τοῦ Beulé)' σελ. 663—679.
 'Αριστοτ. Γ. Νεοφύτου. Αἱ ἐν Τουρκίᾳ ὀρθόδοξοι ἑλληνικαὶ Κοινότητες' σελ. 680—696.
 Στεφάνου Μαρτζώκη. Στίχοι βάρβαροι : ὁ χειμῶνας' σελ. 696—697.
 'Αδ. 'Αδαμαντίου. 'Ἡ ὄρχησις ἐν ταῖς ἐπικαῖς παραδόσεσι' σελ. 698—715.
 'Ἡ εἰκοσιπενταετηρὶς τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τοῦ 'Απαρασσῶν' σελ. 715—720.

Φυλλάδιον 10. Ἰούνιος

- Τιμολέοντος Ι. Φιλήμονος. Μελέτη ἐπὶ τῶν κατὰ Θουκυδίδην δημηγοριῶν τοῦ Κλέωνος καὶ τοῦ Διοδότου' σελ. 721—739.
 Σταματίου Α. Βάλθη. Εἰς μαθητῆς γυμνασίου πρὸς πεντήκοντα τεσσάρων ἐτῶν σελ. 739—747.
 Γρηγορίου Ξενοπούλου. Τὸ βραχιόλι' σελ. 748—755.
 Κυριακοῦ Ζάμπα. 'Ἡ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχία (ἀνασκευὴ τῆς θεωρίας Grote διὰ τοῦ 'Ηροδότου καὶ Αἰσχύλου)' σελ. 755—765.
 Σπυρίδωνος δὲ Βιάζη. 'Ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ σταφίδος (τέλος)' σελ. 765—785.
 Ε. 'Ἐμπειρικοῦ. Παλαιαὶ ἐντυπώσεις' σελ. 786—797.
 Α. Τυπάλδου Μπασιά. 'Ἡ χειροτεχνία ἐν Ρώμῃ' σελ. 797—800.

Φυλλάδιον 11. Ἰούλιος

- Τιμολέοντος Ι. Φιλήμονος. Μελέτη ἐπὶ τῶν κατὰ Θουκυδίδην δημηγοριῶν τοῦ Κλέωνος καὶ τοῦ Διοδότου' σελ. 801—814.
 'Αδ. 'Ιωαννίδου 'Αδαμαντίου. 'Αναμνήσεις ἀπὸ τῆν Μεσσηνίαν' σελ. 815—833.
 Γ. Φιλαρίτου. 'Ἰστιαία, 'Ωρία, 'Ωρεός, 'Ἐλλοπία' σελ. 833—840.

- Κωστή Πασσαγιάννη. Βρυκόλακας (Παλαιές Γνωριμίες)· σελ. 840—845.
 Σταματίου Δ. Βάλβη. Εἰς μαθητῆς γυμνασίου πρὸ πενήντα τεσσάρων ἐτῶν·
 σελ. 845—856.
 Ἡλία Βαλσαμάκη. Περὶ Θερμότητος σελ. 856—866.
 Φωτίου Δημητριάδου. Ὁ «Χρόνος» τοῦ Λονδίνου (σελίδες ἐκ τῆς Ἱστορίας τῆς
 Δημοσιογραφίας)· σελ. 866—876.
 Κ. Ι. Πρασσᾶ. Τὸ Σύννεφο· σελ. 876—877.
 Γ. Ίακ. Καλαϊσάκη. Κρητικαὶ Παραμύθαι· σελ. 877—880.

Φυλλάδιον 12. Αὐγουστος

- Κ. Νεστορίδου. Ἡ δημοσία ἐκπαίδευσις ἐν τῷ Ρωμαϊκῷ κράτει· σελ. 881—918.
 Α. Τραυλαντώνη. Ἡ ζωὴ τῆς ἐπαρχίας. (Ἐπιστολαὶ τοῦ μακαρίτου Ἀνδρέα Π·
 καὶ τοῦ ἀνθυπιάτρου κ. Τάκη Χ·)· σελ. 919—926.
 Σπ. δὲ Βιάζη. Ἡ ἐν Κερκύρα ἱερατικὴ σχολὴ τῶν δυτικῶν ἐπὶ Ἐνετοκρατίας·
 σελ. 927—936.
 Κωστ. Π. Θεοχάρη. Εἰς Μάγος κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα· σελ. 939—940.
 Δ. Ἡλιακοπούλου. Λουδοβίκος Οὐλανδ· σελ. 940—945.
 Κορνηλία Α. Πρεβεζιάτου. Πρὸς λευκὴν περιστερὰν· σελ. 946—948.
 Σταματίου Δ. Βάλβη. Ὁ εἰς τὸν Ἀπόλλωνα ὕμνος (ποίημα)· σελ. 948—949.
 Κ. Πασσαγιάνη. Μανιάντικα μοιρολόγια (ἔκτὸ ἀνέκδοτη συλλογὴ)· σελ. 950—955.
 Πίναξ τῶν περιεχομένων· σελ. 955—960.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν Μεσσηνίαν

Σελ. 816	στλχ. 33	ἀντὶ ποῦ γράφου	γρ. ποῦ γράφω.
» 821	» 6	» σκιαγραφία	» σκητογραφία
» 829	» 14	» λαλάγαρε	» λαλήγαρε
